

JELENIKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- LENGYEL BALÁZS: Visszatérés (*esszé*) 289
MARKÓ BÉLA versei 298
TADEUSZ KONWICKI: Kis apokalipszis (*regényrészlet*) 300
VASADI PÉTER versei 304
BENEY ZSUZSA: Ősz és tél között (*esszé*) 307

*

- ESTERHÁZY PÉTER: Hrabal könyve (*A húség fejezete VI.*) 313
DARVASI LÁSZLÓ versei 319
VÉGEL LÁSZLÓ: A homogenitás eszményének agóniája (*Kondász Katalin interjúja*) 321
VISKY ANDRÁS verse 330
SÁNDOR IVÁN: Arabeszk (*regény, VII.*) 331
MÁRTON LÁSZLÓ: Nem kívánt rész törlendő (*próza*) 343
SOMLYÓ GYÖRGY: Párizsi kettős (*regény, XIV.*) 345
BISZTRAY ÁDÁM verse 356
KÁPOLNAI IVÁN: A Zsolnay-jelenség 357
KOVÁCS ORSOLYA: Klein Ármin, a Zsolnay gyár tervezőművésze (1876-83) 360
HÁRS ÉVA: Zsolnay Vilmos mauzóleuma 364

*

- DÉRCZY PÉTER: Vonzás és választás 11. (*Pályi András: Kövek és nosztalgia*) 366
FEJTŐ FERENC: A felfedezés öröme (*Kristóf Ágota és József Geraszimov könyveiről*) 370
RÁBA GYÖRGY: Ásatás egy költőkirály udvarában (*Weöres Sándor: A sebzett föld éneke*) 372
DOMOKOS MÁTYÁS: Közösségi szerep és költői természet (*Csoóri Sándor: A világ emlékművei*) 376
KIRÁLY EDIT: Visky András: fotóiskola haladóknak 380
BAGOSSY LÁSZLÓ: Babics Imre: A Kék Ütem Lovagrend 382

1990

APRILIS

ZIPERNOVSZKY KORNÉL: Háý János: Gyalog megyek hozzád a
sétálóúton 383

MŰMELLÉKLET

KLEIN ÁRMIN munkái

Nádor Katalin fotói

A műmelléklet megjelenését
a pécsi Zsolnay Porcelángyár anyagi segítsége tette lehetővé.

A Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó megjelent könyvei:

Balassa Péter: Hiába: valóság (*Civilpróza*)

268 oldal, ára 86 Ft

Hegyi Lóránd: Utak az avantgárdból (*tanulmányok*)

232 oldal, 16 színes reprodukció, ára 112 Ft

Mészöly Miklós: A pille magánya (*esszék*)

228 oldal, ára 86 Ft

Parti Nagy Lajos: Szódalovaglás (*mintamondatok nulla*)

188 oldal, ára 48 Ft

A könyvek postai utalványon előfizethetők a kiadó címén (7621
Pécs, Széchenyi tér 17). Kérjük, az utalványon tüntesse fel pontos
címét, irányítószámát, a hátoldalon pedig a megrendelt könyv(ek)
címét!

A Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó készülő könyvei:

Tadeusz Konwicki: Kis apokalipszis (*regény*)

megjelenés: 1990. Ünnepi Könyvhét

Mircea Dinescu: A halál újságot olvas (*versek*)

megjelenés: 1990. október

JELENKOR

XXXIII. ÉVFOLYAM

4. SZÁM

Főszerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

Főszerkesztő-helyettes
CSUHAI ISTVÁN

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BALASSA PÉTER, BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET,
KALÁSZ MÁRTON, PARTI NAGY LAJOS, PÁKOLITZ ISTVÁN,
TAKÁTS JÓZSEF

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/10-673

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó, Pécs, Széchenyi tér 17.

Telefon: 72/10-673

Felelős kiadó: Csordás Gábor

Terjeszti a Magyar Posta és a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó

Előfizethető bármely hírlapkézbiztos postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) – 1900 Budapest, Lehel u. 10/A –

közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással

a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra,

illetve közvetlenül vagy postautalványon a Kiadónál.

Előfizetési díj egy évre 264,- Ft. Megjelenik havonként.

A szedés a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadóban készült.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

A JELENKOR MATINÉ sorozatának következő vendégei Dérczy Péter és Kukorelly Endre lesznek. A beszélgetést, mely április 8-án délelőtt 11 órakor kezdődik a Művészetek Házában, a sorozat többi darabjához hasonlóan, ezúttal is Parti Nagy Lajos vezeti.

*

A KÖLTÉSZET NAPJA alkalmából április 11-én a Művészetek Házában kerül sor Parti Nagy Lajos *Szódalovaglás* című verseskötetének könyvbemutatójára. A verseskötet a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó gondozásában jelent meg. A költővel Csuha István beszélget, közreműködik Koszta Gabriella, a Pécsi Nemzeti Színház színművésze és Szkladányi Péter fuvolaművész.

*

A SOROS ALAPÍTVÁNY irodalmi díjait első ízben osztották ki 1990-ben. A kuratórium – melynek Domokos Mátyás, Lator László és Mészöly Miklós a tagjai – ez alkalommal Nádas Péternek, Orbán Ottónak és Rába Györgynek ítélte oda a jutalmakat.

*

A PANNÓNIA KÖNYVEK sorozatában két újabb kötet látott napvilágot: Ormos Mária „Soha, amíg élek!” (Az

utolsó koronás Habsburg puccskísérletei 1921-ben) című munkája, valamint Németh László *A Medve utcai polgári* című könyvének reprint kiadása.

*

A ZSIDÓKÉRDÉSRŐL címmel könyvet jelentetett meg a szombathelyi Németh László Szakkollégium, amely többek között Litván György, Karády Viktor és Kovács András tanulmányait tartalmazza.

*

KELET-NYUGAT. Nagyváradon magyar nyelvű lapkiadó vállalat alakult, amely a *Bihari Napló* című napilap mellett önálló irodalmi-művészeti-közéleti hetilapot is indított 16 oldalon, *Kelet-Nyugat* címmel. Így hetvenegy év után ismét magyar kulturális hetilap jelenik meg Ady és a Holnap városában.

*

KIÁLLÍTÁSOK. A Pécsi Galériában május 27-ig látható Bizse János festőművész kiállítása, amely az életmű egészéről ad áttekintést. – A Pécsi Kisgalériában május 4-én nyílik az *Ultima Thule* elnevezésű norvég képzőművész-csoport tárlata, melyet június 3-áig tekinthetnek meg az érdeklődők.

Kedves Olvasó,

ahogyan erről már márciusi számunkban is hírt adtunk, terjesztőnk ezentúl – kifürkészhetetlen okból – Budapesten csak tizennégy helyen árúsítja a Jelenkort. Egyes nagyvárosokba, mint Szeged és Pécs, tíz-tíz példány jut; más vidéki városokba egy sem. Számaink hetekig a raktárakban állnak. Addig is, míg akad egy terjesztővállalat, amelyik hajlandó rendeltésszerűen működni, javaslom, egyszerű postautalványon adjon fel 264 forintot (három pár zokni ára) a Jelenkor Kiadó címére, és mi a következő hónaptól kezdve egy évig küldjük Önnek a folyóiratot. Mi nem adjuk fel. Ön se engedjen a lelki-szellemi legatyásodásnak.

Csordás Gábor
főszerkesztő

LENGYEL BALÁZS

Visszatérés

Budán valahol, egy abbahagyott apátság alatt, melynek pincéjében talán még most is ott penészednek a Révai-minisztérium által odahordatott kolostori könyvtárak kincsei, mondom, Budán valamikor építettek egy kórházat, amely külsőre olyan, mint egy iskola Eötvös kultuszminisztersége után és Klebelsberg nagyvonalúsága előtt. Egyszer, valaha rég már jártam ott, és pontosan úgy éreztem magamat, mint a harmincas években az egykori Lónyay utcai református gimnáziumban, melyben örökös volt a penetráns hűgyszag, de iskolának prima iskola volt.

Lehet, hogy ez a kórház kezdeti idejében is már kiváló kórház volt, de ahogyan fejlődik az élet, a gyógyítás, a régi épület mellé építettek egy modern kórházkomplexumot. A helykihasználáshoz csak gratulálni lehet – főleg a lépcsőzetes hegyoldali elhelyezéshez. Ha a nyavalyás, beteg embernek egyáltalán szép lehet a kilátás egy kórházi szobából, akkor itt, a hegyoldalra s a múzeum befejezetlen tömbjére nézve, szép. Akinek a létszínpada pillanatnyilag a kórház, annak legalább a háttér dekoratív.

A gyógyulást keresőnek mindenképpen biztató a hely, modern és gépesített, ahogyan illik. Zöld vibrálás jelzi a szív működés EKG-vonalát, piros villanás a szívdobbanásait. Legfeljebb kellemetlen egy kicsit, hogy az ember testébe itt is, ott is csöveket akasztanak bele, hogy a testnek titkosan, észrevétlen működő szerkezete egyszerre csak szembeszökően előtűnik, de közben mindenki kedves, barátságos, kézzel, lélekkel simogató. Mindezek ellenére különös azért, egy idő múlva, még a morfium bódulatában is különös, hogy az ember egyik-másik ágyszomszédját kiviszik a teremből – letakart arccal.

Végigcsináltam a háborút, sosem hittem, kábítatlan ésszel legalábbis nem, hogy ilyen csendben, egyszerűen lehet meghalni.

Hisz nincs, alig van betegségtudat, legszívesebben az ember a maga lábán járna, szégyelli, hogy tolják, ágytálazzák, és gépre kapcsolva, csövekkel, infúzióval sincs halálfélelme. Még nincs, *egyelőre*. Igaz, félfordulattal odasandítva, az EKG vibrálásában van valami szokatlan, és az orvosok idegesek. Ez érződik. Hogyne volnának azok, a dolog statisztikájába ugyanis, jobb utólag nem belepillantani. A legfrissebb kiadvány szerint, 1980-ban a szív- és érrendszeri megbetegedésekből „az adott” elhalálozás – jó kis tárgyilagos nyelvünk van – 51,2 %; ez a szám növekszik azóta évről évre, és a 30-50 közötti férfiak elhalálozásában világszék vagyunk.

Mondom, egyelőre még nincs halálfélelem. Pedig nemcsak a statisztikákból, de a személyes tapasztalatokból vagy elbeszélésekből minden indok megvolna rá. Például abból, amit sokkal később elmondanak a hozzátartozók, hogy a roppant emberséges és ideges főorvos visszatartja őket, mert mint közli, várjanak, nem biztos, hogy a beteg megmenthető.

Más van, mondom, az észrevevés, a tapasztalás belső bizonytalansága, majd valami világ-kihagyás, belső üresség. Az emlékezés megbomlása. Sőt, teljes szétomlása. Azt még tudom, hogy időről időre, lehet, hogy tíz-tizenöt percenként, miközben megy az infúzió, injekcióstűt döfnek az ember ujjbegyébe, kis vért kipréselnek, és vizsgálják. Igen, azt még tudom, hogy az infúzióstű beszúrásakor az egyik erem szétpattan, dől a vér – nem kell megjedni tőle, fájni nem fáj, csak folyik pirosan és törlik ijedten – és azt is tudom, hogy a kedves nővért arra kérem, hogy szúrás előtt – van olyan ujjam, hogy négy-szer is belevágnak a begyébe (nem a legkellemesebb) – szóval arra kérem, szóljon a szúrás pillanatában, hogy összeszedhessem magam, a fájdalomra felkészülhessek. Azt is érzékelem-tudom, hogy miközben a főorvos a vért vizsgálja, az ápolónővér gyengéd-bizalmas mozdulattal a hátához érteti a fejét – igaz-e, képzelet játéka-e, ki tudná megmondani?

De az idő szétesik, lassanként minden bizonytalan, éjszaka van-e vagy nappal, ki van – hányan vannak még az intenzív osztály termében. A szomszéd mintha kilométerekre feküdnék, tengerfenékről érkezik el hozzám halk nyöszörgése. Van-e szemben valaki? Igen, mintha egy kiterjedés nélküli, felfoghatatlan kicsi-nagy-óriás helyiségben egyedül feküdnék. Néha-néha ugyan közelít valaki, távolról hangok is hallatszanak, női hangok is. – Csak nincsenek ugyanitt nők is? – Eszem-e, etetnek-e, mennyi ideje vagyok itt? Tudatom csonka, nincs folytonosság-érzete.

Egy másik helyiségben kezdek újra érzékelni. Hogyan kerültem oda, nincsen róla képzetem. Apránként itt már tudomásul veszem a szomszédaimat; a terem közepén az asztal mellett, fiatal ápolónővér, túlhan, a másik oldalról női hangok megint, furcsa, nyomdafestéket nem tűró káromkodások. Gépre kötve fekszem persze, jobboldalt, az ágy mellett, a kezem ügyében üveg-edény. Időnként valami hideg, fémes tárgyat tolnak alá a testi funkcióim végett, amelyeket persze elvégezni lehetetlen, hiszen aki elviszi és ráborít fémes csattanással egy fedőt – látom, amint fölémhajol –, jóképű, csinos nő. Közben mosolyog, rámkacsint, tréfálgozik is, de még nem tudom visszaadni a tréfát. Ha kezdek is érzékelni. Úgy viselkedem, mintha volnék. Jön a vizit, fiatal orvosnő, sebezhetőségét hivatástudattal leplező, áll az ágy lábánál, fehér köpenyben egész férfi-kísérettel. Orvosi kifejezéseket mond azzal a biztos tudattal, a tanult emberek ösztönös lekezelésével, hogy úgysem érthetem. Melyik beteg tanult nyolc éven át latint – gondolom, ő sem –, melyik érti az orvosok konyha-latinját? Igaz, én is csak félig értem. Hátsófalí infarktusom van, annyi világos. Infarctus myocardi inferioris. Az „inferior” jelentése, úgy tetszik, egyértelműen hátsófalit jelent az orvosoknál, holott az én ismereteim szerint csak alsóbb, alantabb fekvőt jelent. De azt hiszem, erre az orvosi használati módra vagy sajátos értelmezésre már egyszer rájöttem, amikor az intenzív osztályra egy széken betoltak, csak a tudomásul vételem közben elúszott. Maga a főorvos tolt be – s amikor mondtam neki, hogy tudok én járni, hiszen előzőleg egy órát vártam a körzeti orvosra sétálgatva, cigarettázva, – melleleg csaknem az életembe került, mert a vérrög feloldhatósága időben szűkösen korlátozott.

– Meg ne mozduljon – mondta.

Mire én a legkisebb ijedelem nélkül:

– Szóval infarktusom van?

– Igen. – S mondja a szakkifejezést. Azt a bizonyos inferiort.

Most mindez előhívódik. Az orvosnőn áttetsző a fehér köpeny, az alakja elegánsan formás. Félállásra nehezedve áll, kicsit félrehajtott fejjel beszél, magabiztos, mint egy parancsnok-féle. Mondom, kezdek érzékelni – ilyen sajátságosan. A WC-re kimenni nem enged. Tárgy vagyok. Engedelmes.

Közben apránként tudatosul az üresség. Elviszik az infúziós-állványt. Jönnek a pirulák, s jön, egyre inkább eluralkodik rajtam a hónapok óta tartó álmatlanság. S az álmatlansággal együtt fokozódik a belső üresség, ami valami régóta tartó hiányérzettel párosul, de most a kettő együtt – hatványozódik. Ébren fekvés a sötétben, félsötétben, hiszen a szoba közepén mindig ott a nővér, a fejem fölött a gép zöldes fénnel vetíti a szinuszhullámokat. S villog pirosakat.

Aztán a nagy nap, de hogy mennyi idő múlva, ki tudhatja: lekapcsolhatom, lecsavarhatom magamat a gépről, kitámolyoghatok a folyosóra, a fal mellett tapogatózva a mosdóba, vagy odaülhetek beszélgetni az ügyeletes nővérhez. Sőt, hajnali ötkor kiülhetek a kórházi társalgó részre. Üresség itt is, külső és belső üresség. Kiszabadulni belőle, de hogyan? A régi hiányból, a megakadt gramofonlemez-egyhangúságból és a semmi ürességéből. Feljegyzéseket csinálni? Ilyesfélét. „Margit kórház. Szubintenzív osztály. Nyolc-tíz ágy, nők, férfiak együtt. Csupa ágyhozszegzett. Sok-sok, és nagyon kedves, segítőkész személyzet. Mindent ők csinálnak helyettem, mozdulni sem hagynak. Még az ágyneműt is úgy húzzák át, hogy ügyesen forgatva a testem jobbra-balra, mozdulatot sem kell tennem. Úgy mosdatnak, azzal a gondos objektivitással, ahogyan az ember magamagát mossa. A testi funkciókra való csupaszodás olyan meghitten természetes, mint a bomlás a földben. Isten kórboncnok. Úgy is dolgozik velünk.” Mindez alig olvasható macskakaparással, mert az írásom szétment.

Ráadásul a nyomtatott betű is meghalt számomra, nemcsak a híreké, újságoké, hanem a valóság elviseléséhez segítő irodalomé is. Kitalált történetekről, más emberi sorsokról olvasni képtelenség. Bármit próbálnak közölni a nyomtatott szavak, nem hagy odafigyelni rájuk az a megakadt gramofonlemez a fejemben. Egyetlen kört jár körbe-körbe, annak az érzelmi ütésnek a tényeit, amelyek, úgy vélem, infarktusom okozói. Még jobb, ha pillanatnyi szünetükben az üresség tátong bennem. S ha valami, hát egyetlen panacea most írni, indulatos, megfontolatlan mondatokat, rossz bekezdéseket, elhibázott koncepciójú gondolat-szerkezeteket. Odabent, belül szétesett az egész.

Aludni, igen, az volna jó. Kialudni azt az alig megfogható érzést, hogy a dolog lényegében véget ért, azt, ami a legfontosabb, a létbiztonságomat elvesztettem. A politika halott. Még a televízió is, pedig a kép maximális imressziót ad, leginkább lekötőt. De belenézve a képernyőbe, vagy a teljes közöny fog el, vagy a hirtelen indulat. „Hazudik” – tör ki belőlem a hang, hogy a szomszédok rámpisszegnek.

Pedig el kellene indulni valamerre másfelé, kifelé figyelni. Nemcsak a szenvedtető belső mozi képeit szálaezni.

A kettős halálélmény után el kellene indulni valamerre. Élő emberek felé, betegek és ápolók felé, felfedezni bennük a rokon pontokat. Mi más az empátia, mint a beszűkültség egyetlen gyógyszere?

Hát nézzük. Erőltessük. Milyen hajnali ötkor a sötét decemberben egy kórházfolyosó? Láttam karácsony éjszakáján éjfél körül a Váci utcát. De ez már

később volt, már valamelyest gyógyulva. Csupa fény volt, végig lehetett látni rajta és sehol egy lélek. Csak a múlt század stílusát utánzó lámpák üvegjei zörögtek a szélben. Különben színpaddíszlet-ragyogás, a szereplők belépése előtt. Itt, a kórházban a fény már felülről, modernül jön. És az ürességben itt is apró zörgések. Mert odabent a kórtermekben már indul ilyenkor az élet.

Most a belső körforgás egy réges-régi képet vetít. Egy hajnali kaszárnyafolyosót, a messzi Horthy-korszakból, egy decemberi kaszárnyafolyosót, amelyet fel kellett mosni újoncként. Partvis nélkül, négykézláb. Az az öregasszony, aki itt, most érkezve, a felmosásnak nekilát, lekopott partvisvégét persze ronggyal becsavarva dolgozik, gyorsan, simán. Nem újoncként. De vajon annak, aki a sötét hajnali ötkor kezdi a munkát, milyen lehet az élete?

A részvét azonban csak pillanatokig tart. Annyi kapcsolat lehetnek közöttünk, hogy munkája végeztével rám szól: – Ha visszamegy, a villanyt oltsa el.

Elfelejttem, égve hagyom. Mert közben már munkába kezd bennem helyzetemnek kényszeres-fájdalmas elemzése. Ami történt velem – regisztrálom újra s újra – több fázisban történt. Egymástól jól elhatárolhatókban. Az első, amint azt említettem, a dolgoknak józan, ijedtség nélküli tudomásulvétele. Minden velem történőnek engedelmes, segítőkész túrése. Ez a kalandszerű rész, melyben idegen megfigyelő vagyok csupán. Egy intellektus, aki kívülről észlel, minthogyha nem is vele történnék. Állítólag azt mondtam hozzátartozóimnak: – „Csinálják velem a cirkuszt, pedig semmi bajom.” Ekkor voltam legközelebb a halálhoz.

A közvetlen veszélyhelyzet elmúltával, erre állt be a tompaság, az idő- és tér-érzet vesztés. Olyan vegetálás, melynek egymásra rakódó tényeit, vagy egész érzetkomplexumát felidézni nem vagyok képes. Ilyen, ilyesféle közöny lehet a halál előtti állapot, s ha meggondolom, nem is a legrosszabb.

A harmadik fázis az, hogy újra fájok. Úgy mint az érzelmi ütés után, de másképp, erősebben. Az egészségvesztés után már tehetetlenül, még kiszolgáltatottabban, roncsként. Életem során már vagy háromszor is átéltem a létértékek degradálódását vagy megsemmisülését. Azt, hogy a napfény elszűrkül, az idő és az évszakváltás észrevehetetlenné válik, a szépség vagy az irányomban tanúsított jószág meg sem érint. Bizonyos szenvedésfokon mindenki átél ilyesmit. Szokványos depressziós tünet, mely az öngyilkosság vágyáig is eljuttathat. Egyszer-mászor el is juttatott.

Ez azonban most más. Itt a befejezés nem vágy csupán, itt a befejezettség tény. Új árnyalattal fokozódik az ismert fájdalom. József Attila, szegény, utolsó versében azt írja: „Szép a tavasz és szép a nyár is, – de szebb az ős, legszebb a tél, – annak, ki tűzhelyet, családot, – már végképp másoknak remél”. De ez az idézés esetemben jogosulatlan. Ha be is tölt a reménytelenség: vannak hozzátartozóim, akik kitartanak mellettem. Mivé lesz az ember betegsége önzésében! Velük üzenek annak, aki ide juttatott, mit sem törődve azzal, hogy az üzenet átadása kínos, lehetetlen. Apám az első infarktusa után teljességgel megváltozott. Kiegyensúlyozott, harmonikus lénye szertefoszlott, dührohamokat kapott, oktalan jeleneteket rendezett, sértett hiúsággal telítődött. Gimnázista diákként, életéért reszketve, de nagyon is kritikus szemmel figyeltem ezt a változást. Most a fiam figyelhet így engem. Üldözési mániások, paranoidok vagyunk mind? Egészséges életvitelünk leple alatt jól-rosszul titkolt betegek? Az, aki megütött, aki körül fájdalmas gondolataim forognak, egy ízben pontos önanalízissel ezt mondta: „Kezdtém érezni, hogy vérig vagyok sértve. Nagyon jó érzés volt.” Csakugyan olyan jó? Nem, nem azt tapasztalom.

De hagyjuk ezt. Próbálgassuk inkább az utat kifelé ebből a kettős fájdalom-

mal teli ürességből, a megsemmisülésből, a mindennapi realitásokat szemügyre véve. Milyen is egy kórház? Olyan kaszánya féle. Nem véletlenek az asszociációim. Vagy jobb esetben: iskola. És a betegek se mások mint a tanulók – kiszolgáltatott érzésükön, mint a bakákén, tanulókéén, nem lehet segíteni. Tisztnak lenni valaha a Horthy-korszakban könnyű volt, rangos, elegáns, szinte *sine cura*. Most nem tudom, milyen. De gyanakszom, nem más. Tanárnak lenni már nehéz. Orvosnak lenni még inkább. Ha parancsnoki helyzet is. Igen, de egy ilyen modern kórházban sem lehet irigylésre méltó. Mert ez a kórház hiába nem olyan, mint egyik-másik öreg kórházunk, például a János, ahol itt is, ott is hull a fal, levert a vakolat, minősíthetetlenek a mosdók, s az örök átépítés miatt a csövek mint ezüst ércek buknak ki a föld alól. A gőz sípolva árad belőlük, mint az Ezeregyéjszaka palackjából a bezárt, sisteregve kitörő óriás, de ha egyszer kiáradt, kiszabadult, bármi trükkal, mint a mesében, többé vissza nem csalog. Ám a tisztaság, a rend, a felszereltség ellenére az orvosi hajszoltság itt se más – „Tíz percem van a maga számára” – mondja az elegáns orvosnő decensen kihúzott szemaljjal, de úzóttvad tekintettel.

Hogy miért olyan az a tekintet, amilyen?

Kerekeken tolnak be egy ágyat a szubintenzív osztály közepére, nem messze tőlem, rajta alig mozduló, metszett arcú beteg. Két orvos is követi. A nővérek magas függőnyt vonnak köréjük. Látni többet nem látok, csak az orvosok halk mormolását hallom, az injekciós fiolák pattanását, a tárgyilagos, fojtott beszédet. Tizenöt-húsz percig tart az egész. Aztán az orvosok nagyhirtelen elmennek. A függöny szétnyílik, kitolják az ágyat, rajta a mozdulatlan, merev test, szája nyitva, álla leesve, csak az ajtóban húznak az arcára lepedőt.

Egyébként az iménti halálesetről nem beszélünk. Sem a betegek egymás közt, sem jómagam a nővérekkel, akikhez éjszakánként magamat a gépről lekapcsolva, nyugtalanságomban odaülök beszélgetni. Ez a halál olyan, mint ha nem történt volna meg. Így lennének a halottakkal? Hallgatással védekezünk. Eszembe jut apám halála. Huszonöt éves voltam. Este elbúcsúztam tőle, s visszamentem éjfélre a kaszányába. Reggel, amikor hazaküldtek, ott feküdt az ágyában holtan. Szívroham. Évekig a történetek betege voltam. A háborúvég szörnyűséges forgatagában, néhány hónap múlva megnősültem, de a fiatalságnak, az egymásra találásnak ebben a mondhatatlan boldogságában, éppen az együttlét fellazító örömei közt sírórohamokat kaptam miatta. A seb gyógyíthatatlansága miatt viszont a testvéreimmel, anyámmal nem beszélünk a történetekről hosszú-hosszú ideig. Az emlékezés apámra, a vele töltött évekre olyan fájdalmas volt, hogy mindazt, ami személyével volt kapcsolatos, igyekeztünk lenyomni, kiirtani magunkból. Lelki egészségügyunkat – ösztönös kegyetlenséggel – magunk is megöltük. Csak vagy két évtized után jöttem rá, hogy életének apró-cseprő eseményeit, karakterének tényeit, személyisége megnyilatkozásait ily módon csaknem elfeledtem. Úgy kellett őt magamban feltámasztanom.

Igen, az idő a halottakat illetően mintha vetésforgóval dolgoznék. Lekszállja őket, új magot vet a földbe – s csak évek múlva, ha parlaggá lesz a föld, bújik elő újra emlékü. Már akié újra előbúvik. Hiszen ne feledjük, minden napjaink termőtalaja számlálhatatlan halottat takar. Tenyészetünk elnévtelenülült csontok felett tenyészik. Magunk sem vagyunk mások, mint emlékművekkel teli, temetetteken élő temetők.

Ezért a másra figyelés. A belsónket elnyomó, fájdalmainkat, megalázottságunkat félrehajlító beszélgetés a konkrét mindennapokról. A szakmánkra jellemző tudatos témaválasztás: arra koncentrálni esetleges beszélgetőtársaink-

kal a kérdéseket, ami őket érdekli. Álmatlan éjszakáim idején az ápolónővérekkel például arra, hogy mennyiért végzik ezt a részben cseléd-munkát, miként élnek? Tudnak-e családot alapítani a gyakran ki sem számítható éjszakai beosztás mellett? Nem tudnak. Csak bámulom, honnan van tartalékuk vidámságra, üdeségre, sugárzó jókedvre.

Féléjszakákat velük beszélgetve, lassan azért telnek a napok. Fizikailag mintha erősödnek. A gyógytornász-nővér, aki egy idő óta naponta foglalkozik velem, hiszen „gyógyulok,” hiszen minden jól megy, ha pocsek is az egész, különösen megnyerő egyéniség. Személynek szóló a kevéssége, mint egyik-másik fiatal nővére. Belémkarol, úgy visz végig a folyosón, kicsit tornáztat – ami nem több, mint lélegzőtorna. Aztán a lépcső. Három fok, megállás, pulzus-ellenőrzés. Megy gyönyörűen. Mikor a fiam pár év előtt ügyetlenkedve kiesett az autóból, és dőlt a fejéből a vér, felkaptam, s vagy egy kilométert futottam vele a sebészetig, pedig már-már iskolás volt. A pulzusom most sem lehet több három lépcsőfok után.

De ahogyan múlnak a napok, nemcsak az emberi kapcsolatok felélesztésével vagy a lépcsőnjárás gyakorlásával (már nem három, hanem hat, tízfokonként) töltöm ki az időt, hanem néminemű olvasással is. Kezd feléledni életem eleme: az irodalom. De hogyan éled fel? Az egykori természetes gyönyörködés és kritikai judícium kiszámíthatatlan, rapszodikus működésével. Valaki kezembe adja – ez már Füreden van a szív-kórházban –, hova sejtellem sincs, hogyan kerültem (valószínűleg a fiam vitt le, de az út emlékezetemből megintcsak kiesett) – szóval, kezembe adják Bergman, a nagyszerű filmrendező önéletrajzi kötetét. (Már a címe sem emlékszem.) Annyit tudok csupán, hogy vad gyűlöletet vált ki belőlem. A hideg, tárgyilagos ábrázolása, a szadomazochizmusa. Emésztése, ürítése körüli problémáinak naturalis pertraktálása. Az a kéjes őszinteség, amellyel leírja, hogy az Eiffel-toronyból lejövet partnernőjével együtt becsinálnak. Utálom a könyvet. Komisz keménysége, mellyel önmagát, de főleg embertársait ábrázolja, felháborít. (Újra kell olvasni, hogy igazam volt-e.) Másvalaki, a legjobb indulattal, eljuttatja hozzám „Az infarktus után” című felvilágosító brosrát. Ráírom a cím alá nagy betűkkel, „ezt a könyvet két hülye írta.” Hónapok múlva újra átforgatva: két tapasztalt, okos orvos. Min borultam ki, sejtellem sincs.

Máskülönben is úgy érzem magamat, olyan végletesen, mint a börtönben. A téli táj kopár, a Balaton félig-meddig befagyva. Vadkacsák és sirályok kerengenek a jégtáblák fölött, keresik a jégcséli szabad vizeket. Míg a kacsák bumfordi, bohóc mozgásában van valami felderítő, addig a vadászlázzal teli sirályvijjogás idegesítő. Az ösztönös, célratartó kegyetlenség jelképe, a kegyetlensége, amely ide juttatott. Ez a part, mely nyáron a boldog időtöltés színhelye, a fiatalságé, a szerelemé, most csupa öregé, betegé, rokkanté. Kidőlésre várnak mind, mint a pudvás vízmenti fasor, a korhadtt törzsekre, vak ágakra csupaszult. Egészséges élet jele, fiatal arc sehol.

Idegenül ténfergek magamra rótt sétáimon, melyeken örökösen elkísér a szédülés, és a kiegyensúlyozatlan, hol kétségbeesett, hol gyűlölködő belső monológ. E monológban is, és persze túl rajta, szintén testbe zárva, bennem másként csakúgy jelen van a börtön. Fekvő állapotomban egyre hallom, figyelem a szívem dobogását – meg sem szüntethető állapot, mint 57-ben a tengődés a kinyithatatlan cellában. Ver, ver a szív, majd megáll, s aztán egy rázkódattat döndülés. Mint egy robbanás, amely mégis továbbviszi az egészet. De közben egy-egy pillanatra az a feszült várakozás.

Ám nem ez a legrosszabb, hanem a váltólázszerű ingerültség, amely el-elönt. Itt kettesével lakunk egy szobában. Finom, tapintatos, hívó úriember a lakótársam, a harmadik infarktusa után van. Azt mondja, nyugodt szívvel jelenik meg Jézus előtt. (Ha ugyan, gondolom némi szekpszissel, működik még az a szív?) Óvatosan térítget engem, a hitetlen protestáns katolikussá. Amikor haza megy, nekem sincs Füreden több időm a kúrából, mint két-három napom. Kérni akarom az igazgató főorvost, hogy erre a rövid időre hagyjon a szobában egyedül. Nem fogad, pedig köztisztviselőként álló, idős barátom ajánlott be hozzá, s még előzőleg egy könyvemmel is megajándékoztam. Kiüzen a titkárnőjével, kéréssem nem teljesíthető. Pedig tudom, vannak az osztályon üres szobák. Annyit üzenek vissza: „Tiszta szívemből kívánom neki, hogy ha beteg lesz, töltsen ő is vadidegenekkel a napjait.” Az egyik könyvpavilonban felfedezem egy könyvemet, melynek friss megjelenéséről nem is tudtam. Ez volnék? Ennek írója? Ez marad utánam? Dehogyan vagyok ez. Senki vagyok, folytonosan megalázott, nemcsak másoktól, elsősorban a magam kiszámíthatatlan reflexeitől. Indulat-hullámaimtól. Az átolvasott kéziratok lapszélét heves reakcióimmal összefirkálom, aztán persze, némi szégyennel, kiradírozom megjegyzéseimet. Az új Évkönyvet – leadás van – úgysem én csinálom, hanem szerkesztőtársaim. Egyik társam meglátogat. Olyasmit beszélhetek neki, hogy a többieknek rémülten panaszolja. Később, egy telefonbeszélgetésünk során kiderül, nagy óvatlanul a tudomására hozom, hogy arra sem emlékszem, a kórházban meglátogatott.

Íme a példa: barátaimmal, szeretteimmel is megbillen a viszonyom. Ha egykor nagyon is adtam a szavukra, most jószándékú, tárgyilagos, olykor pedagógikus prédikálásuk megkínóz, amúgyis labilis belső világomat újra és újra felborítja. Eltávoznak és hátrahagyják a tudatot: már nem is vagyok. Órákba telik, míg kínkeservvel helyreállítom magamat. De a megaláztatás törébe – s itt a főbaj – időről időre magam futok bele. Fel-felhívom telefonon azt, aki ebbe az állapotba juttatott. Huszasokat dobogatva a mohó készülékbe, kényszeredett beszélgetéseket kezdeményezek, kedvességét koldulom. Aztán hosszan szégyenkezem a gyengeségem miatt.

Szenvedést hoz a szenvedély – mondja Goethe a Trilogie der Leidenschaften-ban, amikor hetvennégy évesen megkéri a tizenkilenc éves Ulrike von Lewetzowot. Kikosarazták. A kétségbeesett, a halállal szembenéző Marienbadi elégia tanúsítja, mibe kerül az egyénnek – még egy Goethének is – egy ilyen alapigazság megtapasztalása.

De ha már így történt, s élem az élendőket, például az örökös szédülést, hogy a tárgyak, a lerongyolódott házak, még az utcablák is úgy inognak, hogy kötelező sétáim közben töprengenem kell, hol is vagyok, merre induljak tovább; ha tudatomat el is önti, egyformán önti el a belső és a külső világ irrealitása (sem érzékelésemben, sem érzéseimben nem bízhatom), ez ellen a jellegzetes depresszió ellen – jól tudom – a versek, a költészet a leghatásosabb ellen-szer. Számomra legalábbis. Hány, de hány napló rögzíti, hogy a foglyok a börtönben egymásnak verseket mondanak. Engem egyszer, valamikor depressziómban, Lermontov segített meg. Többek között ezzel: „Vágy, vágy, de mit ér, de mit ér? S elmúlnak az évek, a leggyönyörűbbek.” Bizony, az évek elmúlnak. De ma is eleven előttem a fordító Áprily Lajos arca, amint azt mondja: „Napokig töprengtem azon, hogy az ismétlések nyomatékával élő anapesz-tus-formában sorvégre tegyem, szórendi visszavetítéssel azt a »leggyönyörűbbeket«”. Áprily! Mennyi meggyötört, büszke szerénység volt benne, s ma-

gát őrző, elhárító elzárkózás. Mikor egy gyerekválogatást készítettem a verseiből, már a hatvanas években, alig akarta elhinni, hogy lehetséges az ő verseinek a kiadása. Hiszen annyi időn át nem volt lehetséges. Magatartását meg kellene tanulnunk.

Az irodalomhoz fordulva, most Pilinszkyt idézem. „Szellőivel, folyóival – oly messze még a virradat! – Felöltöm ingem és ruhám, – begombolom halálomat.” Micsoda találát a kabátomat helyett ez a rokon szóhangzású halálomat! Igen, de én még szeretném, ha lehetne, ezt a halál-kabátot lerántani, kigombolni. Vagy tudja Isten, mit szeretnék igazán? S ha már Pilinszky, akkor jobban kifejez: „Kirajzolódok végleg a világból, – mint csupasz falnak állított fogoly, – külön kezel, kivételes magányban – a tanúk nélkül működő pokol.” Igen, ez már belém talál, a csupasz fal előtti álldogálás, amit én ismertem, de ő csak elképzelt, s a pokol, melyben viszont ő élte le az életét s én csak most élem át. Megpróbálom összerakni emlékezetemben a teljes Hajnali részegséget. Valamikor tudtam betéve. De most ez a nagyszabású hajnali eufória, ez a csillagos égbe belelátott vízió kissé csinálnak tetszik nekem. Kosztolányi elragadtatása lelkiállapotomban túlfutatott. És hogy egy ismeretlen úrnak vendége voltam? Vajon? Ha nem egy *kegyetlen* úrnak voltam a vendége?

De hát visszatekintve, mégis az irodalom adta nekem a legtöbb vigaszt. Az életet benne éltem. Forduljunk hozzá, próbálkozzunk tovább is vele. Eszembe jut, hogy Rónay György *A kakucsí-rózsák* című kötetében egész ciklust írt infarktusa után. Bekértem hát a kötetet a kórházba, ám végigolvasva a ciklust, nem tudok vele mit kezdeni. Rónay ugyanis átélt valamit, túljutott valamin, aminek nyomát éppen csak tapogatom magamban, de amelynek belső következményeit – költő nem lévén – megfogalmazni képtelen vagyok. A megszabadulást tőle mégis a gyógyulás jelének tekinteném. Legalábbis feltételének, hiszen minden definiálhatatlan ebben a szférában, mind a szavak, fogalmak, megközelítések bizonytalanok. De hogy ezekben az infarktus-versekben keveset találok, ami ebben az irányban eligazítana, abban biztos vagyok. Azt írja például, de ez az alaptónusa a többi versnek is:

*Árnyékoztak a fájdalom
fekete füstjei: vagyok
nyers gyümölcs, amit a Begyűjtő
első szedéskor itt hagyott.
Vígan élek a haladékbán,
amit a beérésre kaptam:
szomjan szívom fönről az ég
kékjét, s a föld hevét alattam.*

(Haladék)

„Vígan élek”. Hmm? Nem vitatom, van felfedező szépség a sorok egyszerűségében. De hogy a vallásos bizalom ennyire szimplifikálna? Belső, természetes törvényeink ellenére, ösztöneinkkel szemben? Másfelől Rónaynak, a költőnek mégis kénytelen vagyok hinni. Hinni valakinek, aki közel állt hozzánk, harminc éves barátságunk alatt egész asztaltársaságunkkal együtt úgy emlegettük a háta megett: a „Jóisten” (például, „Jön a Jóisten is, Pesten van?”), s bár nem váltottunk egyetlen intim, túl személyes mondatot sem, de a szeretett, tisztelt egyéniséget mégsem lehet szétdarabolni, egyik részére szinte es-

küdni, a kritikusra például, a másokra nem. Rónay, a költő ad azért gyógyírt sebemre, csak hogy nem *Az infarktus félálmai* ciklusában, hol – ki tudja, öngyógyításul? – egyetlen verse kivételével a túlélők kötelező élethitét hirdeti.

Szép, szép ez a prédikáció. De mit ér? Mert minden esetleges orvosi cáfolat ellenére itt nemcsak a szívvel történik valami, hanem azzal a lényünket jelképező, nagybetűs Szívvel, s nem csupán a szívizommal és az agyrellátással. Mondok erre még egy, az előzőket kiegészítő, csaknem triviális tapasztalati példát. Vagy két-három hónapig az eset után az írógépen minden kettőzött mássalhangzót háromszor ütöttem le. Így írtam: álllímány, tttt, azonnnal. Egy idegrángás, tán az indulatosság következményeként. Bár hogy vigyáztam, igyekeztem, így jött, minden leírt oldalt utólag végig kellett javítanom, a fölös leütéseket kihúznom. A fizikum billent volna meg csupán, melyen a Rónay-vers szerint „remény és bizalom” segít? Nem, másról lehet itt szó. S ha nem is az infarktus-versekben, hanem az utánuk írt *Szerápcion legendák*ban van két hely is, amit esetemben, lét s nemlét határán ingadozva idézni tanúságos:

*...Látod ott
a madarat? A fél eget átszelte már,
mióta itt vagyunk, neszét se hallani,
csak száll, hasítja egyenletes szárnycsapással
a maga tengerét, mindig tovább. Hová?
Míg nyarába nem ér.*

(Hová?)

Igen, nyarába. A maga beteljesítésébe. Rónay késői költészetének a termő, végső ízeket kibontó, a beteljesítő nyár, a fénnel teli, a fénylő, az egyik legfontosabb szava. De hogy ez a nyár, hogyan, miként érkezik el? Nézzük a vers egyenes folytatását, a *S a halhatatlanság?* alcíműt:

*– akik az alvilágban,
holtuk túlélve bár, létlen árnyékélettél vándorolnak,
előbb-utóbb, ötven, száz, kétszáz év után
majd kijutnak a fényre.
Csakhogy akkor
már mit sem ér nekik, Szerápcion.*

Úgy hiszem, hogy a két idézet között van, bizonyosan van átmenet, ami válaszféle a megválaszolhatatlanra, keskeny ösvény a gyógyulás irányába az üres kétségbeeséssel szemben. És ez, ennek megtalálása, három-négy hónap után, szinte-szinte „visszakapott egészség”. Mindenesetre a visszakapott szót leütve a gépen, nem fut ki a kezem alól, három „sz”-szel és három „t”-vel. Nem több, ennyi kétségen felül megállapítható. Bár tudnék bizonyosabbat, biztatóbbat ennél. Valami kevésbé külszíneset, mélyebbre világítót. Arról valamit, hogy a megrendülést, a létbizonytalanságot, az üresség árnyát, a hiánnyal való szüntelen foglalkozást mégsem kell tovább cipelni; hosszan vagy akár röviden, mindenesetre addig, ameddig a sérült szívizom kitart. Vagy ez az érzés is elmúlik egyszer, ahogy elmúlt a háború, a katonáskodás, a fogolytábor, a börtön? Ahogy az élet maga?

Egy kéz a papíron

Egy kéz s egy toll a lámpa fénykörében,
fehér kis állat: szájában botot
cipel, megáll, elindul, kanyarog,
míg hallgat minden, semmi sincs már ébren,

a papír fogy, és gyűlnek a nyomok,
a gazda arca nem látszik az éjben,
de ott van mégis fent a nagy sötétben,
s nézi, hogy rossz szolgálja mint morog,

forog, ütődik erre-arra buzgón,
hogy végre felsóhajtson s csillapuljon,
kit ilyenkor sem hagy nyugodni álma,

mert hátha ráel a bűvös „szezámra”,
és nyílik majd a vers is mennydörögve,
s a boldog kéz alámerül örökre.

Marosvásárhely, 1989. augusztus

Az eljövendő tél szonettje

Üres az arcom: mint a téli erdő,
üres a táj: mint kiverő ablakok,
felbukkannak az éhes farkasok,
hideg az éj, s a dermedt égre feljő

a hold, akár egy fényes vasgolyó,
kemény lesz minden, tiszta és világos,
régi könyvekben elalszik a város,
és kezemen nem olvad el a hó,

képek torlódnak, s nem oltják ki egymást,
forrás buzog, de nem folyik tovább,
a szél nem törli el lábam nyomát,

s én azt élem majd újra folyton folyvást,
mi sorsom volt bár, de oly ostoba,
mint kérdés, melyre nincs válasz soha.

Marosvásárhely, 1989. szeptember

Mióta élünk éjszaka?

Mint éjszakai reflektorokkal felizgatott,
fáradtságtól szédelgő napraforgótábla,
mint kialvatlan vágóállatok
a mesterséges fényben,
olyanok vagyunk, szerelmem,
erős kávékkal, versekkel, serkentő szerekkel,
reménnyel, dühvel ébren tartott
álmodozók,
kés alá nővünk, akár a csirkék,
járkálunk betonketrecünkben,
erősödnek gyermekeink,
ragyognak könyveink,
erdők, folyók, hegyek sorjáznak polcomon,
leveszem, belelapozok a Marosba, az Oltba,
idézek egy-egy bekezdést
a réges-rég kihunyt tűzhányókból,
s ha váratlanul belépek a szobába,
érezem, nem aludtak a könyvek,
érezem, beszélgettek a lexikonok,
nem tudnak elnyugodni ők sem,
mióta nem láttuk a napot, szerelmem?
mióta élünk csillagra, holdra, olvasólámpára
függesztett szemmel?
mióta hizlaljuk agysejtjeinket
ízetlen betűkkel?
mióta fekszünk egy vágytól remegő
napraforgótábla közepén?
a fekete tányérokról arcunkra csorog az eső,
felbillen a mező a szélben,
lecsúszunk róla, elalszunk
a véráztatta cementen...

Marosvásárhely, 1989. augusztus

Kis apokalipszis*

Miért nem kedvelem ezt a várost? Pontatlanul fogalmaztam. Csak nem szeretem, mint ahogyan azokat a barmokat sem, akik a Varsó iránti szerelmükből szedik meg magukat. Reggelente biztosan izgatószerekkel hergelik fel magukat, aztán estig mást se tesznek, mint szeretik Varsót, és ezért még meg is kell fizetni őket. Életemnek több mint a felét ebben a törődött városban töltöttem. Ebben a lepusztult városban, amelyet megerőszakoltak a megszállók, felnégyeltek az országrablók, pányvával fojtogattak az ázsiai hordák.

Kimúlva hevert, amikor a falai közé lopóztam. Majd nagy nehezen magához tért, és lassanként én is, életemben először, életre keltem. Egykorúak vagyunk. A véletlen hozott össze bennünket. Mint kiderült, egy egész életre.

Életemnek ez az utolsó napja lesz utolsó irodalmi művem. Ez a szerény happening. De valami megtört bennem. Fáradt és gyenge vagyok. Állandó ismétlődés az életem, s én magam is állandóan ismétlem önmagamat. Semmi sem megismételhetetlen – minden sorozat. A műveimet és az életemet is föl lehetne szeletelni, mint egy kolbászt. Ez lett a vége.

Fölöttem nincs más, csak a városom, a vadonatúj műemlékek és a régi modern házak városa. Semmi egyéb. Közös nyelv, közös gyötrelmem, közös meg nemértés. Miben bűnösök ők, és miben vagyok bűnös én magam?

A lépcsőn leballagok az evakuációs folyosóra. Most a piros nyilak vezetnek. Egy pár ölelkezik a tűzcsap falmélyedésében. Amott a falnak támasztva alszik valaki, mint múmia egy ókori katakombában. Úgy érzem, mintha a föld felszíne felé kapaszkodnék, pedig lefelé ereszkedem, a Paradyz pinceodújába.

Városom a híres Irkutszkra emlékeztet. Annak idején egy beteg európai város volt, most egészséges ázsiai karavánszeráj. A rabja vagyok ennek a városnak. Pontosabban ezt választottam börtönömül.

Belépek a konyhába, mintha a tatárok dúlták volna fel. Kibelezett kondérok, törött tányérok, a nyitva hagyott csapokból ömlik a víz. Egy patkány úszik kutyaúszással a konyhaóceánban.

Tudom a katzenjammerom, a totális katzenjammerom okát. Bizonyos napokon rám tör. Bizonyos rossz napokon. És ilyenkor dupla vagy semmit játszom a sorssal. Az életem a tét. De nem kockával játszom, hanem egy pohár vodkával és három-öt altatóval. Ez a fehér ember rulettje. Ezt játsszák az államelnökök és a kurvák, a papok és a költők, a proletárok és a kapitalisták.

A rokkantak szövetkezetének zenekara amerikai melódiacsokrot játszik, de megtévesztésül minden dalt visszafelé, hogy megspórolják a devizában fizetendő szerzői jogdíjat. Valaki barátságosan megböki a lábam.

– Régóta keresel, Pikus? Itt vagyok. Mindjárt nekivágunk a városnak.

Pikus magasra ugrik, meg akarja nyalintani a kezemet. Bundájából kimosta az életuntságot, és most olyan, mint egy vadonatúj kutya. Pamacs lábú, vörös kutya.

* Részlet a szerző 1979-ben, Lengyelországban szamizdatban publikált azonos című regényéből, amely az idei Ünnepi Könyvhéten jelenik meg a Jelenkor Kiadó gondozásában.

– Mars a ruhatárba, Pikus! Órizd azt a kannát, mert a gazdád úgy cipeli magával mindenhova, mintha életmentő vér volna benne.

Pikus bánatosan néz rám, felkunkorítja csutakfarkát, és visszamegy a békés szendergő ruhatároshoz, akit nem zavar a zene, nem zavar az ordibálás, nem zavar a világvége, a néhány millió évig tartó világvége, akit egyáltalán semmi se zavar.

Leülök az asztalunkhoz. Távollétemben idegen törzsek táboroztak itt. Idegen csikkek, idegen rúzsnyomok, idegen kiöntött limonádé. Körülöttem bágyatag jövés-menés. Egyesek a konyhán át a megbecstelenített szentély felé igyekeznek, mások térdig vizesen térnek meg onnét, beteltek az élvezetekkel. Kék arcok, vörös arcok. Hosszúkás, ovális, borostás, verejtéktől csillogó arcok. Búskomor és züllött arcok.

Feltápáskodom az asztaltól. Intek a zenekarnak, hogy csendet kérek. Nekiveselkedem.

– Emberek! – ordítom el magam. – Az Antikrisztus lejött a földre. Egy szomszédos galaktikáról ugrott le, és belesántult. Lehet, hogy máshová készült, de véletlenül itt ért földet.

– Arra van a véce, kolléga. A ruhatár mögött – kiáltja nekem egy alak, és ki-fele mutat.

De én égnek emelem mindkét karom.

– Emberek, nézzétek meg magatokat. Szétoszlott bennetek és bennem. Ne várjátok az Antikrisztus eljövetelét, mert már itt van a földön. A felhígított, felaprózott, granulált Antikrisztus. Bennetek és bennem, a Miniantikrisztus.

A zenekar a hatodik számot játssza, egyesek táncolnak, mások bóbiskolnak. Vörösen és kéken hunyorognak a lámpák. Fent a magasban Lucifer sápadt pofájú legényei. A jelle várnak.

– Senki sem figyel rám – mondom rezignáltan. – Azért nem látjuk az Antikrisztust, mert belénk oltotta magát. Senki se figyel rám.

– Én figyelek – mászik elő valahonnét Edek Szmidt borzasan, félrecsúszott nyakkendővel. – Pfúj, ez nagyon nem tetszik nekem! Tudománytalan, régimódi badarságok. Nem szégyelli magát?

A bárpuhltnál Zsorzs, a hajdani Zsorzsik. Hanyagul ül a magas széken, egyik lábát lóbálja. Egy görbe szívószállal szopogatja az italt a pohárból.

– Docens úr, tegnap öt altatót vettem be egy pohár vodkával. És óráig nem tudtam elaludni. Mert olyan ez, mint a szerencsejáték. Vagy azonnal földhöz vágja az embert, vagy ocsmány módon a maradék álmod is kiveri a szeméből. Szóval órákon át aludtam is, meg nem is. Átléptem azt a bizonyos küszöböt, aztán visszaléptem. És minden alkalommal annak az ismeretlen dimenzióknak más-más tartományában találtam magamat. Hol ifjúkori emlékeim szelíd tájait jártam, hol a lelkiismeret-furdalások árnyékában bolyongtam, megint máskor az ellenséges démonok vörös éjszakájában vergődtem. Ám egyszer beléptem oda, ahol a megértés világossága honol, a jól olvasható jelekkel ékes vakító világosságba. És mindent megértettem, minden nyilvánvaló, egyszerű és felfogható lett. De akkor valaki büntetésül felébresztett, az utolsó pillanatban, mielőtt kiszakadt volna belőlem a győzelem és a megkönnyebbülés kiáltása, és letaszított az álmatlan álmok fekete szakadékába.

– Mondd, te tudod, hogy miből él Rysio, az ikertestvérem?

– Nem tudom. Kiléptem az irodalmi életből, és nincsenek ambícióim. Nem-sókára lejár az időm.

– Pedig ezt érdemes tudni. Egy vékony kis könyvből él, amelyet azokban az ősidőkben írt, amikor még a párt lelkes fia volt, és mindenféle fontos tiszt-

ségeket töltött be, mint most én. Nem emlékszel véletlenül a címére? Ez a mellesleg tehetségéről, temperamentumról tanúskodó könyv az erőszakot dicsőíti, a megerőszakoltságunkat legitimizálja, elfogadja galád múlandóságunkat. Ezt a kis könyvet évente kétszer újranyomják, és odaadják az iskolás gyerekek kezébe, hogy megmérgezzék vele őket, hogy elkorcsosuljon bennük a velük született erkölcsi érzék, hogy beletanuljanak a kétszínűségbe, hogy megízleljék a cinizmus gyönyöreit. Ennek a könyvnek köszönheti Rysio, hogy erőben és egészségben, biztonságban tekereghet Varsóban. Ennek köszönheti, hogy él, hogy reggel tejet, este pedig vodkát iszogathat. Ennek a művének köszönheti Rysio, hogy engesztelhetetlen ellensége lehet a rezsimnek, és felébresztheti tunya lelkiismeretünket. És ez is hozzá tartozik korunk sajátos dialektikájához, kedves barátom.

– Hol van doktor Gonsiorek?

– Eltűnt. Gondolom, a vécében.

– Istenem, minden sötétségbe borult. Maradt a katzenjammer, ami nem akar elmúlni.

– Valamennyien fehérjemolekulák vagyunk az irgalmatlan szilíciumos-tüzes világmindenségben.

– Maga mégiscsak hisz Istenben.

– Lehet, hogy hiszek, de nem abban, amelyikben a magadfajta ostobák.

Zsorzs árgus szemmel figyelte a termet. Új áldozatot keresett. A filozófus gyűrött háta mögött igyekeztem fedezéket keresni, de elkéstem. Észrevett, cinkosan rám mosolygott, és leugrott a bárszékről. Nem futhattam el, mert elállta az utamat.

– Maga még itt van? – kérdezte fesztelenül félretolva a docens urat. – Ez nem jó hely. Ez egy rossz hírű kocsmá.

– Éppen fizetni készültem. De a pincéreknek nyomuk veszett.

– Apropó, számla. Ostoba ügy, tudom. Talán illetlenség magát terhelnem vele. De adósa maradtam a pincérnek.

– Mennyi kell?

– Nem sok. Húszezer.

A zsebembe nyúltam, és kitapogattam két tízest. Ismerem a fajtáját. Ha sok pénzt látnak, nyomban többet kérnek.

Óvatos volt, mert leengedte a karját, a sötétben kitapogattam csontos kezét, és a markába nyomtam a két bankjegyet. Értékelte a diszkréciómat, mert megszorította a kezemet.

– Holnap reggel elküldöm a kézbesítővel – mondta halkan.

– De hiszen maga is tudja, hogy holnap reggel már nem él a hitelezője.

Fölnevetett, megveregette a vállamat.

– Ha olyan biztos volnék benne, akkor jobban megvágtam volna magát.

Visszament a bárhoz, és mintha az övé volna, úgy dobta a pultra a pénzt. A csapos újabb pohár italt tolt elé, de a régi szívószállal.

Faltól-falig dülöngélve Hans Jürgen Gonsiorek közeledett a ruhatár felől.

– Herr Gott, nekem már semmi se kell. Szeretnék visszamenni a szállodámba – jajgatott a derekát fogva.

– Mi van ott? Mármint abban a szentélyben?

– Világvége. Itt is világvége. Haza akarok menni.

– A maga háza felé is közeledik már a világvége.

– De legalább a saját ágyamban érjen.

Ekkor látom, hogy Rysio a bárpultnál áll és Zsorzs italát iszogatja, miköz-

ben Zsorzs önfeledten cseveg a pincérrel. – Rysio! – kiáltom kicsit túl hangosan, mert a zenekar elhallgatott.

Szmidt komoly képpel rám néz, eloltja a csikket Zsorzs poharában, és ingadozó léptekkel megindul felém.

– Már megint itt ez a hülye buzi. Nyilván engem pocskondiázott a hátam mögött. Tudod, hogy minden nap hasra vágja magát a Szent Kereszt előtt? Levizitál a KB-ben, és mielőtt átrohanna a cenzori hivatalba megtartani az előadását, beugrik a templomba, kiterül, mint a gyalogbéka, és erőt gyűjt a további disznóságaihoz. Magához édesgette az Uristent.

– Uraim, én mint diplomata védett személy vagyok – lamentál doktor Gonsiorek.

– Mi köpünk a diplomáciai védettségre – közli Edward Szmidt.

– Innét egy-kettőre Szibériában találhatja magát – teszi hozzá Rysio Szmidt.

Erre a mi doktorunk egy szempillantás alatt kijózanodik, hamiskásan mosolyog.

– Az elképzelhető, hogy váratlanul a Kanári-szigeteken vagy Caracasban találom magamat, de Szibériában semmiképp. Mostanság már senkit se visznek Szibériába. Stratégiaileg fontos terület.

És rózsaszínű ujjacskáival az arany pápaszemmel keretezett, terebélyes orrát ütögeti. Eközben a zenekar felől tompa bádogsörömpölés hangzik. Az egyik zenész, talán a dobos, leesett a székről, és ültében ide-oda dülöngélve ütögeti a fejét a cintányérba. Társai nem sietnek a segítségére, csak a bedöglött szintetizátor mestere tápáskodik fel lustán a székről.

– Nincs véletlenül egy orvos az étteremben? – kérdezi minden sietség nélkül a közeli asztaloknál ülő vendégektől.

Jelentkezik egy uraság, mondván, hogy ő csak biológus. Fölkapaszkodik az emelvényre, hol a hasára, hol a hátára fekteti az alélt dobost.

– Leitta magát. A dobosok sokat vedelnek – véli Edward Szmidt.

– A filozófusok vedelnek – sziszegi gyűlölködve Rysio. – Hogy elaltassák a lelkiismeretüket. Ez az ember rosszul lett. Előbb-utóbb mindenki rosszul lesz, ha rabságban tartják.

– Jézusom – sóhajtottam föl. Eszembe jutott Hubert. Mi itt vedelünk, ő meg az utolsókat rúgja. Az utolsó barátaimtól is búcsút kell vennem. Emberek, árva vagyok. Árva vagyok egy idegen bolygón.

Az asztalok között Kolka Nahalov küszik felénk, vízfoltok maradnak nyomában a padlón. Úszva kelt át a konyhai özönvízen. Kimerülten belerogy egy fotelba.

– Srácok, adjatok egy gyufát. Ha nem tévedek, nálad van egy doboz svéd gyufa. Felgyújtom ezt a kuplerájt.

– Aztán miért akarod felgyújtani? – kérdi vontatottan Rysio.

– Égjen el minden. A csupasz anyaföldig égjen le minden. Minden mocsok, minden bűn, ez az egész sátánszar.

Rysio a tenyerével Kolka homlokára csap. Kolka a fotellal együtt felfordul, némán tápáskodik fel a földről.

– Kezet emeltek Kolka Nahalovra – mondja fojtott hangon.

– Igen. Kezet emeltem Kolka Nahalovra.

– Apám a vérét ontotta értetek.

– Az apád fizetett be nekünk a szocializmusra.

– Az oroszok még most is rohadt krumplit esznek, hogy ti jól élhessetek.

– Hát akkor menjetek innét a pokolba. És majd osztrigát ehettek.

– Szóval ez a hála. Gonsiorek úr, maga is hallotta. Vigyázzatok, még megemlegettek engem!

Edward Szmídt közbelép.

– Nahalov elvtárs...

– Én neked nem vagyok elvtárs.

Vissza akarom ültetni a fotelba, de dühösen félrelöki a kezemet. – Kolka – mondom –, Rysio jót akart.

– Hogyhogy jót akart?

– Muszáj egy kicsit kötekedni veletek. A fehérleNGYELEKNEK köszönhetitek, hogy még lábon vagytok. A polyák-komplexus pumpálja a vért a pucátokba. Lengyelország eloroztatásának szent küldetése, amit még Tarsolyos Ivántól örököltetek, mint hajnalcsillag vezet benneteket történelmetek útján. Azt akarod, hogy csak úgy, se szó, se beszéd, megadjuk magunkat? Mindent el akarsz rontani?

Kolka Nahalov minden erejét megfeszítve, hosszan nézett rám. Aztán elnevette magát, és megpróbálta felemelni a fotelból súlyos potrohát.

– Téged kedvellek. Te vagy köztük a leghamisabb, de téged szeretlek. Hadd nyomjak egy csókot a képedre, földim.

De a csókra már nem került sor, mert megjelent Zosienka, a nyári gyakorlatát töltő vécésnéni.

– Valaki keresi magát – mondta.

– Engem? – kérdeztem csodálkozva. – Én itt senkinek sem adtam randevút.

– Azt soha nem lehet tudni. *

Utat törtem magamnak a lepusztított asztalok és szunyókáló vendégek között kifelé.

– Ne bánkódjék, semmit se veszít – vigasztalt Zosienka. – Mindjárt vége az első műszaknak. Mindenkit kihajítanak. Ki kell takarítani, mert jönnek az arabok. Azok hatkor kezdenek.

FEJÉR IRÉN fordítása

VASADI PÉTER

Amiről szó van

*A paradoxont nem eszi meg a környező
tér, állítom én, ellentétben*

*B. Watten versbéli véleményével;
szerinte megeszi.*

*Inkább a környező tér paradoxona
falja föl a teret, lévén*

*a tér paradoxona a tértelen-tér,
ami – magyarul... – imposszibilitás.*

*Mintha egy máglyarakásnak gyújtánék alá
(a tányéron),*

hogy Giordano Brunót megégessem.
 Manapság az eltűnés filozófusának,
 Paul Viriliónak ernyője borul ránk.
 Éppen most előcskásítani az ellentmondást,
 mint jelenséget vagy folyamatot, nagy
 éles elmére ugyan nem vall.
 „Csak ami van”, az tűnhet el.
 És ha a „van” „nincs” lesz, nem semmi,
 hanem a létező nincs-e lesz.
 És ez nem ugyanaz.
 A „van”-nak „nincs”-e, azaz a létesülő
 nem-léte épp eltűntében a leglétesülőbb;
 gondolkozzatok ezen el, feleim.
 Minél végletesebben távolodunk,
 annál erősebb a fényünk:
 a legszikrázóbb ragyogás mögött
 van legmesszebbre a csillag.
 Elkezdjük az idő képromboló szakaszát.
 Amit a karórám jelez, nem más,
 mint az idő síkbeli ábrája.
 Az időnek kockaalakja van, mert kiterjedése
 a tér. Haladni lehet benne,
 alkalmasint határtalanul elkalandozni.
 Ezért az időt a benne megtett út, azaz
 a sebesség méri. Egy perc – esetleg öröklét.
 Zuhanhatsz benne lefelé, mint egy
 gumizacszóban.
 Az a fontos a te idődben, hogy
 képes vagy-e súlyoddal tágítani?
 Úgy látszik, az idő képromboló szakaszában
 a linearitás csak szavaink hossza,
 semmi egyéb.
 A gömb- vagy kockaalakú idő
 mértéke a paradoxon.
 Mely pont olyan éhes, mint egy
 fekete lyuk.

egy ember

ott az az egy ember. nehezéknek.
 hogy el ne repüljön a föld.
 ebben a pihekönnyűségben. hogy
 az ő talpaira hivatkozhassék.
 a talpai adta melegre. ott hallgat
 az az egy ember. helyette beszélek.
 nincs mit mondania igék utáni
 időben. a jelentéktelenekkel

*van elfoglalva. nézi, hogy bukdos
alá a különb. a sovány. a vasárnap.
vár a világ moccnásaira. kell neki
az a fintor. a hang, mely sóhaj
volt a víztorony háta mögött
s lett kiabálás, mire ideért. figyelme
rápárállik az ablaküvegre, mint
hagymaszag a piacról. magasra hagyott
füveket lát. madarak zsinatát az
itató mellett. a tündöklő semmi
körülötte kering és szemében
elnyelődik. a falban rés az az egy
ember. s melybe repedések futnak,
zárókó.*

oda kell mennem

*az. az a fölhang. ez a szorongás.
az álmomban lobogó zászlók,
ahogy jobbra-balra kaszálnak.
az a tátva maradt száj,
melynek vér buggyan a sarkán.
az a rohanás, mely átvált trappba,
az egyre lassúbb lábak ahogy
vigyázz!-ba kapva emelkednek.
koponyáján az a szőke-ezüst,
hogy csillog az alkonyban.
itt az üresség.
benne ülök, mint egy kékre
meszelt medencében;
az a vastag kosz a falon.
mit nem visz más, csak a véső.
alul a szemét, a törött kontyfesű,
poshadt gumiszer, láncszem,
nadrágrongy, pertli, piros, bolyhos só
s zöld moszat a lefolyó szájánál.
az az orkán, mely a lukas
derűből nyakamba szakadt.
ez a kövér bűz a sarokban. az a
sétány fönt az akácerdőben,
melynek hazám a neve (útjelző
deszkára ki van írva). oda kell
mennem, ahol vadmacska tekereg
a lányok lába körül; emlékeztük.
félek én is, attila, a büntetéstől.*

Ősz és tél között

Néhány napja még a jegenyéken és a szemben lévő kerítés cserjéin vörös levelek lengedeztek; védettebb kőfalakon, a kapuk belső ívein, ahová befúj ugyan a szél, de meggyűlik a levegő, összesűrűsödik, nem tud áthúzni saját rácsszerkezetének folyosóin – ezeken a meleget-őrző, porózus kőkockákon még itt-ott a vadszőlő fényes tenyér-levelei is pompáztak, azokat a hatalmas, fénylő falakat és azokat a hideg reggeleket juttatva eszembe, amelyek első találkozásunkat, a szerelem virradatának fényrobbanását megelőzve, mint egy csodát felidéző álomkép lángnyelvei, akkor rejtetten, most pedig, visszatekintve, nagyonis sokat jelentőn fejezték ki azt, amit az én gondolataim nem mertek megfogalmazni –, ezek az egyre csupaszodó fákról hulldogáló, a természetben kószáló, tétozáló levelek mára semmivé lettek, és a magasra helyezett konyhaablakon át, melyen ha ki, egyben fel is kell nézmem, már a szemközti diófa ágainak szabálytalannak tűnő, mégis mértani pontosságú csavarulatait látom – olyan szépséget, melyet nem is lenne szabad ugyanazzal a szóval illetnem, mint a másikat, a levelek fény-árny játékába burkolt káprázatot –, mint ahogy az évszak szónál, tehát az idő előrehaladásánál vagy múlásánál mélyebb, másnemű változást jelent az őszenek és a télnek váltása, most, a természet e szomorúan rejtélyes napjaiban – és a lélekében, amelyben az ősz és a tél váltása egy eleven lény iránti szerelem haldoklásának gyötrelmét és egy halott iránti szerelem jéghideggé fagyott keménységét jelzi –, a lélek két olyan különböző állapotát, melyet nem választanak el napok és órák, mint a természet állapotait – de amelyek mégsem egy időben léteznek, hanem az idő inhomogenitásával egyben létezésünk elviselhetetlen inhomogenitását is bizonyítják.

*

Mert ahogyan a levegő diszpergált szemcsék sokaságát képes magába foglalni anélkül, hogy ezeket selymesen simává oldaná, hanem megtartja őket nemcsak halmazállapotukban idegennek: szilárdnak a légneműben; és nem csak anyagukban különbözőnek: szénnek, szilikátnak, virágpornak a maga oxigénből és nitrogénből kevert elegyében – hanem a fizikai mellett másnak metafizikai állagukban is: fénynek, hullámnak, megfoghatatlan csillagpornak: a világunkat átítató másik elem előcsillanásának a hol itt, hol meg ott foszladozó anyag kárpítja mögül – így tűnik fel lelkünkben újra és újra a szerelem minden másnál homogénebb káprázatában, ebben a filmhez hasonló képvalóságban a más anyagok diszperziója, egy-egy visszatérő gesztus vagy akár csak egy sóhaj, egy-egy felfoghatatlanul idegen tekintet, ellenséges felállások a sakktáblán, szabálytalan lépések, melyek a felszínen mégiscsak szabályosnak tűnnek, forró tűszúrások a hideg levegőben, alig-alig megreszkettette a lombjavesztett faágakat, s rajtuk a levelek múltba tűnt valóságát, vagy ellenkezőleg, a forró levegőben egy-egy borzongatóan jeges fuvallat – ez az iszonyatos inhomogenitás, mely életünkbe a kétségbeesés álruhájában lopja

be a halál jelenlétét, akkor, amikor az „egész” még ellentéte a halálnak – ez az inhomogenitás mégiscsak magán viseli, mint a nyári fák koronája hordja csúcsán a napfény glóriáját, a csodát, melynek lényege, hogy beépülve az egyne-műbe, rejtélyesen megtartja különbözőségét, s ezzel a remény mellett, melyben életünk s egy másik lét szálai fonódnak egy szövedékké, jövőnket a reménytelenség anyagtalan valóságával is betakarja.

*

És ezeknek a napoknak színpadi tragédiája nem csak azért tűnik csodának, mert a természet átadja magát egy önmagánál mérhetetlenül erősebb hatalomnak, a pusztulásnak – mely ugyanakkor magának a természetnek tulajdonsága is, s nem csak azért, mert az élet az aluvásnak, mely annak természetes fele – és nem csak azért, mert az aluvás a halálnak, mely úgy táplálja emezt, mint tenger a szigetbeli tó vizét; s nemcsak mert a halál, majd egy beláthatatlan és elhihetetlen időben a feltámadásnak, mely egyszerre része és ellentéte is, hiszen a halál önmagát megszüntetve adja át magát az újraébredésnek, úgy, hogy az, ami egyszer meghalt, fel nem támad soha többé, de mégis: csak az születik új életként a világra, ami egyszer, egy régi életében már végig-szenvedte a halál agóniáját – azt az agóniát, mely magába foglalja a folytatás, s ezzel a feltámadás lehetetlenségének tudatát – mindez nem csak azért tűnik csodának, mert benne az, ami az időnek lényege, a történés és az elmúlás egy történés és elmúlás feletti örök körforgás részese lesz, és ezzel, éppen időbelisége lényegében töri át az idő folyosójának labirintus-falait, hanem azért, mert azt, ami tudatunk számára felfoghatatlan és elképzelhetetlen, egy tudatunktól idegen létforma felfogható és elképzelhető tulajdonságává alakítja – olyan tulajdonsággá, mely levonja létünkbe egy létünk feletti értelem, a reménytelenség és a remény kozmikus villámainak érintéseit, s ezzel átítatja létezésünket a létezés feletti szférák ős és tél közötti illatával.

*

De milyen lehet az illata annak a semmibe lengő, időtlen időnek, mely nem az anyag valóságából nőtt ki, nem a születésből és a meghalásból, mely nem a mulandóság ideje, de nem is az évszakoké, nem az a termőtalajjal, gyümölcs-csel, a fák tiszta rácsozatával, nem az a csillagos égbolttal telített cikkely, mely e kör-negyedben, melyben a végtelenségig egymásba zárt emlékek mélyítik a múlt kútját, megláttatja az egészet, s amelynek kerek felszínén a napfordulatok egymásba gyúrt millióiban már-már a jövőt tükrözi e felszíne alatt mindig a túlcsordulás pillanatát megelőző telítettség – hanem a résnyi időtlenség kés-hasítéka mögött összezáruló idő, mely nem zárható sem a lét, sem a nemlét anyaggal létrehozott világába, mely éppen ezért nem őrizheti a gyermekkori szőlő és alma, a magas, öreg barna bútorokkal telezsúfolt szoba, a mélyvörös tarló és a tarajos lila felhők látványát, és mustból, földből, a köd szűréséből és az eső fénycseppjeiből lengő lélegzetté párologott illatot, és nem áraszthatja az első hó kékes illatát sem, a térdig érő, láb nem taposta hó szűzi forró-hidegét, új év fordulóján az éppen befagyó folyó partján, és még az emlékezésben sem hozhatja vissza a boldogság ijesztő varázsának borzongását, sem a szorongást, mely sáros halálba húz, sem a folyton kiszabaduló vágyak ördögcsapatának, ez apró talpacskáknak nyest-motoszkálását – nem támaszthatja fel azt az

életet, amikor az őszt és a telet még nem választotta el a halál kemény fejsze-csapása, s amely e folyamatosság ellenére mégsem töltötte be önmagát, szakadékonyságával előlegezte ezt az illattalan, színtelen és hangtalan nemléte, mely mint szürke, lassan terjedő penész feloldja, megpuhítja, majd pocsolyává olvasztja azt, ami most még, a fájdalom vörösizzásával bizonyítja egykor volt létezését.

*

Mert az időnek ebben a hirtelen megnyíló és mélybe zuhanó szakadékában – melyről éppen lényegének felfedhetetlensége miatt nem tudhatjuk azt, hogy vajon nem csak a mi mélybe zuhanásunk-e az őszt és a telet elválasztó pillanatnyi folyamatosság-vesztésben, a valóságból kiszakadás fájdalmának ájulataiban, ebben a világ halálát tükröző benső halálban, vagy a lélek kitépését követő világhasadéokban, idő és időtlenség metszéspontján vajon az őszt végérvényes eltűnését éljük-e újra és újra, még éppen túlcsonduló életét, koppanó diókat a mindig árnyékos, mohos kőlépcsőkön, nedvek áramlását a bokrok és levelek hajszálereiben, vontatottan sorvadó és sápadó ereket, a szomjúságokozta lassú tikkadást füvekben és az apró, mérgezett virágok szirmaiban, változó színekben, a zöld átfordulásában saját ellentétébe, a pirosba, de átfordulásában a sárgába és a barnába is, a vörös selymek elbarnulását, perverz és taszító átmeneteket, melyek mégis, a legutolsó pillanatig az élet teljességét és édességét jelzik, mégha az a romlás undorító édessége, a bomló szövetek rothadó alma-illata is – az élettől búcsúzunk-e, mint egykor, napokon át azzal a hajnali örömmel, hogy még él az, aki lelkében már a haldoklás kénköves útját járja, s akit éppen itt léte bennem élő álörömében hagytam magára, bolyongani magánya kő-ösvényein – s mégis, ebben az örömben öleltem és emeltem át a küszöbön, melyen átlépve, ő holtan és én az élet porhüvelyébe zártan, megkísérelve azt, hogy élő testemmel mégis átkeljek, csak kísézőként, a ladikkal – vagy csak elkísérjem a haldoklót a révig, mely oly különösen emlékeztetett egy annyiszor látott, rózsaszínű házra, egy kocsiútra a gát oldalában, a folyó végtelenül szelíd hajlatára – hogy ebben a jövő minden előrelátott szenvedésével átítatott örömben a folyékony küszöb két oldalán, összehajolva, még két teljes órán át, életem legteljettebb két órájában foghassuk egymás kezét, abban a mozdulatban, melyben csak egy izmaiban aktív, szorító, és egy izmaiban elernyedő, belesimuló kéz fonódhat össze – még az őszt káprázatában, még az életben, ha ez az őszt és ez az összefonódás át is ívelt már a tél dermedt túlsópartjára – hogy tehát azóta is, és azt sem tudom, én egyedül-e, vagy ezt is ketten, az őszt, és vajon mindig ugyanazt az őszt, a búcsúzását, vagy valamilyeni előzőt, mely mindig is magában foglalta és előlegezte ezt a legutolsó – ezt éljük-e, vagy a telet már, mely végérvényesen és örökre a magányé, Nansen véget nem érő menetét az ismeretlen Grönlandon át, nap nap után a fagyhalál félelmében és kábulatában, a magány és a meghitt kettősség elválaszthatatlanságában, és mégis az elválasztottságban, abban a hajszáltrepedésben, mely Isten lakhelye a föld jéghátyája és izzó magja között.

*

Hiszen Isten lakása egyedül ott képzelhető el, ahol az önmagával betöltött hely várja, hogy betöltődjék, ott, ahol a szerelemtől és a fájdalomtól túlcsonduló szív a vágy egyszerre kiáradó és szívó lüktetésével kapaszkodik a nemléte-

zöbe, ott, ahol a rés csak látszat, csak tudat, de nem úr az anyag két fázisa között, mint ahogyan láthatatlan valósága sem része a térnek és örökkévalósága sem az időnek; s ha egyszer eljutunk oda, hogy elhiggyük annak jelenlétét, akinek léte nem ismeri a jelenvalóságot és örökkévalósága sem a múlthatatlanság fogalmát – ha elhisszük tehát azt, hogy térbe és időbe ágyazott életünk szenvedésén, e térből és időből következő szenvedésen túl derenghet a létezésnek egy léttel jellemezhetetlen, még ellentéttségben sem állítható formája, anyagon és szenvedésen túli forma, mely mégis magában foglalja az anyagból, és így tehát a térből és időből is származó minden szenvedést, akkor megsejtünk valamit abból, ahogyan az ősztől télbe fordulásának misztériuma az életen és halálon túli létet és nemlétet tükrözi, a láthatatlan és érzékelhetetlen fordulót, melyet csak az időben meghatározhatatlan múlt és az időben megsejthető jövő kitalált fogalmaiban érzékelünk, egy nemlétező pillanat összecsapódott jelenében, este és éjszaka, hajnal és reggel között, a résben, mely nem úr az anyag feletti valóság két fázisa között, s akkor a szél septe levelek emléke és a csupasz faágak látványon túli létezése hirtelen elszakad önmaga emléktől és jelentésétől, mint ahogyan az egykori szerelem és fájdalom, a szív reszketése és maga a szív is egyszerre szakad el önmagától és a világtól, attól akit szeretett és attól, akit szeretni remélt, és mindaz a szenvedés, ami létezését anyaggá és létté alakította, ősz és tél között a halál valóságából a lételenbe csusszan.

*

De hát van-e, lehet-e bármi is valóságosabb ennél a délutánból alkonyba hajló utazásnál, a borús ég alatt, amikor az alacsony égbolton átderengő nap nem a jeges túlparton, lelkünknek önmagán felülemelkedő rétege mögött, az ibolyán túli és a vörösön inneni fény egymást fokozó interferenciájában áll a mozdulatlan semmiben, és nem annak átjárhatatlan fényébe próbál behatolni azonos hullámhosszúságú, mégis más-anyagú sugaraival – és nem is az az olykor, hasonlóan télies délutánokon látható, holdszerű, mert egy láthatatlan, rejtélyes fényforrásból, talán önmaga belsejének végtelenül eltávolodott idegenségéből megvilágított fémtányér – nem, hanem a vastag, hőszemcsékkel tömött, puha és foszlékony szürke felhők felett lebegő súlyos aranygolyó, mely míg lassan ereszkedik a horizont széle felé, egy-egy pillanatra láthatóvá teszi önmagát, és ilyenkor az úr hidegét meg nem olvasztó, tompa fényű ragyogásával mégiscsak életet fenntartó istenségnek vagy ez istenség önmagával egyértékű jelképének tűnik – van-e valóságosabb percről percre változó, létezésünket folyton kigyújtó és folyton elhamvasztó színeváltozásánál, a meghittem ismerős alföldi táj felizzó barnára fakuló zöldjénél, a facsoportoknál, amelyek megtevesztően hasonlítanak a mi régi utunk magányos facsoportjaihoz, s lassan, abban az együttlétben, melyet már csak a hiánnyal egyesülve élek meg, a hiány fordított előjelű világában csaknem ugyanolyan ismerősekké lesznek – ha ugyan nem még ismerősebbé és még meghittebbé, mert e végtelen utazás különös módon, akárcsak a hidegen-ezüstös és bágyadt-arany nap, egyszerre fagyasztja meg bennem az ő jelenlétét és olvaszt engem kihűlt nemlétébe – van-e valóságosabb ennél az utazásnál, a fönti és a lenti valóság között, az élő lélek vándorútjánál a holtak földmélyi országa felé, melynek kapuját lassú, méltóságteljes, szinte az áldozati menetek ritmusát tartó színpadi lépteimmel mindjárt elérem – csak még végig kell botladoznom ennek az elhagyott, már-már sötétbe boruló temetőnek sáros és göröngyös útján,

a hidegnek szinte tapintható foszlányait sodró ellenszélben, mely a lapály ismeretlen ligetéből, halmok és buckák összesűrűsödött levegő-fészkeiből röppen fel, vészjósó szárnycsapásaival, és mintha a homályban a még mélyebb homálynak árnyékoltjait mozgatná lecsupaszodott bokrok, a gazos rétség és a megkopott sírkövek felett – van-e valóságosabb e végtelenbe tartó és rövidesen véget érő útnál, az alkony színekből elborult sötétsége és az áthatolhatatlan vaksötét, a késő délután és az éjszakával már egy anyagú koraest között, őszi és téli határán, azon a helyen, ahol az élők és a halottak világa találkozik – van-e valóságosabb annál a mécslágnál, melyet a szél zuhatagai közt hangosan zokogva próbálok ébren tartani, mintha ez a sötétségben aranyló meleg fény emlékeimet és emlékemet szögezné sírdombod hideg földjéhez, s amely újra és újra kilobban – van-e valóságosabb e lángnál, amely nem világít?

*

Van-e valóságosabb a nemlétező láng világosságánál, a szélnél, amelynek fuvalmai – mindig ugyanazon, visszatérő fuvalmak – újra és újra kilobbantják és minduntalan újraélesztik, a szélnél, mely mindörökké rejtély, a semmi mozgása, mely a légneműnek különböző rétegei közül süvölt elő, a légnek – vagy a léleknek – titokzatos réseiből, melyek mögött más, még titokzatosabb fészkeket vélünk felfedezni, nemlétező s a létezés formáit a valóság bizonyosságig utánzó formákat, ahonnét azok a láthatatlan madarak rebbennek föl, melyek szárnycsapásai lebegtetik a lángot sírod felett; madarak, amelyek ráfeksznek a levegőre, de amelyek mozgatják is e levegőt, önmaguk gerjesztik a hullámokat, s ez az áramlás reppenti fel őket – ezek a madarak önmaguk gerjesztik az áramlás útját, melyre azután rábízzák – rá kell, hogy bízzák magukat; akár csak a szív, mely maga gerjeszti a szenvedést, mely aztán önmagától függetlenedett hullámaival elsodorja, ugyanolyan sötét és titokzatos tengeröblökbe, mint amilyen ennek az alkonyatnak partszegélye, késő délután és este, az ég elboruló kékje és a levegő vaksötéte között, az élet gyertyafény-melege és a belehalás újra meg újra túlélte végső lobbanása közt; van-e valóságosabb e szenvedésnél, melynek ismeretlen távolságból felénk áramló fuvalmai minduntalan kioltják és minduntalan újraélesztik a lángot, a sírdombodon hagyott, szél-elsodorta mécses nem-világító lángját, e lángot, melyre más lángok felelnek, a csillagos égen és az eget visszatükröző vizek felszínén, temetőárkok pocsoláiban csakúgy, mint a korom lagúnák keskeny közein: mind újra és újra gyújtja a visszfényt, tükörképében gerjeszti önmagát, míg tükröző felszínnek sora lesz világunk, tükröző víz és ég, csillagok idelent és odafent, és csillagok a szívben, mely már csak a szenvedésre vágyik, mámorosan a hidegtől, az éjszakától, a magánytól és a halál elzúgó vadlúd-hangjaitól; mámorosan az alföldi táj végtelenjétől és a velencei vizek csipkehálójától, a gyászba és reménytelenségbe fulladt, megkettőzött szerelem kihúnyó sírlángjaitól, az emlékek izzó parazsának hideg tükörképeitől, melyeket újra és újra felszít és kilobbant e valóságon túlról süvöltő szél fuvallata – mert van-e más valóság őszi és téli közé szorított létezésünkben, mint a szív szenvedése?

*

Lehet-e valóságosabb bármi más e világ jelenségeinek végtelen számú változatai között, most, amikor a parti ösvényeken és a hídon, amelyen lassan

már át is keltünk őszből a télbe – testünknek és a levegő mind hidegebb ellenállásának terhével, mely egyre jobban elnehezíti lépteinket, hogy végül e tértelen és időtlen jövő a végtelenül lelassult jelenbe, a feltételezett legutolsó pillanat öröklétébe zökkenjen át, amikor a valahai vörös levelek helyén fehér fantom-foltok imbolyognak, és a cserjék kacskaringós venyigéire, a füvek és az ernyős vadvirágok száradt kóróira a zúzmara káprázatos csillagai kristályosodnak, s e hegyvidéki táj váratlanul előbukkanó látványa valósítja meg azt, amit a föld többi látványai – annak az egyetlenegy városnak tükörcsillóságát kivéve – csak látáson túli érzékelésünk számára nyitnak meg: a halál örvénybe merülő szédületét, az elképzelhetetlenül gyors zuhanást az őszi hervadás bomlásának melege és a tél dermedt élettelenisége között: az emberi lélek halálát, mely ilyenkor, a világ káprázatában maga is jelenséggé válik, szivárványos felszínné, látvánnyá, vagy ahogy mindezt egyetlen szóval elmondhatnók: sorssá – pedig végtelen az a távolság, mely létünk és halálunk átláthatatlan mélységét a sors látványokban megnyilvánuló valóságától elválasztja – hiszen az, aki él, tud-e válaszolni arra a kérdésre, hogy valóság-e a halál – vagy olyan formája-e a létnek, mely mindörökké megismerhetetlenebb marad annál, hogysem a valóság pusztán jelenség-fogalmával illethetnénk; vagy ahogy életünk kanyargós hegyi útjainak célhoz érését elképzelhetnénk; vagy ahogyan pedig szenvedésünkben újra és újra megkíséreljük, összehasonlíthatnánk-e a hiány gyötrelmeivel, mely, hozzá valóban hasonlóan, a valóságot nélkülöző létezés és a léttelen valóság tükörjátékában szenvedő szívet porig alázza.

*

Régen kimosódott már az emlékezetből – és kimosódott a világból a szemben lévő ház égővörös levél-kerítése, a diófa rácsos ágazata, az agykéreg mintázatát utánzó barna csontgolyók koppanása, melyek mindannyiszor az utolsóknak tünnek, és mégis mindannyiszor felélesztették a reményt: tán a legutolsó után is következhet egy még későbbi, az ősz talán mégsem halt el, és ez a vakremény tartotta a hitet addig, amíg a zúzmarás bokrok és a leheletnyi hóréteg meg nem győzött arról, hogy ősz és tél között éppoly kevésbé húzódik határvonal, mint amilyen kevésbé az emlékezet és a felejtés között – és éppoly kevésbé, mint a között a szerelem között, amit iránta érzek, aki két kezembe kapaszkodva zuhant alá az ősz és tél között örvénylő sötétbe, s iránta, aki két kezét az enyémből kiszakítva engem engedett – vagy taszított-e? – ugyanebbe a zuhanásba, hogy szédülten pörögve, egyszerre félve és remélve koppanásomat a végeérhetetlen kút fenekén – sohase tudjam meg, a vonzás vagy a taszítás láttatja-e meg a világokat elválasztó hasítékot ősz és tél között, és melyik az a mozdulat, mely zuhanásomban mégis a kettő egységét érezteti: nem az emberi arcok, és nem is a gesztusok, de nem is a lelkek Istentől adatott tulajdonságai szerint, hanem magának a vonzásnak és a taszításnak valóságos és valóságon túli erői által – mert az egyetlen gravitáció, ami létezésünket önmagának és a világnak minden hasítékon túli, azonos központja felé húzza, talán nem más, mint a láng fellobbanásának és kialvásának, a látható és a láthatatlan sötétnek, életnek és halálnak megkülönböztethetőségükön túli azonossága.

Hrabal könyve

A hűség fejezete

10.

„Bohumil, drágám, amikor az én országom hadserege bevonult a maga országába, megőrült a nagynéném.”

Volt Annának egy nagynénje, Georgina, az édesanyja húga, tűz és víz, farkas és bárány (sorolhatnánk napestig, silány dualista reflexszel, Stan és Pan, Goethe és Schiller), Mária és Georgina. Nem szerették egymást, pontosabban Mária nem szerette Georginát, aki pedig észre sem vette Máriát. Annát meg-lepte anyja heves és főleg nyílt ellenszenve. Ő nem merete nem szeretni a roko-nait; józanul belátta, hogy nincs köze hozzájuk, se a szorgalmas bátyjához, se a nem is tudja, milyen apjához (rosszat nem tudna mondani róla, vagy csak rosszat, azaz semmit), és nincs semmi köze a halott anyjához se... (1980 tava-szán halt meg, egyre vékonyabb lett, ötven kiló, negyvenöt, negyven, har-minchét... elfogyott. Anyósa meg azon a nyáron. Hirtelen árvák lettek és per definitionem felnőttek.)

Anna tehát öntudatlanul a Georgina álláspontjára helyezkedett. Hamar egymásra találtak. Nagynénje megtévesztően hasonlított az öreg Simone Sig-noret-hez, ugyanazok a táskás szemaljak, *néző* szemek, elhízott, erős test, ér-zéki és mindig rúzsos ajkak, az elcigarettazott, rekedt hang, egyszerűen az a szépség, az a női szépség, amelynek minden eleme csúnya, elromlott. Néhány éve már nehezen járt, bevizesedett a lába, vízajtókat kellett szednie, ami megviselte, mindenhová taxival ment.

„68 nyarán, augusztus 21-én, Georgina néni megőrült. Vagy nem is tudom, hogyan kéne mondanom. Kiborult, de az meg kevés.” Akkoriban nagyon ivott, végigitta a nyarat (szétitta a nyarat), mindennap berúgott, olykor na-pokra eltűnt, elfelejtett leszállni a buszról, villamosról, ott körözött vele a BKV. Aznap nem kelt föl az ágyból, ez máskor is előfordult, „nagy vonulások” után, ilyenkor a házmesternő látta el, Amáta, ez volt a neve, Amáta, hozott ne-ki kenyeret, parizert, az első nap sört.

– Vigyázz magadra, Georginkám – mondogatta neki sután, mintha a gyere-kének. Ugyanolyan kedves és segítőkész maradt az után is, hogy Georgina el-utasította; Amáta 34. születésnapján együtt berúgtak, vállvetve.

– Élünk együtt – mondta akkor a vékony, barna asszony lágyan. Georgina szájon csókolta. Nevetett és felbontott egy új sört.

– Hagyjuk ezt, szívem. Nem akarok én senkivel együtt élni. Sok ez akár-hogy.

Amikor azon az augusztus 21-én Amáta belépett a lakásba (Georgina soha nem zárta be az ajtót, kezdetben a házmesternő tapintatosan kívülről kulcsra zárta, nagy, részeg patália lett, „aki akar, úgyis bejön, nyitva van itt minden, mindenki nyitva van, meztelen, átlátszó, átjáróház az egész ország, minden ember!”), az orrfacsaró bűz valósággal leütötte a lábáról. Georgina, ahogy meglátta, sírni kezdett.

Amáta megmosdatta a számára kedves lényt, lecsutakolta és nagy fehér puha fürdőlepedőbe bugyolálta, új ágyneműt húzott. Georgina a fotelból figyelte, mint egy szobor, síró szobor. Még azon este a könnyeket föl váltotta valami prófétás düh, rázni, ráncigálni kezdte Amátát, hogy ő is bűdös, ne tagadja, vallja inkább be, azt majd ő beszámítja, ő, aki tűzből, a végtelen lehetéből, senki képmására teremtetett, de jaj, elég, lángpallosával fog most osztani igazságot, illetve megbocsát – és mint valami zsonglőr, olyan sebesen, áldást kezdett osztani, keresztet vetve.

A rohamok erősödtek, s amikor fojtogatni kezdte egyszer Amátát, bevitték az idegosztályra. Hamar kiengedték. Anna kezdetben alig ismerte meg, nem a teste változott meg, nem is az arca, hanem az arcvonásai, a mimikája. Néhány hónapra, így lehetne mondani, vallási mániákus lett, állandóan mosolygott, minden nap áldozott.

– Nem gyónok – mosolygott. – Papnak én nem gyónok... – És változatlan mosolygásban hozzátette: – Fáradt vagyok, Annácska...

Lassacskán visszanyerte régi harsányságát, az elfelejtett mozdulatokat, inni kicsit óvatosabban ivott, viszont nagyon kevés kellett, hogy berúgjon. Anna félelemmel nézte, ahogy megmarkol egy poharat, látszott, erővel, mintha el akarnák szaggatni tőle. Föl-följárt hozzá, mert a nénje nem mozdult ki a lakásból, ez volt a változás, hogy azóta nem lépett ki a lakásából. 1969 augusztusa óta nem lépett ki a lakásából.

„Szerette az uramat.”

– Téged az is szeret, aki nem szeret, mi?! – mondta az írónak. Az író zavartan nevetgélt. Régebben Anna bluest is énekelt neki, később ezek elmaradtak. Carlsson volt Georgina kedvence, a kis Carlsson, a stockholmi blues atyja; mindenki, mindenki a világon azt hitte, hogy Stockholmban nem lehet bluest énekelni, de lehet – T-Bone Walker még nem volt a Les Hite Band énekese, aranylamé öltönyében még nem rázta a csípőjét, jó két évtizeddel megelőlegezve valamit Elvis Presley-ből, amikor már énekelt s népszerűsítette a Breezy Crazy Nose Blood Blues-t, a kis Carlsson zseniális miniatűrjét.

Ha orrodból ömlik a vér,
Ne kérdezd, hogy mi a tér.
Ne kérdezd, hogy mi mit ér.
Ha orrodból ömlik a vér,
A szíved már pihenni tér.

Valami norvég pali írta a szöveget.

Miközben szívemben tátongó seb heged,
Különben lantomon egy húr majd (szün!) megreped.

Carlsson húrja is megrepedt; amikor 1945-ben tudomást szerzett a koncentrációs táborokról, levelet írt a berlini főrabbinak, akinek a lányát egy koppenhágai koncertről ismerte, és fölajánlotta, hogy ő is zsidó lesz. Viszontlevegében a főrabbi ezt udvariasan elhárította: „svéd az, aki magát svédnek mondja, de – édes fiam – a zsidó az, akit zsidónak neveznek (meg kinek szülő édes anyja az) – zsidó natus és nem zsidó doctus. Hidd el, nem gőgből írom mindezt. Nekem se könnyű. Zsidónak se, zsidóvá se. Juditról, akit te jól ösmersz, fiam, nincs még hírem, Lipcsében látták utoljára, derék, jó emberek között, most nincsen körünkben, de ha itt lenne, tudom, szívélyes üdvözlétét küldeni nem mulasztaná. Ha más nem, ágya fölött Koppenhága városának térképe erre bizonyos emlékeztetné.”

Carlsson többet nem énekelt. Volt egyszer, már a Beatles-időkből egy botrányos rádióriport, amely bejárta a világot, Carlssontól azt kérdezte az újsági-

ró, hogy fölfogható-e hallgatása afféle Adorno-parafrázisnak. Carlsson nagyon beteg volt már akkor, bőrrák vagy mi, lefogyott, vézna és kicsi volt, mint egy zsoké, és ivott is nagyon; hogy ki Adorno és ki parafrázis, nem tudta.

– Hogy azért nem énekel-e, merthogy Auschwitz után, hogy így mondjam, nem lehet bluest énekelni? – Carlsson krákogott, harákkolt, ezt félreérthetetlenül lehetett a magnószalagról hallani.

– Egy faszt. Berekedtem.

Ez a két mondat akkor bejárta a világot; John Lennon, aki nagyon szerette a Breezy Crazy-t, egy álló hétig *minden* kérdésre ezt válaszolta: Egy faszt. Berekedtem. Anna sokszor szeretne volna ugyanezt válaszolni, Georgina biztatja is, sose merete megtenni. Újabban már csak leveleztek.

Drága Virágaim, Anna kincsem!

Úgyis megjelenek egy napon nálad – ki tudja, meddig tudok mászkálni. Minden elképzelhető jót az új esztendőre. Neked galambocskám Erdélyi bivaly erejét. Nekem az volt, onnan hoztam, de már fogyóban van. Lassan minden elapad – úgy kopaszodom, mint egy rühös macska, hiába gondozom. (Mindenütt! - de ez maradjon köztünk.) Egyébiránt annyi év után engedtem Amáta kérésének. Így mindig mégis nyugodtabb.

Öllelek: Georgina néni

Háromszor látta Anna az apját sírni. Egyszer Georginát, másodjára az országot, harmadjára pedig saját magát siratta.

Az első abban az évben történt; melyben az a csobánkai májusi karácsony volt, 1954-ben, Annáék már aludtak (és azonnal föl is ébredtek), amikor este beállított Georgina. Parfóm és konyakszag töltötte meg a lakást. Anna gyönyörűnek látta a nagynénjét, titokzatosnak, példaképnek. Mária haladéktalanul megsértődött, ha megjelent a húga.

– Egy pillantásával háztartási alkalmazottat csinál belőlem. – Valóban. Anna apja hallgatott. – Te meg csak hallgatsz. – Valóban. Nézte a sógornőjét; mintha nyitva felejtették volna az ablakot, és szélvihar tört volna a szobába – nyári este. Georgina nem volt több huszonöttnél, de harmincötnek nézett ki, erősen festve volt, arca enyhén felpuffadt, téisztás, idegen, idegen. Ekkor szaladt ki a gyerekek szobájába, magukra hagyva a gyűlölködő testvéreket, arcát Anna lábánál a paplanba fúrta, hüppögve sírt, mintha ártatlan volna. Anna viszolyogva hallgatta a sötétben, a párnát a fejére húzta, hogy ne legyen részese ennek a szánalmas színjátéknak. Minek sír egy felnőtt?, gondolta, tudhatnák, hogy őket nincsen, aki megvigasztalja. Nem félt, gyűlölte az apját.

Georginát néhány évvel ennek előtte tévedésből internálták, a szomszéd öreg tábornokot kellett volna, az ő lakása nézett a dombról a Dunára, Beéry Gujdó bácsié, Béri Georgina az úgynevezett házmesterlakás egy szobájában lakott, tehát fölösleges lett volna rá is kiterjeszteni a történelmileg oly jogos éberséget, dehát az 51-es esztendő Medárd utáni eső, hajnalban, nem kímélték a hivatalos papírokat sem, és a Gujdóról amúgy sem látszott, hogy férfinev. Hamar orvosolták azonban a hibát, és elvitték a tábornokot is. Georgina táncot tanult, nagy szorgalommal, a lelke és az izmai tehetségesek voltak, csak a teste nem, ugyan arányos, de túl alacsony, kötött – ehhez kellett a szorgalom, pótolni, ami pótolhatatlan.

Egy Miskolc melletti faluba került. Szeptemberben belelépett egy kaszába. A családi legenda szerint afféle hajtóvadászatot rendeztek a berúgott karhatalmisták, házról házra keresték „a pesti kurvát”, aki bújt és bújtatták, ólomdelután, végül nem maradt más, csak a futás. Futott egy lány, mögötte a lihe-

gő horda. És hogy ekkor. Még szerencse, hogy ott voltak ezek a nagykuttyák, dzsippel bevitték a gyöngyösi kórházba, a talpat keresztbe vágta az éles fém föl oldalt, egészen a bokáig, izmok, inak, szalagok szakadtak el, – nehéz, de szép operáció volt, így mondta a professzor, alig látszott Béri Georgina volt balettnövendék mozgásán ez a kis epizód.

– Így történt ez?

– Ugyan, Annácskám. Hozzám se mertek nyúlni. Nyüsztítve kívántak messziről, hozzám se mertek nyúlni. – Georgina sokszor hazudott; az operáció után kezdett inni, vagy 35 éve.

– Miért iszol, Georgina néni?

– Mondtam, virágom, szólíts Dzsordzsina. Olyan hivatalos tudsz lenni, mint anyád. Aki, mint jól tudod, utált. De hidd el, én apádért egy lépést se tettem. Az is igaz, nem anyád miatt. És én nem iszom, hanem vedelek... Én, kin-csem, harmincöt éve iszom a tele kancsó söröket, korántsem az ivászat kedvéért, én iszonyodom a részegektől, én azért iszom, hogy segítsen a gondolkodást, hogy könnyebben hatolhassak a szöveg legmélyére, mert én nem azért olvasok, hogy szórakozzam, hogy elüssöm az időt vagy hogy könnyebben aludjak el, én, aki olyan országban élek, ahol már a 15. nemzedék ír és olvas, azért iszom, hogy az olvasástól már sohase tudjak aludni, hogy az olvasástól hideglelést kapjak, mert osztom Hegelnek azt a nézetét, hogy az értékes ember ritkán nemes, és hogy a bűnöző ritkán gyilkos. Ha tudnék írni, akkor az ember nagyon nagy boldogtalanságáról és nagyon nagy boldogságáról írnék könyvet... („Bohumil, magának való nő ez. Kormány szinten foglalkozik a sörrel. A sör meg Hölderlin, ez a kettő a szakterülete.”)

Másodszor 56 novemberében látta sírni az apját, amikor az riadtan és ostoba reménykedéssel próbált a lánya szeméből bátorítást kiolvasni, ott várt az autó a ház előtt, ők összepakolva, az anyja hallgatagon (és duzzogva) a konyhában, az apja meg nem tudott dönteni, gyávaságból maradt és gyávaságból ment volna. – 56-os magyar állókép, ikon, hány és hány lakásban várakoztak pontosan ugyanígy, ugyanilyen fehér arccal, ugyanilyen bőrdöngőkkel, a teherautók egyforma gázolaj szagával, bizonytalan apák, hallgatag, túró anyák, kussoló gyerekek... (Egyébként a mi házunk előtt is ott volt már a vöröske-resztes teherautó. Apám talán föl sem nézett, úgy küldte el a sofőrt. Azután mondta csak azt, amit később annyit hallottam tőle, a futballpályán, többnyire belülről, egy rossz átadás után a lelátóról süvölteni: Minek? Hová? Miért? Ezt mondta akkor is, a novemberi közönyös hajnalban, csak halkan: Minek. Hová. Miért.)

Azt akkor Anna nem tudta, az apján és Georginán kívül csak az Úristen tudta, hogy aznap reggel kivel, s mit telefonozott az apja. Mária tudta is, meg nem is, azaz tudni nem tudta, de olyan volt, mintha tudta volna.

– Ez a te ténylegesen tényleg hülye apád fölhív azon a reggelen, hogy menjünk világgá. Szegénykém az évek során kitalálta a fejében, hogy szeret. Jelzem, ez volt az egyetlen valóságos benne, ez a kitalált szeretet. Ne mondd meg neki, fiacskám. Most már úgyis mindegy, már semmi nem maradt. Kutyakomédia. Az önparódia parafrázisának a komolyan vett utánpótlása: ez az ő élete.

– Hogy hogyan? – kotyogott közbe az író. – Hogyan tetszett mondani?

– Ne pökhendiskedj. És ne reméld, hogy rólad beszélek.

– Egyáltalán nem gondoltam erre – mondta a férfi.

– Az is túlzás – bólintott sörébe Georgina. – Amikor csöngött a telefon, nálam két ember bújt, egy 19 éves fiú, egy „forradalmár”, róla nem akarok többet mondani, meg az ávós barátnőm... Gépíró volt az ávón. Azért nem fenéig tejfel, a férje az valóságos testületi tag. Nem tehetek semmit, nem tehetek sem-

mit, ismételtette a feleségének, a barátnőmnek, aki tovább mondta nekem, nem tehettek semmit. Idegkimerültséggel nyugdíjazták ötven éves korában, 1975-ben. Csöndesen piál azóta.

– Veled?

– Nem, Annácska, nem velem. Azért van az Isten, hogy megbocsásson. Az ember meg azért van, hogy ne feledjen. Az erkölcs az emlékezet... vagyis... úgy van írva, hogy az Isten a saját képére formált minket... az ember nem érdemtelen *átmenet*... el is felejttem, emlékezem is, megbocsájtok és bosszút veszek.

Az Anna által látott-hallott harmadik sírás a másodikra tizenegy évre rá történt; apja összeismerkedett, mondhatni véletlenül, megjegyezve, hogy véletlennek nincsenek, vagy alig (hivatkozási alap Christian Huygens, aki bevette a *matematikai remény* fogalmát; egyébként noha csak a tudománynak élt, nem volt magába zárkózott remete: verseket írt kora szép asszonyaihoz), megismerkedett egy soproni tanárnővel, levelezésüket két évvel ezelőtt találta meg Anna bátyja. „Bohumil, én még ilyen szép szerelmes leveleket nem olvastam. Olyan szűziesek, harmatosak voltak, és teli érzéssel, amitől félték, az apám és a tanárnő, és vágytak rá rettenetesen... Tudja, ez még... ez még nyelvtanilag is megemelte őket. Szépen vannak írva ezek a levelek. De apám nem vállalta a harcot, anyánk azonnal bekeményített, ránk hivatkozott, ott kuksoltunk hivatkozási tárgyak, (alapok!), bátyám megbotránkozva, én meg sírva, sírva hallgatva síró apámat, sírva, mert soha nem hittem, és most megint nem hiszem, elfelejtettem azt, ami ott kiderült, hogy apám mély érzésű ember, sőt, aminek semmi jelét nem adta, férfi.

Mint a méz, olyan volt másnap reggel anyánk. És szebb, mint valaha. Kinek volt szép? Még magának se, még azt se tudta magáról, hogy önző. Soha nem tudott semmit.

Vagy én nem tudtam, hogy tudja?

– Túl merész vagy – mondta akkor, amikor lebuktunk az urammal.”

11.

Az Úristen, más szóval a Jóisten, kedvelte a Perlon harisnyákat, kedvét lelte bennük egyenként is, általában is. Részint a teremtés finomodásának tekintette, részint a női vádlikat – melyeknek szintén örült, semmi nem volt idegen tőle, ami isteni, noha, elnézést a frivol szóért, félállásban a katolikusok Istene volt, akik ezt, a női vádlikat, tagadni szokták, ám evvel az Úristen nem értett egyet, amivel indirekten korántsem azt állítom, hogy velem mindenben azonosítaná magát.

Nemcsak a teremtés minősége lett így visszaigazolva – az egysejtűtől a zsiráfig, a kétütemű motortól a négyüteműig –, de részben az öröklét is, a végtelenség, olyan tartós, elnyúlhatetlen darabok voltak ezek, legalábbis az újabb idők nejlónjához mérten. Az új idők: amikor, így az Isten, már eleve beépítik a tárgyakba a halálozást (példának a VW-t szokta felhozni, egy bogár az 15 év múltán is bogár volt, de micsoda 10 év múlva egy Golf?, a japánokról nem is szólva, vagy a FIAT-kaszni rozsdásodásáról), mindezt nem vette jó néven ezen emancipált századvégtől, úgy tartván, amivel én szintén egyetértek, hogy ez az ő dolga és kiváltsága. Tűnődött, hogy megsértődjön-e, de beérte a skopjei földrengéssel.

Csak végtelent lehet szeretni, mondják. De aki mondja: véges. Szeretheti-e a végtelen a végest? Bizony, szeretheti. Annyi a megszorítás, hogy nézegetvén

a Földet, olykor-olykor halálos, rémületes unalom fogta el az Urat. Le silence éternel de l'espace infini m' effraie (a végtelen tér örök csöndje megrémiszt), bizony Pascal ezt tőle citálta, az Úrtól. Leginkább, úgy istenigazából az idill untatta, mert ekkor hivatkoztak a legtöbbet rá, s főként, ezt különösen rühellte, a jóságára.

Az idill, a hellének szerint: kis kép. Az idill azonban nem kis boldogság. A kicsit is szerette az Úr, a boldogságot is, azt is az örökkévalósággal mérik, de a szűket, a behatároltat, a zártat – ki nem állhatta.

O make me a mask (Ó, rejtsetek álarc mögé – Dylan Thomas), sóhajtott föl. Ezek voltak a játéakai, a szivárványos lét, benzinfolt tócsában. A maszkok mögött megmaradt a jóságos Úristennek, a legvalóságosabb valóságnak, amit azonban helytelen volna diadalittasan, azaz antropomorfan értelmezni, mert hát, valljuk be, az is igaz, hogy *nagyon* komolyan vette a játékait. Urak! Neki mások a szempontjai! – mondta volna állítólag egy hamburgi selyemfiú, majd golyót röpített a koponyájába. Olvastam.

Kegyelte a perlon körüli tinef hercehurcát is, ott a XX. század hatodik, hetedik évtizedében, hozzávetőleg a Duna meg az Ipoly terében. A perlonon kívül a nagy lukú moher pulóver vagy szet (pulcsi plusz hasonló kardigán) és az orkánkabát volt a sláger (ebben zizegett akkoriban egész Közép-Európa, de akkor még csak Kelet-Európának hívták). Bozsgott a határ, az emberi természet ezer arca mutatkozott szerelvényről szerelvényre, humor és könny, ravaszkodás és gyűlölködés, helytállás és árulás! A dolog gyöke, hogy csehben olcsóbb volt. Öreg barátom mesélte – akinek az öregapjának egyébként levágta volt a cséplőgép a félkarját, a kar elrepült, megkereste, újságpapírba csomagolta, gondolom, a Szabad Népbe, a *másik* hóna alá vette, úgy ment el az egri kórházba, csak ott ájult el –, hogy ő kitönte magát körbe-körbe valami népi kendőkkel, azon vett Perlont, de lebukott, de mert az egyik vámos az ő tanítványa volt, az kihívta a fülkéből vén tanárját, megértően megveregette a vállát, hogy ezt mások ne tessék csinálni a tanár úrnak, mire a tanár úr olyan káromkodásra fakadt, hogy elszáradtak a virágok. Magától beindult a vészfék. Vagyis ez még kifelé történt, ezért a kendőkért kapott pénzt a megaláztatás és a túl gyors félelem okozta bánatba ölte, és úgy berúgott Prága szép városában – nyugodt, sima sörök alkalmazásával, hogy se Perlont, se Hradzsin, e nagy cseh kultúrahordozókat nem látta. A sör: idő, jött rá, mondta. Ezt megtanulhatnánk a csehektől, mondta.

Esett szó az Úristen epikus természetéről, amely azonban nem zárta ki a drámai mozzanatok iránti vágyát és bizonyos érzékét. Gondoljunk csak arra a szép és pofonegyszerű écára (mely bármelyik flott másodosztályú francia bretli vígjátékszerző dicsére válna), hogy nemde, éppen a kiválasztott nép az, amelyik nem ismeri föl a Megváltót. Igényesebb auktor talán fintorogna, rop-pant helytelenül. Az ötlet működik. Minden működő színpadi ötlet mély emberi paradigma.

– Minden teremtmény mondhatja, hogy én, de azt, hogy vagyok, sum, egyedül Isten – szolt az Úr, és nagy messziről kedvetlen pillantását az íróra vetette. Majd Annával együtt fütyülni kezdte a kis Carlsson önéletrajzi ihletésű Mini Pretty Tini-jét, amely, ki tudja, miért, sose vált igazi slágerrá, mint ahogy ugyanennyire rejtélyes, miért lett a Jethro Tull földolgozásában, más címmel, azonnal azzá, pedig a banda semmi engedményt nem tett, a szokásos jazz-es szigorúsággal járt el.

(Befejező része következik)

Férficsecsemő

A VÁRAKOZÓ ANGYAL

*Eljött egyszer, hogy emberi ábráit mutassa:
az öldöklő durvát, lángoló kardjával a kíméletlent,
vakító jogarral, pávatollszárnyakkal a bölcs komolyt,
szőke tincsekkel az ifjút hullámos fehér tunikában,
a játékos, gömbölyded puttót...
végigmutatta ezeket mind: „Én? Ók én?”
Tudta jól a Férficsecsemő, önnön létére nem kérdez,
ha lelkes az angyal. Magára nem.
Válaszra várt tehát amaz, s hogy emberi szóra,
várakozása volt épp tökélyén árulkodó foltja,
megrontott, félelmes, sötét.
Mert angyal nem vár, sem siet.
Léte célja úgy fordul magába, mint ég vize
fekete földből az égbe.
Az angyal sokszemmel tudja az időt,
az ember egynézéssel látja peregni, csak nem tudja, mit.
Idő? Homok, víz, kő, így használja, és él tovább emberként.
Nem válaszolt neki ezért a Férficsecsemő,
mert aki angyalban a végső üzenet, biztosan személyesebb.
Várt ő is tehát, szemközt e titkos és mosolygó,
nézéséből kifordult lénnel.
Nézte és várt. Vártak.*

ÉGI ÉS FÖLDI TÖRVÉNYEK

*Bocsánatot akart kérni, de mert
a durva reccsenés földre taszította őt is,
elfelejtett bemutatkozni. Így bámulta elfúlva
a törvényt, ez egymástól elváló, fehér és vértelen
szárnycsontok ég felé hasító hegyét,
s eszébe jutott a halott könyvtáros ajándéka:
„Neved előtt bocsánat ragyog.”
Nem bír el engem minden törvény, engesztelte az angyalt.
Nem könnyezett az, mocsokba hulló,
csak sápadt volt, s mint a kő, néma.*

*„A földi törvények lent működnek a földön,
az égiek fent hangzanak az égben,
nem kapaszkodom többé gyanútlan ívelő szárnyakba.”
Felemelte, hazavitte, angyalgyökérrel, napra nap,
meggyógyította. Akkor köszönt, és végleg elszállt az angyal.
De mert az a köszönés nem a Férficsecsemő nyelvén
hangzott, azt hitte ő, visszajön még,
vissza a puha ágyhoz, gőzölgő teához
s a boldogszomorú férfitesthez,
mit úgy kapott minden éjszaka,
mintha kenyeret s bort kapott volna...*

ANGYALTEMETŐ

*Temetője pedig az, amikor leköltözik
az emberek közé, vesz a faluban egy házat,
szárnyait kertjében vizet csillantó mélyre elássa,
földnek szór napszín gabonát, arat fénylőbbet,
meleg fehérét öröl, süt forró barnát, s eszik. Eszik.
Éhsége nevének harmada. Mert ahogy szeret és
gyűlöl még, az lesz teljes megszólítása.
Gyermeke mégsem rá hasonlít, aki sűrű bajuszt,
sercenő borostát, duzzadó erekkal hurkolt hímtagot,
két erős karján földi sebeket nevelget
kékig emelő tollak helyett.
Szaga, mint fekete határé, könnye szürke eső,
álma párás ólakba költözött.
Gyermeke ezért kertjéből szárnyait titokban kiássa,
és elszáll; elszáll, mint kit nevén szólítanak.
Pedig nem. Amikor visszatér, emberi házat vesz ő is.
Testén durva szőre kinő. Vet s arat. Eszik.*

A homogenitás eszményének agóniája*

Kondász Katalin interjúja

Kérem, mondja el életrajzából azt, amit fontosnak tart az irodalommal való megismerkedésének szempontjából.

1941-ben születtem az Újvidéktől 35 kilométerre északra fekvő Szenttamáson. Ebben a kisvárosban fejeztem be az elemi iskolát. A könyveket nagyapám szeretettette meg velem. Egyszerű földműves volt. Háború előtti kommunistaként sokat olvasott, 1942-ben a szegedi Csillagba börtönözték be. A felszabadulás után kimaradt a közéletből. Mozgalmi múltjáról alig beszélt. Csak néhány könyvet találtam az almárium fiókjában.

Az ötvenes évek elején az „eretnek” Jugoszlávia különös helyzetbe került. A Tájékoztató Iroda határozata után mindent újra kellett kezdeni. Emlékszem, az iskolában a közönséges grafitceruzát három részre osztottuk.

A budapesti rádió jugoszláv-ellenes propagandája idején megszülettek vagy pedig megerősödtek a jugoszláviai magyar művelődési intézmények. A hősi optimizmus korát éltük. Bármennyire naivan éltük át ezt az ellentmondásos kort, mégsem feledkezhettünk meg róla. Érdeemes emlékeztetni arra, hogy 1948-ban a hivatalos statisztikai kimutatások szerint a magyarság lélekszáma Jugoszláviában 496 492 volt, 1953-ban 502 175, 1961-ben 504 369, 1971-ben viszont 477 374, 1981-ben pedig 426 866.

Az évtized közepén meginduló fellendülés, a mind érzékelhetőbbé váló politikai erjedés idején, 1956-ban kerültem Újvidékre, a Papp Pál gimnáziumba, ahol magyar nyelven is folyt a tanítás. A jugoszláv demokratikus szocializmus eszméjének előretörését gimnazistaként éltem át.

Újvidéken milyen hatások érték?

Fiúintézetben laktam. Ez fontos élményt jelentett számomra, hisz nemzeti összetételét tekintve tarka volt az intézet, szerbekkel, horvátokkal, macedónokkal, crnogoraiakkal éltem együtt e kis jugoszláv Babilonban. Egyszerre – kilépve a zárt falusi kis közösségből – különböző szokásokkal, hagyományokkal ismerkedtem meg. A szenttamási utcában csak magyarul beszéltek, ebből kerültem egy változatos világba. Itt szembesültem az 1956-os magyar forradalommal. Az intézetieket érdekelték az események. A pesti rádió híreit hallgatva percről-percre beszámoltam róluk. Ebben a helyzetben magyarságélményem különös prizmán át jelentkezett – másként, mint a szenttamási utcákon. Ettől kezdve identitástudatom nem lehetett egysíkú, naiv, eleve adott – mindig a párhuzamos világok tükrei határozták meg.

Az intézetben kapcsolatba kerültem néhány idősebb, irodalmi érdeklődésű fiatalemberrel. Jugoszláviában az ötvenes évek második felében rendszeresen jelentették meg a modern nyugati irodalmat. Camus-vel, Kafkával, Sartre-ral az intézetiek révén ismerkedtem meg. Ezeket a könyveket szerbül olvastam. Magyarországi könyvek 58-tól kezdődően voltak kaphatók, de a klasszikusokon kívül nem találtam semmi érdekeset köztük. Sokkal inkább a kezembe kerülő, a régi könyvtárállományokból előkerülő Illyés-, Márai- és Németh László-kötetek jelentettek számomra élményt.

Ezután következett a Symposium című melléklet indulásának ideje.

* Az interjú a Szajbély Mihály szerkesztésében a JATE-kiadónál hamarosan napvilágot látó kötetből való. A *Rózsaszín flastrom* című gyűjtemény vajdasági írókkal készített interjúkat tartalmaz.

1960-ban ismerkedtem meg Tolnaival, Domonkossal... Sokat csavartunk Újvidék utcáin. Ennek nyoma fellelhető irodalmi munkásságunkban is. A jugoszláv irodalmi élet pezsgő volt, a modernizmus-vita javában dült. Újvidéken már létezett egy független gondolkodású, libertárius szellemű szerb értelmiségi csoport, az *Ifjúsági Tribün* elnevezésű vitaklub és a *Polja* című folyóirat. Jártam a vitaestekre, és olvastam a *Polját*. Az erjedés persze megindult a jugoszláviai magyar irodalomban is, de gyorsan kiegyezett a provinciális szellemmel. 1961-ben indult meg az *Ifjúság* hasábjain a *Symposion* című melléklet. Úgy tudom, hogy akkor már politikai körökben is a pezsgőbb, változatosabb jugoszláviai magyar szellemi és kulturális élet lehetőségéről gondolkodtak.

Milyen ellenállásba ütközött a nemzedék?

Egy elgondolkodtató ellentmondással szembesültünk. A jugoszláviai politikai élet nyíltabb volt, mint a jugoszláviai magyar művelődési élet. A közéletben várható volt egy tiltakozó nemzedék megjelenése, de mégis mindenkit meglepett a felbukkanása. Megjelenésünk felkorbácsolta a kedélyeket. Különféle vádakkal illették bennünket a jugoszláviai magyar sajtóban. A *Dolgozó*kban egyetemisták – éppen a magyar tanszék hallgatói! – tiltakozó levelet írtak ellenünk, és csodálkoztak, hogy még mindig szabadlábban vagyunk. Anarchistáknak, ellenzékieknek bélyegezték meg bennünket. A magyar tanszék irodalmi köre ugyancsak fellépett a *Symposion* ellen. Mások azzal vádoltak bennünket, hogy elhanyagoljuk a kisebbségi magyar érdekeket. A *Dolgozó*k című szakszervezeti lap provincializmussal is vádolt minket. A konzervatívok betiltásunkat követelték. Mások csak pozícióharcot láttak a vitában. A legkíméletlenebb ellenfélnek a jugoszláviai magyarság központjának, a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalatnak a vezetői bizonyultak. A jugoszláviai magyar sajtó durva politikai támadásban részesített bennünket. A hajszában írók is részt vettek.

Szembetűnő, hogy a nyolcvanas évek elején, amikor a „harmadik nemzedék” (Szi-veri Jánosék) leváltására és meghurcoltatására sor került, akkor is Forum-lapok jártak az élen. A *Magyar Szó* hasábjain több író üdvözölte és helyeselte a fiatal nemzedék pályájának derékba törését. A *Symposion* első nemzedékének több rangos képviselője közvetlenül vagy közvetve részt vett ebben.

Nagyon érdekes például, hogy a jugoszláviai magyar irodalom újabb történetében nem fordult elő, hogy a szerb kultúra felől érje támadás, onnan inkább támogatást kaptak a mindenkor „leváltott nemzedékek”.

Ez a példa bizonyítja, hogy az *Új Symposion* története összetett. Tagadhatatlan, hogy a melléklet hasábjain szokatlanul éles bírálatok jelentek meg ismert alkotókról, ami ingerültséget és zavart keltett. Mindez gondos elemzést kíván, amire nem érzem magam illetékesnek. Csak tanúként szólhatok, nem kívánok végleges ítéletet mondani. Véleményem szerint azonban, ha a jugoszláviai magyar kultúrában pluralista légkör alakult volna ki, akkor nem került volna erre sor. A különbségek természetes keretükben bontakoztak volna ki. A belső tekintélyelv olyan homogén struktúrát szült, amelyben minden nézeteltérés politikai jellegűvé vált. Azt hiszem, ez a probléma még ma is fennáll.

Véleményem szerint a *Symposion*-nemzedék értékeit és kudarcait (mert ezekről is beszélni kell) nem lehet néhány szólamra leegyszerűsíteni. Ez a jelenség érdekes tanulságot szolgáltat, nemcsak nemzedéki paradigmaként, hanem bizonyos szerkezeti és szellemi összefüggések vizsgálatát illetően is.

A folyóirat szellemére hatással volt a jugoszláv irodalmi élet, Sinkó Ervin és B. Szabó György újvidéki tanársága, a közélet rohamos demokratizálódása. Jugoszlávia a hatvanas években valóságos demokratikus reneszánszot élt át. Nemzedékemnek kedvezett a történelem. Magyarországon főleg a folyóirat avantgárd jellegét domborították ki. Meggyőződésem szerint nem beszélhetünk egységes szellemű folyóiratról. Az *Új Symposion* szellemileg, politikailag, esztétikailag ellentmondásos volt, de ezek az ellentmondások békésen kiegészítették egymást. Ezt nem fogyatékoságnak, hanem erőnyeknek tekintem. Nemcsak egymástól eltérő, hanem egymásnak ellentmondó alkotói egyéniségek formálódtak egy időben, tehát a tolerancia szelleme hatotta át munkásságukat.

Az ellentmondásokat csak néhány idézet erejéig illusztrálnám. Bizonyára meglepő, hogy egy magát avantgárdnak nevező folyóirat kiemelkedő alkotója keményen elítélte az „amorális irodalmat”, amelyből hiányzik az optimizmus. Világnézetileg is éles, (saj-

nos) napi-politikai következményekkel járó véleményeltérések jelentkeztek. A mai fiatalokat bizonyára meglepi az, hogy az *Új Symposion* a hatvanas évek végén türelmetlenül támadta mindazokat, akik rokonszenveztek a munkássztrájkokkal, mert – úgy mond – erkölcstelen feltételezés, hogy a munkásosztály önmaga ellen sztrájkoljon. A hetvenes évek elején, amikor a konzervatív, az újdogmatikus jelenségek megosztották a nemzedéket, útjaink elváltak, lehetetlenné vált a pluralista világkép, a toleráns szellem, az alkotószabadság teljes érvényesítésével fellépni. A „lázadó nemzedék” győzött. Eminens képviselői a kulturális és a politikai élet fontos posztjaira kerültek. Elhalkultak a viták, az élesebb párbeszéd. A közvetlenül utánunk jövő fiatalok ilyen légkörben a szűkebb szakmai területekre vonultak vissza. Szerintem a legjobbak így védekeztek. Kiderült, hogy lehetetlen megbirkózni a nemzetiségi kultúra szerkezetéből következő szellemi pluralizmus-hiánnyal. A nemzetiségi (kisebbségi) kultúrában hatványozott veszélyt képvisel a statikus, tehát konzervatív szerkezetre való törekvés. Nem véletlenül. Az intézményrendszer nem annyira gazdag, a szellemi konkurrencia politikai színezetet vesz fel, hiányzik az aktív és változatos közvélemény, különböző félelmek és aggályok vesznek erőt az embereken, az új energiák kibontakozása megnehezül, gyakran pedig eltorzul, egyféle lineáris szabály szerint érvényesül.

Kitágítva e kérdéskört, a jugoszláviai magyarságra vonatkoztatva, azt kérdezném, hogy milyen erőt képvisel az itteni szellemi értékek befogadása? Van-e aktív közvélemény? Az értelmiség minden köre, rétege részese-e ennek a szellemi kultúrának? Létezik-e asszimiláció?

A jugoszláviai magyarság lélekszáma csökken. De nem beszélhetünk szervezett elnemzetlenítésről, inkább egy új nemzetiségi paradigmával találkozunk, amelyre a magyar (főként a magyarországi) köztudat hagyományosan reagál, és ezért nem talál rá magyarázatot. A közép-kelet-európai államok sajátos ideológiai keretekben történő modernizálódásának, mondhatnám így is, az ipari társadalom intenzív kialakulásának idején, a posztindusztriális társadalom küszöbén, a nemzetiségi (kisebbségi) státusz és a modern civilizáció új egyensúlyának megalapozása, új stratégiája szükségeltetik. A hagyományelvű nemzetiségi koncepció, a bezárkózó modell, a rezervátumi jegyekkel védekező nemzetiségi kultúra – az életmód, az életfeltételek gyors változásai közepette – a pszeudo-szerves kisközösség lehetőségének csalóka illúzióival ámítja magát, miközben képtelen távlatos gondolatokat megteremteni. Nem állítom, hogy az általam pártfogolt alternatíva alkalmazható minden nemzetiségi (kisebbségi) kultúrában, tehát a nemzetiségi kultúrák sem uniformizálhatók, miként az utóbbi időben a „határon túli magyar irodalom” címke feltételezi. Ahol a feltételek súlyosabbak, ott a védekező hagyományelvűség kényszersmegoldásként igazolható. De Jugoszlávia ebből a szempontból érdekes, előremutató, tanulságos példa. A sztálinizmussal való szakítás nemcsak ideológiai jellegű volt. Jugoszlávia bizonyos idő elteltével, nyitott ország lett, rendkívül intenzíven tért át a nyugati technológiára, a modern ipari koncepciók érvényesítésére, alkalmazására. Robbanásszerűen következett be a szellemi modernizálódás, az életvitelt, az élet-szemléletet érintő váltás. A statisztikai adatok azt bizonyítják, hogy Jugoszlávia viharos erővel lépett az iparosodás útjára. Ezenkívül Jugoszláviában nem a többség és a nemzetiség(ek) polarizálódásáról van szó, hanem – több nemzetiségű, federatív országról lévén szó – a különböző létszámú nemzetek és nemzetiségek kaleidoszkópszerű – sokszor nem zavartmentes – egymáshoz alkalmazkodásáról. Eltérő vallási, kulturális hagyományok találkoznak, tegyem hozzá: nagyon eltérő gazdasági fejlettségi szintekről van szó. A jugoszláviai magyar kultúra ilyen változatos, polifonikus világban alakul, ettől a környezettől, ennek szellemi hatásaitól, megítélésében mindettől el nem szakítható. A közép-kelet-európai kultúrák nemzetiségi/kisebbségi szellemi világában bizonyos értelemben transznacionális szempontok érvényesülnek... Az asszimilációra és a közvéleményformálásra vonatkozó válaszokat ebbe a keretbe helyezném. Ha egy kultúra nem tudja adekvát módon feltárni az egyénnek az adott közösség mindennapjaira, szerteágazó, tehát nemcsak a nemzetiségi létére vonatkozó, hanem egzisztenciájának megannyi bonyolult, társadalmi életének minden dimenziójával összefüggő kérdését, akkor ez az egyén fokozatosan más kultúrák felé sodródik. Így van ez mindenhol, ahol a nemzeti kultúrákat nem védik államhatárok. A nemzetiségi kultúrák, vagy pedig a több nemzetiségű országok kultúrái ilyen helyzetben vannak. Az *Új Symposion* modernsége abból a

realista felismerésből született, hogy a jugoszláviai magyarság egy ideológiailag modernizálódó, a technológiai forradalom küszöbén levő országban él, s ezzel az országgal együtt maga is modernizálódik. Sajnos, ez a program nem volt annyira átfogó, hogy tartósan hasson a jugoszláviai magyarságra. Fokozatosan sterilizálódott és elvesztette eredeti vízióit. Tehát a jugoszláviai magyarság egy vitális része más kultúrák felé fordult. Ami önmagában még nem jelent vereséget. A jugoszláviai magyarság óriási többségében kétnyelvű. Ez a kétnyelvű magyar nemzetiségű népcsoport különböző szinteken elszajátítja a nem anyanyelvű kultúrát, amely szerves tartozéka lesz mindennapjainak. Ez nyilvánvalóan kulturálisan dinamikussá teszi. A probléma akkor bukkan fel, ha ennek a szerkezetnek egyik része elveszti vitális energiáját, nem fejlődik együtt annak az országnak a kultúrájával, amelyben megszületik és amelyhez tartozik. Tehát hogy a jugoszláviai magyar kultúra vonzó legyen a jugoszláviai magyarság számára, azért „versenyképesnek” kell lennie a nem anyanyelvű kultúrával. De csak akkor lesz versenyképes, ha nem szigetelődik el tőle, nem zárkózik be önmagába, hanem olyan szellemiséget képvisel, amely összhangban van más életszférákkal, a mindennapi élet kritikus öntudatát jelképezi. Meggyőződésem szerint éppen e téren merültek fel problémák: a nemzetiségi kultúra nem tudott megfelelő ritmusban modernizálódni, a pedagógiai réteg viszonylag szűk rezervátumában és hagyományos bázisokra alapozva nem számolt az új rétegekkel, ennél fogva részint elvesztette befolyását az új, modern, dinamikus, potenciálisan multikulturális értelmiségre. Nagyon érdekes lenne például a hetvenes évek jugoszláviai magyar regényirodalmát e szociokulturális szempontból elemezni.

Önök a hatvanas évek közepén a jugoszláviaiság eszméjével próbálták ezeket az ellentmondásokat feloldani, és ez ütközött meg a provincializmussal?

A „jugoszláviaiság” terminus valójában egy komplex folyamatot szimbolizál, a belső modernizálódás egyik tényezőjét képviseli. Az *Új Symposion* mai magyarországi méltatói sokszor első helyen említik azt, hogy ebben a folyóiratban publikálási lehetőséget kaptak olyan jelentős magyar írók is, akik azokban az években a magyarországi fórumokban nem, vagy pedig nehezen publikálhattak. De emlékeztetnék arra, hogy ugyanezt tette a másik folyóirat, a *Híd* is. Tehát ez nem jelent semmiféle specifikumot. Az említett méltatásokban megbújjuk az önkéntelenül is elfogadott állami kultúra önzése. Sokkal inkább arról van szó, hogy ez a folyóirat több vagy kevesebb sikerrel, de legalább felvette a magyar kultúra alapvető szempontjainak pluralizmusát, e kultúra heteronim jellegét, amelynek szerkezeti jellemzőit nem lehet egyetlen értékhálóba befogni. A magyar kultúra pluralizmusát, több dimenziós szerkezetét vetette fel. Úgy gondolom, hogy az *Új Symposion* úgynevezett modernségét, az avantgardizmusát nem lehet csupán a jugoszláviai élet liberalizálódásával magyarázni. Viszonylag demokratikus feltételek között is fölénybe kerülhet a szellemi konzervativizmus és az irodalmi tradicionalizmus.

Mennyire határozta meg munkásságukat Sinkó Ervin szelleme?

Nem állítom, hogy mindannyiunkra egyformán hatott, de felszabadító hatását mindannyian éreztük. Sinkó ezekben az években aktív jelenlétről tanúskodott a jugoszláviai irodalmi és szellemi élet egészében. Ez a világ határozta meg attitűdjét, pályáját, munkásságát. Műveinek legnagyobb része először szerbhorvát nyelven jelent meg, s csak aztán magyarul. Sok írása a mai napig is hozzáférhetetlen magyar nyelven. Ezek nem csupán filológiai adalékok, hanem érzékeny kérdéseket feltáró tények. Magam annak idején a Sinkó-jelenség közép-kelet-európai természetrajzát tapasztaltam. Pontosabban: Sinkó képviselte azt a közép-kelet-európai változatot, hogy az alkotó egyszerre két térségben egzisztáljon. Természetesen ez sem valósult meg, először a magyarországi politikai viszonyok következtében, később – ezeknek a megszűnésével – szellemi feltételek következtében. Természetesen ez már a magyar és a jugoszláviai magyar kultúra bonyolult és nagyon sok téveszmétől terhes viszonyát érinti.

Ön egyféle eltolódást ismer fel a magyar és a jugoszláviai magyar kultúra között.

Természetes jelenségnek tartom ezt. Bonyolítja a kérdést, hogy a nemzetiségi kultúra nem képvisel autonóm egységet, valamiféle kulturális teljességet, miként a Jugoszláviában élő magyarság sem képvisel semmiféle „új nemzetet”, tehát a kultúrája sem le-

het a teljességet megtestesítő nemzeti kultúra kicsinyített mása, hanem a részlegesség jegyeit magán viselő produktum. De ez a részleges jelleg más vonatkozásban gazdagsággá válik. A jugoszláviai magyar kultúra teljességre tesz szert a jugoszláviai kultúra egészében, másrészt a magyar kultúra egészében. Mindkettőnek része, s éppen ez a lényege. Nem tagadom, hogy ez hibrid, eklektikus állapot, de a mai világ éppen az ilyen eklektikus jelleg iránt tanúsít érzékenységet. Közép-Kelet-Európa sok vonatkozásban éppen azt igényli, amit a nemzetiségi/kisebbségi kultúrák önzetlenül felkínálnak.

Azt hiszem, a magyar szellemi életből ez az érzékenység még mindig mintha hiányozna. Természetesen nem becslendő le egyes szerkesztőségek, értelmiségiek, a nemzetiségi írók műveit és munkásságát népszerűsítők jóindulata, de ennek eredményei csak akkor bontakoznak ki, ha nem kivételeket képviselnek, hanem a mindennapok természetes és szerves részeként tárulnak fel. Arra gondolok, hogy a jugoszláviai magyar írók műveinek, könyveinek széles közvéleménye legyen, és a végső elbírálást a nagyközönség végezze el. Gondoljunk csak arra, hogy egy velem egykorú magyarországi író könyvét megvásárolhatja a 20 000 magyart számláló Becsen élő magyar polgár. Ugyanakkor azonban a mi könyveinket nem vásárolhatják meg a könyvesboltokban a 20 000 főt számláló magyarországi helységek könyvesboltjaiban. Esetleg véletlenszerűen, elvétve. Az is érdekes, hogy a magyar írók megannyi demokratikus, vagy a nemzetiségi sorskérdéseket illető törekvése között éppen az nem szerepel, hogy a nemzetiségi írók Magyarországon is egyenrangúak legyenek. A kulturális információk szintjén jelentkező egyoldalúságról nem is beszélnek. Ebben a szférában értelmetlenül válik a kultúra és az állam azonosításának logikája. Ha például valamelyik portugál folyóiratban megjelenik egy magyarországi szerző néhány verse – az hír. Ha a jugoszláviai magyar szerző könyve megjelenik szerb fordításban – az nem hír.

Ez a logika, vagy mondhatnám azt is, hogy a kultúra etatista szemlélete akaratlanul beszűremlik az általános esztétikai értékrendszer kialakításába. A nemzetiségi kultúrák megítélésekor ugyanis mindig kettős irodalmi kontextust kell figyelembe venni. Ezt még a műcentrikus szemlélet sem vitathatja el. Kísérjük meg a tiszta műcentrikusság elvét érvényesíteni a magyar irodalmi alkotásokra, olyképpen, hogy elvonatkoztatjuk a magyar kultúra kontextusától. Fájdalmas következtetésekre jutnánk, és azonnal a „nagy kultúrák” megnevezésére panaszkodnánk. Akkor viszont a magyar kultúrán belül sem kell feleleveníteni a nagy kultúrák fölényét, hanem azon belül is figyelembe kell venni bizonyos kontextusokat. Ez a magyar kultúra kötelessége, azért, mert nem lebecsülendő része az országhatárokon kívül születik. E kettős kontextus elméleti, esztétikai kérdéséről sajnos semmiféle elméleti kutatómunka nem folyik.

Jó jel viszont, hogy időnként szembesülünk vele. Az egyik belgrádi hetilapnak adott nyilatkozatában Radnóti Sándor kitért az esztétikai értékrendszer kérdéseit érintő befogadási nehézségekre. Bevallotta, hogy a jugoszláviai magyar írók műveit olvasva mindig az az érzése, hogy azoknak egyik kódrendszerét nem tudja megfejteni. Ez a felismerés valóságos problémákra mutat rá, és nyugtalanító kérdéseket vet fel.

Ha jóakaratián elhithetjük magunkkal, hogy ez a (zavaró) kód nem létezik, akkor csonka olvasathoz jutunk. Nagyon sokszor tanúi vagyunk ennek. Ilyenkor csak a magyarországi irodalmi kontextus szempontjából felállított értékszempontok segítségével értelmezzük és értékeljük a műveket, ami sematikus hipotézisekhez vezet. A leggyakoribb következménye az, hogy a „nemzetiségi sorsproblémák” ábrázolása válik kizárólagos mércévé. Ennek következtében a jugoszláviai magyar író egyféle specialista lesz, ami ugyanolyan torz képet eredményez, mintha a magyarországi irodalmat kizárólag aszerint értékelnénk, hogy milyen intenzitással és mennyire közvetlenül fejezi ki a magyar sorsproblémákat.

A másik buktató pedig abban rejlik, hogy az éppen aktuális magyarországi irodalmi áramlatok mértékével közelítjük a jugoszláviai magyar író műveit, ami végső fokon a be nem vallott, sokszor jószándékból serkentett epigonizmus irányába tereli a nemzetiségi magyar irodalmakat.

Viszont feltehető a kérdés, miként sajátítja el az olvasóközönség, a szakmai közvélemény azt a másik kódot, mondjuk egy portugál író regényében. A válasz egyértelmű: e kódot nem keresi, mert eleve abból a közmegegyezésből indul ki, hogy más nyelvből fordított irodalmat olvas. Ez a közmegegyezés semlegesít bizonyos hiányérzeteket.

A nemzetiségi irodalmak megítélése ennél bonyolultabb befogadói gyakorlatot igényel. E művekben a „rejtélyes” kódot meg kell fejteni, mivel magyar nyelven írott műről van szó, ugyanakkor e kód csakis a kettős kontextus ismerete alapján fejthető meg. A befogadás, az értékelés határeseivel találkozunk. A két kontextus közötti eltérést természetesen nem kell külön bizonygatni. Csak néhány elemi tényre emlékeztetnék: a jugoszláviaihoz viszonyítva a magyar irodalom háború utáni modernizmusa megkésett. Ez persze nem csökkenti irodalmi értékét, hanem csak a jellegét módosítja. A hetvenes években a magyar irodalomban szükségszerűen jelentkező művek, irodalmi kritériumok a jugoszláviai magyar irodalomban már nem voltak olyan erőteljesek. A modernizmus megkésetttségéből kifolyólag Magyarországon a modernizmus felbomlása másként, más stílusjegyek érvényesítésével következett be, érthető, hisz majdnem párhuzamos folyamatról van szó, ami az irodalmiság kritériumainak sajátos természetét hozta létre, viszont a jugoszláviai magyar irodalomban a két törekvés között valamennyivel nagyobb volt az időtávolság, ez részint meghatározó volt a műalkotás formális és stilisztikai összetevőire is. A két ország közti történelmi ritmus is másként alakult, az eltérő történelmi tapasztalatok nyomokat hagynak az irodalmi diszkurzuson, az ellentmondásos, az emberi tudatot és érzékenységet befolyásoló történelmi jelkép-rendszer más jellegű, s ez nem csupán elvont szellemi tényező, hanem az irodalmi törekvésekre is hatóerővel bír, befolyásolja a műalkotás jellegét is. Az *Áttűntetések* című regényem számomra tanulságos tapasztalatokat tárt fel éppen ezen a téren. Érzékeny, értő kritikusok is némi tanácsalansággal közelítették meg a regény jugoszláviai történelmi ikonográfiáját. Bár a regény jelentésvilága egyértelműen sugallta, hogy Jugoszláviában 1968 lényegesen más asszociációkra ad alkalmat, mint Magyarországon, mégis, a kritikusokat saját történelmi tapasztalataik paraméterei vezérelték.

A nemzetiségi irodalmak megértése az egyetemes magyar irodalom rugalmasabb koncepcióját igényli. A megoldást nem a feldarabolásban kell keresni, hanem a fogalomrendszer megújításában. Ennek az új szerkezetnek a megteremtése, hogy úgy mondjam, a magyar irodalom közép-európaiságának, avagy közép-kelet-európaiságának a próbaköve. Ha nem akarjuk, hogy a közép-európaiság (közép-kelet-európaiság) csak afféle egzotikus kirakattá vagy alkalmi jelzővé váljon, akkor először végezzük el a közép-európai önvizsgálatot a magyar irodalmon belül. Ezáltal is gazdagodik a magyar kultúra európai érzékenysége. Mindez természetesen feltételezi az esztétikai értékrendszer skálájának többdimenziós mozgását; nem az egyetemes magyar irodalom térképét kell felszabdalni, miként azt a mai irodalomtörténészek teszik, hanem az egyetemes magyar irodalom értékrendszerét lényegesen plurálisabb, az egyetemes magyar irodalom belső változatosságát érvényesítő szellemben kellene meghatározni.

Ennek elméleti megalapozása még várat magára. Mindez csak látszólag képez megoldhatatlan vagy túl bonyolult feladatot, a gyakorlat fokozatosan megszüli a másfajta észjárást, létrehozza az ez irányú sokrétűséget. Hogy a magyarság egy része az országhatárokon kívül él, ma már közismert dolog, de hogy ezzel együtt a magyar kultúra heteroním jellegű, ezt – minden következményével együtt – a jövőben kell átgondolnunk.

Regényeit, esszéit szerb nyelven kiadták a jugoszláviai könyvkiadók, drámáit játszották a jugoszláviai színházak. Magyar nyelven e művek hozzáférhetetlenek, tehát a magyarországi olvasó nem is tekinthet be munkásságának egészébe. Az ismerkedést az esszéivel kezdeném. A Lemonadás és megmaradás című kötetében sokat ír az „új civilizációs szakaszról”, az új romantikáról...

Ezek az esszék a modernizmus válságkorszakában születtek, vagyis amikor már elapadtak a modernizmust eltető szellemi energiák. Szerintem Jugoszláviában ez a hatvanas évek végén következett be. Akkor döbbsentünk rá, hogy az adott szerkezetet nem lehet tovább egy folyamatosságon belül modernizálni. Vagyis megfogalmazódott bennünk a szocialista társadalom szüntelen modernizálódásának válságtudata. Ezt a változást nagyon intenzíven átéltem – szellemileg és emberileg. A lázadó hatvanas évek után következett a konzervatív hetedik évtized, melyet a nyolcvanas évek kaotikus világa követett, ezt az időszakot a közösségi élet mélyrétegeinek tektonikus elmozdulása jellemezte, és jellemzi ma is, ami pedig nyilvánvalóvá tette, hogy rendezni kell egy hoszszabb időszak hiányérzeit. Ez a válság olyannyira általános, hogy legdrámaibb bírálóit is befolyásolja. Éppen ebből a mindent átfogó jellegéből következik, hogy nem

csak politikai, gazdasági, társadalmi válságról van szó, hanem egy új civilizációs szakasz előtti megtorpanásról. Nem szívesen használom a posztmodernizmus kifejezést, mert azt mechanikusan átvesszük a nyugati fogalomtárból, holott szerintem a „közép-kelet-európai posztmodernizmus” ugyanolyan autonóm jelenség, mint amilyen az avantgárd vagy a modernizmus volt a saját korában.

A szüntelen modernizálódás ideológiájának válsága mellett ugyanis felbukkant a hagyományos értékek válsága is. Szemünk előtt zajlik le a homogenitás eszményének agóniája. Nemcsak bizonyos ideológiai elképzelések jutottak válságba, hanem a nemzeti és más hagyományos értékek, általában a globális rendszerek szilárdsága is megingott. Ezzel egyidejűleg megkérdőjeleződött a modernizmus homogén diszkurzusa is, hisz az is egy globális rendszer volt. Alighogy a modernisták megbékéltek a hagyománnyal, és megtalálták az őseiket, kiderült, hogy a modern geneológia lineáris felépítése tarthatatlan. A modernizmus korában úgy tűnt, hogy az ironikus diszkurzus termékeny lehetőségeket kínál fel, de kiderült, hogy ez a diszkurzus a jelen konzerválásának termékeny ideológiájává vált. A *Parainézis* című regényemben ezért került sor az ironikus irodalmi diszkurzus tagadására. Bele kell nyugodnunk, hogy az ironia nem önérték, hanem mind konzervatívabb erővé válik. Ebben a kontextusban írtam esszéimben előbb az új romantikáról, később az alapok nélküli új misztikáról. Hisz bármennyire tagadjuk az új építményeket és bármilyen igyekezettel törekszünk a hagyományos, úgymond a megbízható alapok felismerésére, ismerjük be, hogy a „közép-kelet-európai”, illetve a szocialista világban ezek az alapok mindig bizonytalanok voltak. Néha pedig egészen irracionális jellegűek. A „retro” tehát misztikus tartalmakat kap, akárcsak az „utópia”.

A közép-kelet-európaisággal kapcsolatban esszéiben megjegyzi, hogy senki sem vállalja, de nem tudja kikerülni... És hogy éppen az a közép-kelet-európai kultúra, egy centrum nélküli, mozaikszerű képződmény, állandó ütközőpont. Mit ért ez alatt?

Esélyt látok benne. De csak akkor, ha nem homogén ideológiai, történelmi fogalmakban gondolkodunk róla, hanem egy mozaikszerű szerkezetet fedezünk fel ebben a világban, amelyben éppen a határterületek érintkezése, a különbözőségek találkozása jelentős. Az imént mondtam, hogy a magyar kultúra részére a nemzetiségi kultúrák a közép-kelet-európaiság próbatételei, ugyanúgy a multikulturális Jugoszlávia jelentett számomra egy ilyen próbatételt. Jugoszlávia soknemzetiségű, decentralizált ország, ahol nemcsak érintkeztek és egybefonódnak a különböző nemzeti hagyományok, hanem különböző vallások és kultúrzónák találkoznak. Ilyen szempontból tehát izgalmas és korszerű lehetőségeket tár fel. Számomra mindez a közép-kelet-európai tapasztalatok gyűjtőhelye is. Bizonyos bizánci hagyományok, vagy pedig a mediterrán kultúra nem távoli szellemi feltételezések, hanem a hétköznapijaimba beszivárgó élmények. Az *Áttűntetések* című regényemet például egy belgrádi dramaturg adaptálásában, szlovén rendező állította színre Boszniában. A *Sofőrök* című drámámat macedón rendező rendezte – Boszniában. Vagy ugyanezt a drámát bemutatta egy macedón színház is. A művészi alkotó folyamat során átéltem, megfigyeltem a kulturális rétegek találkozását. Könyveim szerb-horvát fordításainak befogadása akarva-akaratlanul visszahat, mivel nem élek szellemi lombikban, tehát ezek sorra egy közép-kelet-európai érzékenységet teremtettek bennem. Miért lenne ez hiányosság? Próbáljuk csak elképzelni a modern magyar irodalmi próza egyik vonulatát például a francia egzisztencializmus hatása nélkül.

Szeretném, ha elmondaná véleményét a regényeiben állandóan visszatérő árulás-motívumról.

Az *Új Symposion*ban publikált korai esszéimben többször írtam erről az élményről mint univerzális emberi helyzetről. Ezek a korai, több mint két évtizeddel ezelőtt született esszék azonban a konvencióktól való megszabadulás, a sztereotip gondolkodásformák elutasításának szellemét kérdőjelezték meg. Kötetbe nem is vettem fel őket.

Az 1986-ban (egyelőre csak szerb nyelven) megjelent *Lemondás és megmaradás*ban egy gazdagabb érzésvilággal, szellemi tapasztalattal tértem vissza e témához. Természetesen a regényeimben ezt más-más aspektusból újra megfogalmaztam. Az *Egy makró emlékirataiban* az egzisztenciális árulás természetrajzával találkoztam, az *Áttűntetésekben* ez nemzedéki és nemzeti élményként került előtérbe, míg a *Parainézisben* a motívum társadalmi és morális vonatkozása érdekelt. De szeretném hozzátenni, hogy ez a három

regény tulajdonképpen összefüggő egészt képez. Jelenleg az *Áttűntetések* második részén dolgozom, és ezzel pontot teszek az „Újvidéki trilógiára”, illetve *Pannon eleolit* címmel egyféle esszéisztikus, egész könyvet kitevő zárómű lesz a pont a trilógia végén.

Mondhatnám, hogy műfajilag heterogén, eklektikus trilógia ez, amelyben az egyes regények a koncentrikus körök formájában illeszkednek egymáshoz. Az *Egy makró emlékiratai* a napló műfaját használja fel, az *Áttűntetések* az episztoláris formával építkezik, míg a *Parainézis* a nevelődési regény modelljét alkalmazva a legnagyobb kört képezi annak a világnak az ábrázolásában, amely egyébként az újvidéki társadalmi, történelmi és nemzeti kozmosz néhány, a harmincas évektől kezdődően napjainkig tartó évtizedéből merít. Ezt a jelleget sugalmazza az elbeszélői státus különböző formában történő felbukkanása is. Az *Egy makró emlékirataiban* egyes szám első személy szerepel, az *Áttűntetésekben* egyes szám második személy, míg a *Parainézisben* egyes szám harmadik személy.

Az Egy makró emlékiratainak volt bizonyos magyarországi visszhangja.

Csak feltételesen mondhatom ezt. Weöres Sándor méltatásának köszönve kiváltott némi érdeklődést, de szerénységre lenne igazi visszhangról beszélni. A regényt kevesen olvashatták. Magyarországon nem került rendes könyvkereskedési forgalomba. Az 1968-ban megjelent mű a hetvenes évek második felében, az új magyar prózaíró-nemzedék feltűnésekor némi aktualitást kapott, a hozzáférhetetlen könyvek sorába tartozik. Esterházy Péter *Függőjében* bukkan fel néhány mondata nemzedéki parafrázisként. Metaforikusan is értelmezhető e szöveg palimpszesztiként való szereplése. Jugoszláviában e regény más sorsban részesült. Szerbül 1969-ben jelent meg, majd 1986-ban következett a második kiadása, és most tervezi a kiadó a harmadikat.

A misztikus életérzés, pontosabban a misztikus sehová sem tartozás, külön-sodródás hangja állandóan visszatér az esszéiben, de regénymotívumként is felbukkan, főként a Parainézisben. Az imént is kitért rá. Ez az élmény mennyiben hozható kapcsolatba a jugoszláviai és a magyarországi kultúra határmezsgyéjén élő, mindkettőt következetesen vállaló értelmiségi létélményével? A kettősség kialakít-e bizonyos hiányérzetet? Esszéiben éppen a gyökértelenség élményének tudatosítására apellál.

Ebben a tapasztalatban egy közép-kelet-európai konklúziót látok, hisz az „autentikus”, az „autochton” éppen ott a legproblematiszabbb, ahol az iránta való nosztalgia a legerőteljesebb. Kapcsolatba hozható ez a jugoszláv kultúrák változatos talajával is. De nyilvánvaló, hogy nem vonatkoztatható el az említett köztes állapottól sem. A marginalitás gondolata nem áll tőlem távol. A gyökértelenség kérdését ebben a kérdéskörben látom. De a gyökértelenség tudata beivódott a nagy kultúrákba is, hisz a környezettel, a világgal való kapcsolat mind elvontabbá válik, és ennek problematizálása sokkal autentikusabb, mint a gyökerek konzervatív restaurálása. Véleményem szerint a nemzeti-ségi kultúrákban ez sokkal autentikusabb, valóságosabb élmény, mint a nem létező gyökerekről való szentimentális töprengés, a dramatikus hiányérzet mélyebb felismerésekhez vezet, mint egy sematizált „nemzetiségi sorstudat” korszerűtlen ismételtetése. Az *Áttűntetések* című regényem például egyik aspektusával nemzetiségi regény, hisz a nemzeti/nemzetiségi hovatartozások tragikumát a legbensőségesebb, a szerelmi és az erotikus élményekben ábrázolja. De ez csak a regény egyik motívuma, amely elképzelhetetlen más motívumok nélkül. Azt gondolom, hogy a ma oly divatos „nemzetiségi tézisregények” valójában a nemzetiségi tudat megengedhetetlenül egyoldalú ön-csonkítási kísérletei.

Valójában nem érzem teljesen otthon magamat a mai magyar kultúrában. Nem vagyok benne vérkeringésében. A magyarországi párbeszédeim egyoldalúak. Nem élem át a hétköznapijait, a valóságátalajom pedig más. De mégis, sajátos prizmán át megismertem azt, míg az nem ismeri azt a kultúrát, amelyben élek. A magyar kultúra a sajátom, azonosulok vele, de én idegen vagyok benne. Ez a tapasztalat a személyes intellektuális kapcsolatokban is tetten érhető. A kapcsolatok egyoldalúvá válnak, mivel a nemzetiségi kultúrában csak befogadót, esetleg szellemi piacot keresnek. Azt is mondhatom, hogy a magyarországi magyar kultúrával monológra emlékeztető kapcsolataim vannak.

A nyelv meghatározza a jugoszláv kultúrán belüli helyzetemet is. Itt inkább egy intenzív szellemi történetbe sorolhatom be magam, amelynek az alapja az irodalmi mű-

vészeti kozmosz, s amelynek globális térképén megvan a helyem, de a nyelv szükség-szerűen bizonyos réseket teremt, hiányokat szül ezen a térképen is. Nem könnyű, ha-nem drámai helyzetet képvisel ez a paradoxális ambivalencia, de belső következetes-ségnek köszönve új tapasztalatokhoz vezet és új utakra térít. A gyökér és a talaj szá-momra nem olyan egyértelmű fogalmak, hanem áttételesek, sokszor spirituálisabbak a megszokottnál.

Bonyolult szellemi állapot ez. Persze ennek a jelenségnek a sokoldalú, objektív elemzésére nem én vagyok hivatott. Ez már mások dolga.

Mit jelent Önnél a forradalom eszméje? Esszéiben, drámáiban (a Sofőrökben és a Juditban) illetve a regényeiben egyaránt találkozunk vele.

Ezt a szándékot a forradalom szelleme határozta meg. Kołakowski találóan fogal-mazott: a forradalom szellemét felébresztő marxizmus századunk legnagyobb képzel-gése volt. Engem persze az a világ érint, amelyre ez a képzelet hatott. Tehát nem kizá-rólag a politikai forradalomra gondolok. Hisz még azok is, akik vitatkoztak a korukkal, vagy tagadták annak értékeit, abból az elképzelésből indultak ki, hogy valami mégis ra-dikálisan megváltoztatható ebben a világban. A hitetlenek is titkos hitre alapoztak, a hí-vők is titokban eretnekek voltak. Regényhőseim legtöbbje kényszerből individualista, akikben él valamilyen nosztalgia a kollektív eszményképek, a valóságos közösségek iránt. Ezen az úton buknak el, vagy pedig keresik magukat. Soha sem érdekelték a tétel-szerűen ábrázolt izolált emberek.

A Judit című drámájában érdekes szerepe van a művészetnek, amely cirkuszi mutatvány-ként jelenik meg.

Igen, a hamis képzeleteket gyártó művészet...

...amely látomásként vezeti a népet a szabadságba, melyet már nem igényel.

Tehát a totalitarizmusnak szüksége van a művészetre?

A Judit egy vonatkozásban a művészet bírálata is. A bibliai történet értelmezésében, a Hebbellel való „vitában” az Ős-anarchista, a preterrorista Juditot ábrázolom, akinek le kell győznie az illúzióteremtő művészetet, amely végül is a hatalmat szolgálja. Ebben a drámában Holofernesz érkezését várja a nép is és a nép vezetői is. És a művészet szol-gálja ezt a közérzetet. Csak egyetlen nő száll szembe ezzel a hallgatólagosan elfogadott állásponttal. Megöli Holoferneszt, de végül őt nevezik ki a város árulójának.

A Parainézisben szereplő regényhős Juditja ikertestvére e drámai hősnek...

Igen. Ez is anarchista-terrorista, aki annak a rendszernek az áldozata, amely kockáz-tatott. S az új nemzedék Juditjának kihullik a kezéből a kés, mert a „zsarnok” névtelen, felismerhetetlen, megnevezhetetlen, az elvont mechanizmussal képtelenek leszámolni az új Juditok. Az ellenállás eddig ismeretlen, új változatai szükségeseek.

Ki tudja, mikor ébrednek fel.

1988. március

kút

*mily gyakran látom azt a gyermeket
a ház előtti kút körül. s gondolom
újra meg újra őt, nézését és riadt
derűjét magamra próbálván, mint
rejtett vizek tükrében az állatok
a lényüket keretező égboltot.*

*megállnak hirtelen, kilépnek az
örök menekülés sátorából, s leszegett
fejjel kémlelik létüket a mélyben és
magasban. alakulhat-e nélkülünk
a világ? s szüntünkkel megszűnik-e?*

*ismerem a várakozást most is. az út
mentén, a sövények és bokrok között.
és hallom, hallom a hangokat, látom
létem mélyén az akkori arcot, mint
a kútban. nem lehetsz sohasem olyan
egyedül. és nem félhetsz úgy, mint
az időt hirtelen megismerő gyermek.
vár, a kút kávéjára hajolva, mikor
tekint vissza a mélyből. mint aki
levetette, noha nem álarc volt.
leemelte fejéről és a mélybe vetette.
ő meg csupaszon maradt, s a kút kövére
tapadt, mint a mohák, aztán a
rettenetes, néma csobbanás. és
ami alant lett, már nem változott.
kitépte magát a törvényből s nem
illett rá a sors szövődéke. egy
görög dombormű akár, amelyen a sisak
büszke edényében a katona mása messze
világít.*

*a többedmagam súlyos teher
ily egyedül.*

*s látta a gyermek a
holdat is, ahogy belép könnyedén a
képbe, akár a szarvas. sötét agancsa
hegyén súlyos csillagok. eggyé lesz a
fejjel, fényével bátran keretezi, mert
nem az övé és gazdag. aztán alig
vizesen ki is lép az idő tavából és
tovább halad, az egész térben létezik
ő.*

de a gyermek, a gyermek ott marad

*a mélyben mindvégig s már kiragadhatatlan.
volna oly bátor prométheusz, aki a nedves
arcot visszaragadja, vagy oly ravasz
daidalosz, de a gyermek, a gyermek
elrohan újra meg újra az utca végére
s kémleli a messziről érkezőket.
felbátorodik azután, egyre feljebb hág
s hallván hallja: szél zúg a csillagok
sűrűjében*

SÁNDOR IVÁN

Arabeszk

(VII.)

Pista érkezését másnapra vártam. Alkonyatkor újra a nagy asztalnál ülünk. Mondott valamit arról, hogy ebben az évben valószínűleg korán jön a hó, a két fenyőfa szokott először behavazódni a bejárat ajtójánál. Ettől a néhány szótól, pontosabban attól, amit eszembe juttatott, s ami így – egy határozott képnél érzékletesebben – ismert hangulatként előhívódott bennem, úgy éreztem, hogy talán nem is volna oly sürgető, hogy Pista másnap megérkezzen. Nem azt a két behavazott fenyőt láttam meg, amely ugyan megjelenhetett volna előttem, mert úgy beszélt róla, mint akinek sokféle emléke és meghitt érzései fűződnek a látványához. A régi kert havas orgonabokrai jelentek meg, amint homlokomat az ablaküveghez szorítom a meleg szoba védettségében; még kis csiklandozó érzés is átfutott rajtam, miközben az orrom hegyét az üveghez érintettem, és mindig azonnal vissza is húztam, ám aztán újra és újra hozzányomva az orromat az üveghez, remek játék lett a havas bokrok bámulása. Ez az emlék minden más eluralkodott, és Pista ebben az életre kelt jelenetben nem szerepelt. Viszont ő a közelébe került, nem azzal, hogy felidézte bennem, hanem azzal, hogy most már maga is részese volt egy némileg hasonló másik jelenetnek. Két élmény találkozott rajtunk keresztül, és nem kívánt egymástól elválni.

Este, amikor elbúcsúztunk, és a sötétben magamra húztam a pokrócokat, arra gondoltam, sohasem éreztem azt, hogy ami anyámmal, apámmal vagy Pistával valamikor történt, s ami velem történt, az külön-külön kevesebb, mint együtt. De annak alapján, amit az elmúlt napokban róla megtudtam és tőle hallottam, az ő életének mozzanatai és az enyémeek mintha közös térben lettek volna, hogy kiegészítsék egymást. S bár lehet, hogy semmi más indítékom nem volt ennek a felfedezésére, csak egyszerűen az érzéseim, mindenesetre, ami addig a helyzetünket jellemezte – vagyis hogy csak arra próbáltam magyarázatokat keresni, ami velem történt –, megváltozott.

Reggel, amíg csak föl nem ébredtem, sohasem hallottam ajtónyikorgást vagy lépteket. Nem tudom, miből sejthette meg, hogy ébren vagyok, de csak

akkor kezdett járkálni a másik szobában és a fürdőszobában. Legalábbis előbb nem adta semmi jelét annak, hogy ott van. Talán ahogy az óráért nyúltam, ahogy fölkapcsoltam az ágy fölött a kislámpát? Nagyon éles lehet a hallása, nagyon érzékenyek a reflexei. Talán a börtönélet alakította ezt ki benne. Ettől méginkább bekapcsolódhattam a sorsába. Anélkül, hogy gondolni akartam volna a börtönéveire, anélkül, hogy ő hozta volna elő. Csak attól, hogy reggel az ébredésnél mindig pontosan tudta: már beköszönhet. Résnyire nyitotta az ajtót, jó reggelt kívánt, kiment a házból. Nem akart ott lenni, amint a régi fürdőköpenyében mászkálok a fürdőszobába. Tapintat volt ez egyszerűen, vagy a kapcsolat meghatározhatatlansága? Ezzel a bizonytalansággal megint találkozott valami, hiszen én meg úgy éreztem, hogy itt egy férfiról van szó, bár ez a férfi az apám; a másik kétfelé különíthetőségének az érzése a reggeli visszavonulásokban közös volt.

Azt mondta, mit szólnék hozzá, ha ő is eljönne velem az állomáshoz. Elállt az eső, de erősen fúj a szél. Már kimentem az udvarra, mikor utánam szólt, hogy kellene valami a nyakamra, hol hagytam a muszlinkendőmet, majd utánam hozza. Hosszan néztünk egymásra. Én úgy órá, hogy most mi ez: kihívás, befogadás, küzdelem?; ő úgy rám, hogy csak a fegyelmet tudtam leolvasni az arcáról. Olyan volt a pillantása, mint azoké, akik elszánják magukat valamire, és nem hajlandók eltéríteni magukat.

Visszamentem a szobába. Kivettem a turistaszatyorból a régi fehér kendőt. Elég hosszan rendezkedtem, mert nem akartam összeforgatni azt a néhány holmit. Éreztem, hogy mögöttem áll. Nem túl közel, de átlépte a küszöböt és belül volt. Ettől mintha most végignézett volna mást is, mint amit csinálok. A hátamon lehetett csak a tekintete, de ahogy kissé előrehajolva rendezkedtem a szatyor fölött, mintha ruha nélkül álltam volna ott előtte; vagy éppen a bugyimat húztam volna föl, netán a harisnyámat; úgy éreztem, beláthat minden-hova, pedig csak a kendőig, de mégis mintha a szatyor mélyén rakosgató kezemig, a holmikat kitapintó ujjakig; éppen ebben lett részes, az ujjak munkájában, az anyagok és a bőr találkozásában, és részese lett az előrehajlásomnak, még a súrlódásoknak is. Kiszolgáltatottnak éreztem magam, mégsem éreztem az illetéktelenségét. Mikor végre felegyenesedtem, nagyon óvatosan fordultam meg, de nem azért, mintha tartottam volna attól, hogy lelepleződik a figyelése, hanem azért, mert úgy éreztem, hogy valamiféle kiszolgáltatottságban pillantom meg én is őt, s ez a lehetőség egyszerre töltött el zavarral és kíváncsisággal. Mikor végre tehát ott álltunk egymással szemben, éppen csak bólintott, s ebben a kis mozdulatban valamiféle elégtétel is volt, amiért az a kendő, lám, nincs is az utunkban.

Előreengedett. Lezárta a házat. A szőlődombok már sárgultak. A Gulács egy sávjá barnult, a burgundival telepített részeken vöröslött a szőlőlevél. Elmondta, hogyan lehet a levelek elszíneződéséről megkülönböztetni a fajtákat. Átértünk a horhoson a falu szélső házáig. Üresek voltak az udvarok. A vegyesbolt előtt három asszony beszélgetett. Hangosan, már elég messziről köszöntötte őket. Az asszonyok egymáshoz húzódtak, engem néztek. Eszembe jutott, amit arról mondott, mit gondolnak majd a faluban, ha meglátnak minket együtt. Úgy éreztem, meg is állhatna, beszélgethetne az ismerős asszonyokkal, bemutatthatna nekik. De csak bólintott, hogy menjünk tovább. Mint aki nem tartozik magyarázattal senkinek, s ami látható, vagyis hogy mi ketten együtt megyünk, az úgy van rendjén, ahogy van. Hálás voltam ezért. Nemcsak mert semmi kedvem nem volt, hogy kezeljek az ismeretlen asszonyokkal. Úgy éreztem, együtt vállalunk valami kihívást, a szóltanul összeigazított lépetekkel. Nem a vegyesboltnál beszélgető asszonyok, hanem önmagunk előtt.

Anélkül, hogy ehhez bármit egyeztetni kellett volna. Így hát elégedett voltam. Éreztem, hogy ő sem volt kevésbé elégedett velem. Azt hiszem, az öltözködésem is tetszett neki, akár csak az övé nekem. A simuló kordnadrágok és a két sötétkék anorák, a kapucniban az egyforma zsinórral. Nem húzta föl a cippzárat, látható volt a nyakánál a gombolatlan kockás flaneling. Nem lehetett megállapítani, hogy ő vette át az én lépteim ritmusát, vagy én az övét. Vajon ki hordhatta előttem ezt az anorákot? Olyan erővel tört rám az érzés, hogy azt a nőt, aki talán hordhatta, máris láttam az ágyban vele együtt. Hosszú szőke haja volt, eltakarta vele az izmos férfivállakat, ahogy föléje hajolt. Mintha az így elképzelt szeretkezésük ritmusára lépkedtünk volna. Közeledtünk az italbolt-hoz. A falnak támasztott kerékpárok között álldogáló overallos, farmeres leányok átszúrtak szemükkel. Én tettem meg az első mozdulatot, amivel karom a karjához közeledett? Vagy ő, amivel megérintette a karja az enyémet? Fölfogta a rám irányuló pillantásokat, mintha azután, hogy átjártak, továbbadtam volna őket neki. Lehet, hogy ily módon mégis ő indította el azt a kis mozdulatot, s mire az italbolt elé értünk, már egymásba karoltunk.

A közös mozdulat egyikünket se zökkentette ki abból a ritmusból, amelyben már benne voltunk. Így anélkül, hogy akár neki, akár nekem azzal kellett volna törődnöm, hogy szorosabbra fűzzük-e a karjainkat, mert a mozdulat túl laza, vagy lazítsunk rajta, mert talán túl szoros, minden megtalálta a természetes illeszkedést; a lépteink beágyazták egymásba a két könyök belső hajlatát, a felsőkarok megtámasztották egymást, s így most már ezen keresztül éreztük a lépteink ritmusát. Semmi más nem történt, mégis közelebb jutottunk egymáshoz két perc alatt, mint addig napokon át, és nem attól, hogy valójában érintkeztünk, hanem attól, ahogy ez az egész végbement; olyannyira, hogy néhány lépés után nem is tudtam elképzelni, hogy most mi lesz, ki fogja megtenni az első mozdulatot, hogy kikaroljunk egymásból. Vagyis szerettem volna, ha ő mozditja meg a karját, és persze közben mégsem kívántam. Mert az talán azt is jelentheti, hogy ez az egész korai volt szerinte, túl gyors, netán erőltetett, holott éreznie kellett, hogy nem volt az; de ha nem tartja annak, akkor mi következik? Ha viszont én indítom el a mozdulatot, akkor ő azt minek vélheti? Ahogy feltűnt az állomásépület, jobban mondva, ahogy elmentünk a bazalttemplom előtt és lekanyarodtunk az állomásépülethez vezető rövid, bokrokkal szegélyezett útra, a földszintes házak között megszületett bennünk valamiféle egység. Külön-külön, benne és bennem, de ugyanaz. Ez engem megint arra emlékeztetett, hogy az, ami vele történt – most már történik – és az, ami velem, külön-külön kevesebb, mint együtt. Most, hogy már másodszor találkoztam ezzel az érzéssel, kezdett felismeréssé változni: még nem volt az, még csak rejtett tartományokban mozgott, mint a test meghatározhatatlan pontjainak kisugárzásai, amelyek egészen máshol érzékelhetőek, mint ahonnan elindultak, de már behatolt a tudatomba, s ami – lekanyarodva a bazalttemplom után a kis útra – megkötött, az egyezés jól meghatározható pillanata volt. Az egyezés ennyi: sem ő, sem én. Bízunk magunkat a kényszerűsége. A bejárati ajtón ugyanis csak egymás mögött léphetünk be az állomásépületbe.

Ez így olyan jól sikerült, hogy legszívesebben elnevettem volna magam. Remeknek éreztem ezt az igazán nem bonyolult megoldást. Még akkor is látszott az arcomon a vidámság, mikor Pista a sportszatyrárt lóbálva leugrott a vonatlépcsőről, s úgy nézett rám, mint aki örül ugyan annak, hogy mosollyal fogadom, de meg kell barátkoznia ezzel a mosollyal, mert szokatlan, tán még idegen is a számára. Hol volt már a hisztéria, amit a telefonbeszélgetésben ráöntöttem? Puhán a szám sarkán csókolt meg, fölémereszkedve, annyival ma-

gasabb volt. Nem tette le a szatyrot, a szabad kezével átfogta a vállamat. Aki nézett minket, azt gondolhatta, hogy talán nehéz is nekem így, mert tartanom kell. Azt csak én éreztem, hogy magához emel, s az, hogy lábujjhegyre álltam közben, már csak kiegészítés volt ehhez, miközben a fejem az álla és a kulcsfont alatti kis kagylóban helyet talált.

Ő hátrább állt. Nézték egymást. Legalábbis azt kellett gondolnom, hogy egymást nézik, mert Pista ugyan nem lazított a bal karján, amivel magához húzott, viszont éreztem, hogy az arcát nem fekteti rá a hajamra, hanem kiemeli a fejét, és fölöttem sokáig mereven néz előre. Semmit sem változtatott a keze tartásán, a karja gyengéd szorításán, de feszesebb lett a teste. Szerettem volna tudni, mire gondol, s ami még sohasem történt meg velem, most valaki másnak a szemével láttam magunkat, amint átöleljük egymást; belőlem csak a hajam látszik, a fehér kendőm, a kék anorákba bújtatott simulásom. Még az is átsuhant rajtam, hogy amint lábujjhegyre emelkedek és nekitámasztom magam Pista ugyan karóyszerű, de most stabilan kiegyenesedő testéhez, a kordnadrág ráfeszül a fenekemre, és talán ez vehető észre belőlem leginkább. Szerettem volna látni mind a két arcot, de ez persze így nem volt lehetséges, és ezért, habár én voltam a középpont, ebben a hosszan kitartó pillanatban elvesztem.

Ez szokatlan volt. Megszoktam a laza, kicsit slampos tartását, a meggörnyedését, úgy, hogy lehetett akár ingben, dzsekiben, mégis mindig magam előtt láttam a kissé előrehajló gerinc csigolyáira ráfeszülő bőrt. Azt is megszoktam, hogy ha anyámmal, vagy apámmal társalgott, akkor az otthonosság érzetétől megőrizte ezt az előrehajlást, ami talán a próbákban ragadt rá, vagy a franciaóráin, miközben fáradtan és türelemmel nyelvtani szabályokat súlykolt a tanítványaiba.

Semmit sem éreztem ebből. Mintha ő vett volna át valamit, ami ugyan nem volt tőle idegen, de azért szokatlan volt a számára. Megfordultam. Még mindig távol állt. Nem változtatott a tartásán, de magasabbnak láttam, mint máskor. Felőle fújt a szél, a bazalthegey felől, belekapott a hajába. Nem volt hasonló a hajszínünk. Ez most feltűnt. Az övé világosabb, erősebb szálú. A szemének is más volt a színe. Kék, és nagyon erősen ragyogott a szemüveg mögött, annyira, mintha nem is lett volna üveg a vékony teknőckeretben. Az jutott eszembe, hogy talán az anyám szeme volt fekete. Attól, hogy erre gondoltam, mintha kitágult volna az állomás előtti térség, többféle kapcsolódás lehetőségét éreztem, mint addig. Megváltozott az ottlétünk alaprajza. Most már nem én voltam a középpontban. Ő került a centrumba. Kettőnket nézett, de mintha csak rajtam lett volna a tekintete. A nagyon mélyről indult csillogásban nem láttam örömet vagy büszkeséget, de távolságtartást sem. Ettől húzott magához a csillogás. Szerettem volna, ha most találkozom vele először, ha nem tudok róla semmit, és nem kapcsol össze bennünket más, csak az, amit éppen felfedeztem belőle.

Pista ocsúdott föl előbb. Odament hozzám, halkán köszönt, s mikor ugyanilyen halk választ kapott, várt egy ideig, aztán felemelte mindkét kezét, átkarolta, kétoldalt arcon csókolta. Így ottthon nem láttam tőle. Ő hátrakapta a fejét, ahogy Pista arca közeledett hozzá, de már nem tudta kikerülni, és ahogy az imént átkarolva engem Pista őt nézte, most ő nézett engem Pista vállá fölé. A kis mozdulat, amivel hátrakapta a fejét, ezért nem tűnt fel tiltakozásnak, inkább pozíciótartás volt, hogy miközben két oldalról az a két érintés az arcbőrén, ő azért ne veszítsen engem szem elől.

Nagyszerű, mondta Pista a szatyrot lóbálva, most hova megyünk? Belém karolt, ezzel lehetetlenné tette, hogy ugyanúgy haladjunk visszafelé, ahogy lejöttünk. Pedig mintha azt a pár száz métert az állomástól a kőfeszületig, attól, hogy az imént egymásba karolva jöttünk le, most már csak ugyanúgy lehe-

tett volna megtenni. S bár az, ahogy Pista járás közben kissé hozzám dőlt, s az, ahogy ennek ellenére azért magához húzott, annyira megszokott volt, hogy másképpen nem is igen tudtunk együtt haladni, ez most mégis idegenné tette az utat, amin pedig csak egy negyedórája jöttünk végig.

De Pista erről semmit nem tudott. Ihatnánk egy felest, mondta, jó hideg van. Az italbolt pultját bádogborítás fedte. Kint már fölszáradt az eső, de bent sár volt, gumicsizmák recés nyoma és füstszag, bundaszag, pedig nem cigarettázott bent senki és bundában sem volt senki, főképpen pedig senki sem pisilt a sarokba, mégis mintha egy nyilvános WC-ben lettünk volna, annyira átjárt mindent a vizeletszag. Némán dobtuk le a híg, édeskés konyakot. Jó kis kevert, mondta Pista, fél adag konyak, fél adag víz. Nevetett hozzá, mintha már három féldecit ivott volna. Engem átjárt a borzongás. De nem a féldecitől, hanem attól, hogy mikor kimentünk, azt mondta hozzám hajolva: a hisztis tyúk, a romantikus favágó és a reményt vesztett értelmiségi, remek hármas vagyunk.

Elszállt a kedvem, amivel vártam, mert ahelyett, hogy kirántott volna, úgy éreztem, hogy most újra benne vagyok a saját régi helyzetemben. A falu végén, a pléhkrisztusnál apám azt mondta, neki dolga van még, menjünk előre a házhoz. Útközben elmondtam Pistának, amit addig megtudtam róla, végigvezettem az udvaron, megmutattam a szobákat, a nyárikonyhát.

Együtt vacsoráztunk hárman. Szótlanul ettünk, zöldpaprikát, szalonnát, szardíniakonzervet. Elég sokáig maradtak a pincében, nem mondták, beszéltek-e valamiről. Nem is érdekelt. Most fáradtam el igazán, hogy hárman voltunk. Mondtam, ne haragudjanak, megyek aludni. Mintha elvettek volna tőlem valamit. Azt a néhány estét, amit már együtt töltöttünk ketten? Azokat a bizalmatlan, óvatos órákat, amelyekben mind a ketten a másikat méregettük? Nem tudtam, de hiányzott valami abból, amihez már közel éreztem magam. Levetkőztem, a pokrócok alá bújtam. Lehet, hogy ezek ketten most beszélgetnek, és jobban megértik egymást nélkülem, mint velem? Nem azt kívántam, hogy üljünk egymással szemben a nagy asztalnál, csendesen beszélgetve, akár gyertyafénynél, mint a második estén; egy másféle jelenlét hiányát éreztem, annak a férfinak a hiányát, akiről az állomásépület előtt a szélben felfedeztem, hogy más színű a szeme, mint az enyém, más a haja színe, és tud úgy ránk nézni, hogy Pista otthagy engem, odamegy hozzá és arcon csókolja.

A közösen eltöltött esték új esély megszületését jelentették. Kinek?, neki?, nekem? A számára azt hozták, hogy lehet egy ember, akitől nem kell tartania. Nemcsak azért, mert valóban nem spicli, hanem mert bennem nem érezte azt, amit (ahogy elmonda) annyi mindenkiben érzett; a belenyugvást abba, hogy egy kéz bárhol, bárkinek a kezeként utánanyúl az embernek: „mindent tudunk rólad, s ha nincs, amit tudnunk kellene, az sem riaszt vissza semmitől”.

Az, hogy megérezte, én sem törődök bele a kiszolgáltatottságba, fontosabb lett nekem, mint hogy nem tudott olyan kérdésekre választ adni, amelyek miatt idejöttem. Más lett a számomra az, aki miatt érkeztem, és az, akit találtam. Miközben ők ketten az ajtón túl, nem tudtam, hallgatnak-e, beszélgetnek-e, s ha beszélnek, akkor mi mondanivalójuk lehet egymásnak, a pokrócok alá bújva úgy éreztem, hogy Pista jelenléte éppen a tudás nélküli bizalom vékony szálát szakította meg, amit már meghúztunk kettőnk között.

Mikor Pista bebújt mellém a pokróc alá, már aludtam. Vékony álomban, érezte rajtam, óvatosan helyezkedett el. Mintha vízben tempózna, úgy nyújtotta ki, igazította el a lábát, fordult az oldalára; nem ért hozzám addig, amíg át nem melegedett a teste, de akkor is igazodott az álombeli mozdulataimhoz. Miközben a kezek átkaroló mozdulatokra indultak, már innen voltam az álmon,

de még nem értem el az ébrenlétbe, és attól, hogy ő továbbra is úgy bánt velem, mintha még a túlsó parton lennék, nem esett nehezemre, hogy felriadás nélkül fogadjam ottlétét. Mind a ketten úgy tettünk, mintha nem is tudnánk arról, ami történik (hogyan is tudhatnék arról az álomban, hogy a mellem gombjait mindkét kezének hüvelyk- és mutatóujja közé simítja, aztán, miközben az ujjak a combok közé csúsznak, a szájával folytatja azt, amit azok fent elkezdtek, s éppen azért, mert mintha még álomban volnék, kimondhatok olyan szavakat is, amiket ébren hogyan is mernék, ő pedig viszonozza, a szavakat is, hiszen ha nem tudhatok róla, hogy kimondtam, akkor nem is hallhatom a feleleteket, nem szólva arról, hogy azok talán nem is hangzanak el, hiszen miféle beszéd az, amit senki sem hall meg), így aztán annyi rétege volt a forróságnak, amelybe alámerültünk, hogy elvesztünk benne, és nem is lehetett befejezni ezt az utat, mert nem tudtunk arról, milyen mélyben vagyunk, az álom határán túl nincs tudás, csak a föl kutatása folyik annak, ami a mélységekben gyúlik össze.

Nyikordult a padló. Elcsitultunk. Egyszerre éberek lettünk, még verejtékezve, és én voltam jobban ébren, mert ismerős volt a padlónyikorgás a megelőző napokból. Tudtam, az ajtón túlról érkezik. Máskor természetesen voltak a léptek. De most másról hozott hírt a nyikorgás. Mintha gyorsan távolodtak volna a lépések. Te, mondtam, Pista nem válaszolt. Még önmagával volt elfoglalva. Visszacúsztam hozzá. Talán nem is hallottam semmit. Talán nem is nyikordult a padlódeszka. Talán ág zörrent odakint, vagy a szél vert neki valamit az ablaknak. De mégis el tudtam képzelni, amint a másik szobában gyorsan távolodik az ajtótól, és ehhez azt is el kellett képzelnem, hogy meghallott valamit; hogy hallotta valaminek a megszakadását, ami miatt aztán gyorsan távolodott. Szerettem volna, ha ez ilyen lebegésben marad meg bennem: történhetett így, és akár persze másképpen is.

Valami megint kettőnkre maradt, anélkül ugyan, hogy így akartuk volna. Később sokszor eszembe jutott ez az éjszaka. A falakból kisugárzó hideget is éreztem a veritékes vállamon, ahogy hirtelen felülök az ágyban. Az is eszembe jutott, hogy akár ott volt az ajtón túl, akár nem, azt a férfit képzeltem oda, akinek a szeme átszillogott a szemüvegen, és úgy állt az állomáson, mint aki csak azért jött oda, hogy velem legyen. Később arra is gondoltam, hogy nem is a padló nyikorgását hallottam, hanem ez a férfialak jelent meg előttem szeretkezés közben, s a léptek a bennem játszódnó démonjáték hangjai voltak.

Reggel óvatosan nyitottam ki az ajtót, mintha tartottam volna attól, hogy valaki ott áll, fülét a deszkához szorítva. A fény lemosta a képzeletem faláról a pornográfia arabeszkjeit. Valahonnan, tán egy tizennyolcadik századi festményről vettem csak át a látomást, amelyhez valamelyik jelmezkollekció tervezésekor jutottam el. Üres volt a ház. Emlékeztem rá, hogy minden szerdán korán indul az erdőirtáshoz. Mondtam Pistának, megyek a nyárikonyhába reggelit készíteni. Mikor visszajöttem az udvarra, fát készített azon a rönkön, amin ideérkezésemkor olyan sokáig várakoztam. A kisfejsze nyele belesimult a kezébe, és én is a bőrömön éreztem az élvezetét, ahogy a tenyér mélyedése rátaadt az ugyancsak a tenyerektől simára csiszolt fára (az érintkezés tökéletes változatoként; ettől nem egyetlen tenyér és egyetlen nyél találkozott ott, hanem maga az összesimulás, amiben benne volt külön-külön minden kéz, amelyik a fejszét megemelte, mindenekelőtt az enyém, hiszen én is próbálgattam, milyen érzés tartani; de főképpen a ház lakójáé, aki ily módon, bár éppen az erdőt járta, most mégis újra közénk került, olyannyira, hogy mintha nem is Pistát láttam volna ott a farönknél, hanem őt, aminek csak az lehetett az oka, hogy már voltak róla, és az együtt töltött napokról emlékeim; súlyuk támadt az emlékeknek, lemerültek bennem, előbukkantak, magukkal hozva a sötét mohazöld bár-

sonynadrágot, alatta a bakancsot, a különös összjátékot, amit éppen az izmos felsőkarok, a magas homlok, s a vékony keretű szemüveg, meg a finom rajzolatú kéz ellentétének a feszültsége adott), nos, mindez együtt jelent meg.

Na, milyen, nevetett Pista. Néztem a feldarabolt fahasábot. Nem rossz. Megmondanád, hogy nevezzem ezt az apukádat? Akkor jöttem rá, hogy ezt én sem tudtam eldönteni. Nem tegeztem, nem is magáztam, egyiket sem találtam megfelelőnek. „Nem fárasztó ez egy kicsit?” „De, nagyon fárasztó.” Nyugodj bele, mondta később, ennek így kell lenni, fogd fel tréfának, bohóckodd el, mintha nemcsak te nem volnál tisztában azzal, hogy te ki vagy, és persze azzal sem, hogy ő kicsoda, de mindenki így lenne mindennel, ha-ha-ha... ugye mely kacagtató...

De akkor én már máshol jártam. Elteltem a szeretettől, ami belőle áradt felém. A szavaiból is, de főképpen a tónusból, ahogy a sódert nyomta, ahogy közelebb lépett. Nem nyugodott bele, hogy bambulok csak, mintha minden kapcsolatot elveszítettem volna vele, és semmi sem maradt volna közöttünk, neki pedig a fizikai jelenlétével kell ráébresztenie arra, hogy mi történik, igen, oly módon, hogy megfogja a karomat, közel hajol, érzem csak a frissen borotvált bőr szagát. Azon volt, hogy így visszaállítsa közöttünk a kapcsolatot, ami igazán felesleges igyekezet volt, hiszen éppen azért némultam el, mert minden eljutott hozzám felőle a szeretet hullámain, és elborított, miközben a nyárikonyha küszöbe előtt álltam. Oly fogékonnyá váltam a szeretetétől, hogy egyszerre éreztem minden másféle szeretetet is, az otthoniakét, amivel útra bocsátottak, és azét a hallgatag férfiét, aki éppen nem is volt ott velünk.

Megmondtam ezt Pistának. Rendsben, felelte. Megfogta a kezemet, járkálni kezdtünk a lombjukat vesztett gyümölcsfák között. Úgy lépkedett, kissé megörnyedve, maga után húzva engem, ahogy a lányát cipelte végig a városon, egyik lakástól a másikig a közös otthontalanságban; rendben, mondta olyan hangon, mint a lánynak, ha az sütemény vagy játékmackó után nyafogott, mindannyiunknak megvan a dilije, a tiéd ez, nagyon szép, örülj neki, légy rá büszke, élvezd, hogy annyian szeretnek, különben sem az az érdekes, hogy ki nek hol van az apja, akárhol is vannak, segítettek jól elbaszni számunkra is az életet.

Elmentem a kerítésig, nyomogattam a vaskilincset, mintha várnám, hogy mikor érkezik vissza, mikor jelenik meg az akácfák között. Permetezni kezdett az eső. Akárha hó szállingózott volna alá, úgy lebegtek a cseppek, a riglis ajtón túli gyepes sáv pedig amolyan előszínpadnak tetszett (amely mögött a permetezés háttérfüggönyként is működött; lejjebb az akácfákig húzódó gázos domboldal nagyobb színpadtere, az eső ott már tömött és anyagszerű, nem tud áthatolni rajta semmilyen háttérvilágítás, a szellőnek kell szétlebbenteni ahhoz, hogy feltáruuljon az erdő mélye, ahol a levelekről csorgó, a göröngyökön koppanó cseppek hangjától kísérvé, az agyonázott mohacsomók között a rejtett találkozások és szétválások; így egyszerre takarja el az esőfüggöny azt is, ami még ébren volt a természet tegnapijából, s ami felé haladt őszi és téli között, addig a pillanatig, amikor a hópihéék hullására emlékeztető permetezés már csak múlt, mert valóban hullani kezd a hó, s a tér különféle sávjait, az elő- és háttérszínpadokat egyaránt belepi a fehérség).

Miközben elmondta, mi történt, mióta két és fél éves korom óta nem látott, talán segítettem neki, hogy újra élje azt, ami történt vele. Ő pedig segített nekem abban, hogy arra gondoljak: vajon éppen akkor, „abban az évben”, „azon a nyáron”, igen, „azon a hideg téli napon” mi történt velem? hol voltam? merre jártam? Olyan emlékek is felidéződtek, amelyek már régen mélyre sülyded-

tek – mint a soha felszínre nem hozott hajóroncsokban a rézpántos ládák –, miközben hallgattuk egymást; megmozdultak bennem az ő emlékei, s persze nem az idő sorrendjében, hanem rejtettebb törvények szerint összekapcsolódtak az enyémmel. Mintha az, ami vele, vagy a szüleivel történt, s ami az én nevelőszüleimmel meg a családjaikkal, az egyetlen tengely körül rendeződne el, kiegészítve egymást, igen, mintha ugyanahhoz az eseménysorhoz tartoznának hozzá.

Mikor megfordultam, Pista kétoldalt vízszintesen tartva karját, mint mikor a gyerekek a téren repülősdit játszanak, a szájával berregve szaladni kezdett, nyolcasokat írt le és S-betűket.

Közben az ősztélbe fordult, s ami az imént még eső volt, az valóban hó lett.

Felnevettem, zizegtem ahhoz, amit csinált, még berregtem is, nyelvemet a szájamban lebegtetve, úgy, hogy a hegyét a kifújt levegő éppen csak hozzáérintse a fogsor belső falához. Még nem hagytuk abba, mikor nyílt a kertkapu. Megérkezett. Leverte a nyárikönyha előtt a csizmájáról a havat. De nem hagytuk abba a játékot. Mind a ketten úgy éreztük, hogy ha abbahagynánk, akkor úgy viselkednénk, mint akiket rajtakaptak valamin, ami tiltva van. Az örömmünk azonban eltűnt. Úgy indult minden, hogy Pista elhülyéskedi a gondjaimat, én meg hálából játszom vele a repülősdit, és ettől ez nem játék lett, hanem az egymásrautaltság, közös igyekezet, hogy kirántsuk magunkat az összetartozásunk bizonytalanságából. Szaladgáltunk azért egy kis ideig, de a berregéssel felhagytunk, a kezünkkel eveztünk még, miközben a felszabadultságból kiszolgáltatottság lett. Aztán a két repülőgépmotor elcsendesedett. Álltunk a ház előtt a hóban. Lassan ereszkedett alá a karunk. Szerencsére, mielőtt bármelyikünk megszólalt volna, Pista nevetni kezdett. „Hát ez remek volt, igazi repülősdit.” Én meg úgy tettem, mintha abból, amit Vera és a fiú csinált, nem vennék tudomást semmiről.

A tiltakozás bennem, amiért birtokba veszik a mindig csendes udvart, csak amolyan elterelő érzés volt, hogy ne kelljen tudomásul vennem a másikat, ami a tiltakozást elindította. Valójában azt éreztem, hogy kizártak valamiből, és olyan erős kapcsolat van közöttük, amivel el tudják választani magukat tőlem. Éppen itt nálam, ahol kizárólag nekem lenne okom elzárkózni. Az pedig csak erősítette bennem a kirekesztettség érzését, hogy nem volt célzatosság abban, amit csináltak. A másságuk hozta magával, abban tartoztak össze. Pedig azt hittem, hogy meghúztuk már egymás között Verával azokat a szálakat, amelyek csak kettőnket kötnek össze.

Levertem a havat a csizmámról, bementem a szobába. Álltak odakint a hóesésben. Ők sem tudtak mit kezdeni a jelenlétemmel, és úgy éreztem, éppen a jelenlétem miatt már egymással sem. Mintha eltávolodtak volna. De a közös csöndben az is benne volt, hogy most már mind a hárman többet tudunk egymásról. Szerettem volna, ha ez a fickó elmegy. Meg is mondtam volna neki, de féltem attól, hogy Vera is vele utazik. Meddig maradhat ez így közöttünk? Tudtuk, hogy nem sokáig, mégsem szólaltunk meg, ők az összetartozásukat őrizték, azt, hogy azért azok maradtak, akik az udvaron voltak, a közös játékban, én pedig megtehettem, hogy tudomást sem veszek róluk. Ettől olyan lett a szoba, mint valami siralomház, ahonnan nem léphetünk már ki ugyanúgy, mint ahogy beléptünk; egyikünk sem tudta, kik leszünk a másik számára, amikor majd megszólalunk. Igen, szerettem volna, ha a fiú nem marad sokáig, szerettem volna, ha tovább beszélgethetek a lányommal arról, ami akkor történt velünk, amikor nem tudtunk egymásról, vágyódtam rá, hogy megismerjem az emlékeit; jó lett volna hallani, hogy azért ő gondolt rám mindig, bár tudtam, ehhez rendelkeznie kellett volna valamivel, amit megőrizhetett ró-

lam; szerettem volna felébreszteni benne legalább a körvonalait annak, ami az egykori együttlétünkkel volt kapcsolatos, miközben tudtam, hogy ez reménytelen; mégis, kívántam, mutassa ki valamivel, hogy szorosabban tartozik én-hozzám, mint a fiúhoz.

Tíz perc is eltelt így a víz alatt. Éppen csak fölbukkantunk, hogy lélegzetet vegyünk. Nyikordult a kertkapu. Nem tudtam elképzelni, ki lehet az, de mégis úgy ültem – továbbra is – mozdulatlanul, mint akitől a meghívás elment valakihez, és most eljött az idő a vendég fogadására. És ez azt is jelentette, hogy ők ketten többé nem vendégek, együtt várjuk azt, aki belép. Figyelték, mit tesztek. Ami eddig szétválasztott, az most összekapcsolt bennünket anélkül, hogy egyetlen szót kimondtunk volna.

Hallottam a lépteket a hóban. Olyan határozottak voltak, mintha akár én magam érkeztem volna, aki jött, ugyanúgy ismerte itt a járást. Nem kerülgetett az udvarban semmit, a hó alatt is tudta, hol kezdődik a küszöb előtti betonpadka, ahol letisztíthatja a csizmáját, tudta, hogy a deszkaajtó mögött nyílik az üvegezett belső ajtó, amin kettőt kell kopognia, azt is tudta, hogy nem várakozhat a nyitott ajtóban, mert a szél máris kezdi besöpörni a havat, gyorsan átlépte hát a második küszöböt is, behúzta maga után mind a két ajtót. Azt, hogy milyen otthonos a házban, még az is mutatta, ahogy a vállán csóvel lefelé lógó vadászfegyvert leemelte, a szíjat a jobb keze hüvelyk- és mutatóujja közé csúsztatta és az ajtófélfá melletti kampós szögre akasztotta. A szöveget soha semmire nem használtam, de tudtam, hogy a fegyver helye volt mindig, az elődeim számára.

A körzetvezető erdész úgy állt, mint aki hazaérkezett. A mozdulatlanságában volt az otthonosság. Lépnie sem kellett, nyúlnia sem valami után, megtelt vele a ház. A fegyver lefelé irányuló csöve egyre kisebb köröket rajzolt a levegőben, mintha beszívta volna a csendet, a mozdulatlanságot, és a kis körök szűkülő területére rajzolta rá ezeket az áramlásokat. A bekecs farkasgallérján vízcseppekké oldódott a hó. Levette a bekecset és – nem nézett körül, mint aki behunyt szemmel is tudja, hol a fogas – fölakasztotta. Az asztalhoz lépett. Erdei járása volt, én is megtanultam, egyszerre négy irányba látunk ilyenkor, egyszerre halljuk a hangokat a hegyek felől és a föld alól, mintha ékszerekkel telehintett fűvön járnánk, és a fákat olyan otthonossággal igazítjuk magunk köré, amilyenrel oda húzott egy széket és leült közénk.

„Azt hiszem, csak mi nem találkoztunk még”, nyújtotta a kezét Pistának. Egyenes derékkal ült, de a keze jóval nagyobb volt, mint a fiúé, így bár meg sem mozdította a karját, lassan közelebb került az arcához az arca, Pista átkulcsolt keze mintha húzta volna; a figyelemünkkel együtt Vera arcát is és az enyémet is. Aztán, – bizonyára azért, hogy a mozdulatát kiegyensúlyozza, – Pista rátette a bal kezét a másik kezére, a helyzetét akarta ezzel az összpontosítással megszilárdítani, de csak jobban összefűzte a kezeket; így ültünk, mintha már is akaratlan szövetség kötöttet volna az asztal fölött – szerződés, amelynek lehet egymondatos melléklete, vagy akár tízoldalas, a lényege az, hogy visszavonhatatlan – s ettől még inkább erősödött bennem a tiltakozás, hogy miért viselkedik a látogató a vendégeim előtt is úgy, mintha ő volna a gazda. És miért csak Pistát nevezi ismeretlennek? Vera tőle érdeklődött felőlem, de ez még nem ismeretség. Hacsak nem mondta meg neki, hogy miért keres. Vagy talán meg sem kellett mondania, hiszen a kartotékjaimon ott van a születési dátuma, és annak, aki ismeri a szél zúgásának árnyalatait, aki a szőlő leveleiről mindent le tud olvasni, behunyt szemmel megtalálja a szobák falán azokat a kampósszöveget, ahová a fegyverét akaszthatja, nem nehéz egy születési dá-

tumból, egy arcból, egy kérdésből ráismerni valakire. Sok mindent tud mindenről, mindenkiről, rólunk is. Pistának sem azt mondta, hogy nem ismeri. Azt mondta: „nem találkoztunk még” (a fekete bekecs alatt fekete magas nyakú pulóver, a hosszú ősz barkó fölött erős szálú fekete haj; még szorította Pista kezét, mintha csak azt akarná, hogy attól a pillanattól kezdve, amikor majd elengedi, mindig érezze a szorítást), közben Verához fordult: „Hát megtalálta...” Az odacsúsztatott két szó nem kérdés volt.

Régen járt erre, de a házat is jól ismeri. Mintha azt kívánta volna éreztetni, hogy a látogatás és szolgálat megegyezik, szó sincs egyszerű vendégeskedésről. A levelemet már továbbította jóváhagyóan, reméli, hogy gyorsan kiadják a fegyverviselési engedélyt, de ha mégsem, abban semmi szerepe. Bárcsak neki se volna fegyvere, higgyem el, nyugodtabban élne. A nevetése olyan erőltetett kacagás lett, mintha csak válaszolna egy másik nevetésre, s az illem kedvéért veszi át a tónust. Ő ugyan nem tartja mulatságosnak a fegyverhistóriát, de hát elfogadja, hogy akármelyikünk annak tartja (holott ilyesminek jelét sem adtuk). Végre elengedte Pista kezét, felém fordult, a pillantását úgy hordozta végig rajtunk, mint aki szemügyre akarja venni a helyzet minden részletét.

Nem volt kedvem elfogadni az együttérzés látszatát, amivel még a sajnálatot is ki akarta csiholni a maga számára. Vera előtt még megalázóbb lett volna belemenni az ajánlatba. Pistának szentelte a legtöbb figyelmet, mintegy bevonna őt a jelenet kialakításába, mert úgy érezhette, hogy a sikerre nála van a legtöbb esélye – Pista előrehajolt, egyre élénkebb érdeklődéssel figyelte, akár egy művészriválist –, az pedig, hogy a fiú nézője lehet a megaláztatásomnak, – olyan valaki leszek, akivel mindent meg lehet csinálni, ami Verát is eltávolíthatja tőlem, akár már reggel elutazik a fiúval – nos, ez fölébresztette bennem az ellenállást. Amit csak fokozott Vera mozdulata. Mert amikor a körzetvezető végre elengedte Pista kezét, ő – mint aki máris tudára akarja adni, hogy itt ki kihez tartozik – gyorsan rátette a jobb kezét Pistának az asztalon nyugvó kezére. Csak a maga védettségét kereste, de mivel ez a mozdulat a körzetvezetőnek szólt, mégiscsak engem zárt ki abból a körből, amit ily módon ők hárman húztak meg.

„Elegem van ebből.” „Miből?”, fordult felém a körzetvezető együttérzéssel. „Abból, hogy engem még mindig úgy kezelnek, mint egy másodosztályú állampolgárt.” „Igen, igen”, mondta gyorsan, mint aki örül annak, hogy megtaláltam a szavakat arra, ami őt is foglalkoztatja. „Nézze (nem is annyira neki szólt, amit mondtam, hanem a lányomnak), ez jogtalanság, magának kötelessége a dologban eljárni.” „Mire gondol?” A hirtelen támadt egykévdűség mögött megéreztem a hajlandóságot valami kiegyezésre.

Hoztam még egy poharat, töltöttem, megérintettük a pohár fenekével az asztalt, lehajtottuk a bort. „Arra, hogy járja ki ennek az ügynek a lezárását.”

Úgy kezdünk beszélni, mint akik tudják, hogy nem azt jelentik a szavak, mint amiről szólnak, és azt kívánják, hogy ezt Vera és Pista is megérezze. Közönséggé változtak, s így vettek részt abban, ami számukra ugyan a mi ketőnk közötti alkudozásnak tetszhetett, ám valami olyanról, ami mindannyiunkat érint; eddig azt hittem, csak engem és a lányomat, de most kénytelen voltam tudomásul venni, hogy Pistát is. És ettől úgy éreztem, hogy a riválisom. De hát miben? Megfogalmazhatatlan volt, komikus. Féltékeny voltam.

A vendég eközben a kérdéseivel, bólogatásával, a megértésével már hozzánk tartozott. Helyet talált magának a hármunk számára már otthonos légkörben, akármért jött ilyen váratlanul, nagyon fontos volt neki az otthonosság, az együttlét velünk.

Ittunk. Már ott tartottunk, hogy tudta, mit csinál Pista, mivel foglalkozik Vera, és miért van itt nálam; gondolta ő, amikor a múlt héten a címem után érdeklődött, hogy ez nem egyszerű érdeklődés. Összecúsúzott a négyünk hangja. Összeérték a poharak. Fölmelegedtünk egymás iránt. Mintha leginkább a körzetvezető óhajtotta volna ezt. Nem információkat gyűjtött. Ebben biztos voltam. Többet tudott rólunk már eddig is, mint mi magunk egymásról és önmagunk sorsáról. Az sem ért váratlanul, hogy fölajánlotta, *másban* is szívesen segít. „Másban? Miben?” Olyan biztos voltam a válaszbán, hogy a kérdésem élcélődés volt. Elfogadta. Engedélyezett ennyi játékot. Nem is mosolyodott el hozzá, hanem fordítva a korábbi páros játszmán, – amikor azt a várakozást, ami a mi elnémulásunkkal feszültséggé változott, a nevetésével ő akarta áthidalni – most elkomorodott. „Hát abban, hogy kiderítsük, miért szakították el magukat egymástól.”

Talán ez Verának is lesz annyira fontos, hogy ne siessen el tőlem. Ez volt az első gondolatom. És csak megerősített ebben az, ahogy Vera, olyan „na ne mondja, jé” tekintettel az asztalra könyökölt. A vendég föl sem pillantott – mint akit kizárólag az köt le máris, hogy annak a labirintusnak a kijáratát keresse, amiben mi voltunk – ennyire bizonyos lehetett abban, hogy most már ő irányítja a közös táblánkon a lépéseket. Ez így is történt, ám most nem volt kifogásom ellene, hiszen ezzel a pár szóval elérte azt, amit én egy hét alatt nem tudtam elérni: Verának fontos lett az ittlét. És ezt akár a magam győzelmének is elkönnyvelhettem. Benne voltam egy ki nem mondott megállapodásban. Ettől a pillanattól a körzetvezető akármit megtagadhatott és akármit kívánhatott, rendelkezett a csereértékkel.

Azzal pedig még jobban a köpenye alá csúsztunk, hogy úgy viselkedett, mint akinek igazán eszébe sem jut, hogy valamiféle szerződés köttetik, egyszerűen jól szeretné érezni magát közöttünk, az ilyen otthonosságban mi sem természetesebb, minthogy szó esik erről-arról. Most mondj valamit, szakállas, gondoltam; az sem zavart, hogy Pista odatolta a könyökét Verához, mintha ők teljesen kiegészítenék egymást, az egyik kar akár a másik fejet is tarthatná. Ám a mozdulat most erőszakolt volt – ilyen hibát még nem követett el a fiú, mióta megérkezett –, a hivalkodása aggodalmat takart. Van okod rá, gondoltam, bármit nyújthatsz Verának, de azt nem tudod nyújtani, hogy közelebb kerül ahhoz, ami csak az ő titkához tartozik.

Ám talán éppen azért, mert megérezhette a hirtelen támadt előnyömet, kihívóan behajolva a vele szemben ülő férfi arcába, azt mondta: hát arra bizony én is kíváncsi leszek. És így, bár akkor ezt még hármunk közül egyikünk sem érezte, szépen elgörgöttünk valamit odáig, ahol a körzetvezetőnek csak pöccintenie kell rajta ahhoz, hogy a megfelelő helyre hulljon. Így is történt. Együttérzéssel a hangjában, még jobban előrehajolva – egymás közelébe került a négyünk arca a lámpabúra alatt – azt mondta: nem csodálom, mert én is. Ezt úgy mondta ki, hogy nem volt benne semmi meglepő. Miért is ne lehetne kíváncsi arra az, hogy mi köthetne össze egy szülőt meg a gyereket, aki maga is melegségre vágyik, családi hangulatra, hiszen ezért jött, ezért érzi oly kellemesen magát közöttünk (talán valóban nem ismerhette meg azokat az érzéseket, amelyek azt töltik csak el, aki a vacsoraasztalnál együtt ülhet a lányával, egyáltalán, akit olyan gyerekek vesznek körül, kiket tanítani sem kell arra, hogy kérdezősködjenek, mert mást sem tesznek; nem fiókák, akik a szájukat táva nyelnek és csipognak csak, hanem a maguk nyelvén beszélnek, ami, igaz, olyan, mintha idegen nyelv volna, szavakat raknak egymás mellé úgy, hogy több közöttük a három pont, mint az artikulált hangzás, és ettől, miköz-

ben a kommunikáció kísérlete folyik, valójában teljes és közös a felelethiány; hogyan is lehetne felelni, ha olyannyira homályos a kérdés, és a családi asztal körül ülőket csak az menti meg attól, hogy a közös homályban alámerüljenek, hogy mintha pányvák rögzítése kezdődne az asztalhoz, a székekhez, az ajtókilincsekhez, fenntartja és egymáshoz kapcsolja a süllyedőket a közös homályban a szeretet, s ettől aztán mégiscsak vacsorázóasztal a vacsorázóasztal, lehet vágyódni arra, hogy az ember ott üljön borospohárral a kézben, az arcok közelségétől áthevült arccal), hogyne lenne kíváncsi a körzetvezető arra, ami bennünket összekapcsol? Olyan tekintettel nézett maga elé, mint aki máris keresi a kiutat a mi számunkra. Mohó szeretetvágy volt a szemében, arra kért, miközben újra koccintott velünk, hogy nevezzük Jánosnak, mosolygott, többször elmondta, hogy mindent meg fog tudakolni; s mintha ez már valóban egy megállapodás része volna, amelyben mi a számára is juttatható szeretetre, ő a múlt felderítésére kötelezte el magát, újra és újra koccintott, aztán fölállt, úgy támaszkodott két tenyérrel az asztalra, mint aki előregörnyedve, a vállával az egész mennyezetet föl tudná emelni.

Pistát néztem. Jókedvű volt. Figyelte a vendéget, mintha a fegyver, amely a kampósszögön függött, nem is hozzá tartozna, hanem az övé volna, s arra várna, hogy a célpont mikor lesz látható például egy fasor fáin túl, ott, ahol két fa nem egyenletes távolságban van egymástól, hanem foghíj van közöttük. Mikor úgy látta, hogy ez a pillanat elérkezett – ráállította a két távoli fatörzs között mozgó pontra a célgömböt –, megszólalt. A fordulás hozta el ezt a pillanatot, amikor a másik az asztalba kapaszkodott, és próbált kiegyenesedni, ám még mielőtt az ajtó melletti fogashoz lépett volna, imbolyogni kezdett. Pista belekarolt, lábon tartotta: hogy fogod ezeket a dolgokat kideríteni? Hogy? Hát lesz majd, aki segít. Nem olyan nagy ügy...

Fölvette a bekecsét. Leakasztotta a puskát. Már egyenesen állt. Finom mozdulattal a hevedert a jobb keze mutató- és hüvelykujja közötti mélyedésben tartva, alig látható, sokszor gyakorolt mozdulattal csúsztatva lefelé fordított csővel a vállára a fegyvert. De ehhez, akár akarta Pista, akár nem, ki kellett húznia a karját a karjából. Miután megtette, most már a körzetvezető karolt Pistába, mintha teljesen mindegy lett volna, ki kezdeményezi a mozdulatot. De, vagy azért, mert nem figyelt eléggé közben a fegyverre, vagy mert így is akarta, a heveder csúszni kezdett a válláról, a cső vége majdnem elérte a padlót, szinte hallatszott már a csattanás, amikor oda se pillantva elkapta és visszapörgette a fegyvert, s a cső most már fölfelé irányult. Látod, mennyi baj van veled, fordult hozzám. Újra egymásba karoltak, elindultak. A havas udvaron fényleptek a nagyobb kődarabok. Ott maradtunk Verával a küszöbön. Átöleltem a vállát, [így még nem álltunk, de azt éreztem, hogy nem is állhatnánk másképpen.

Pista meg a puskás ember bukdácsoltak a hóban. Egymást támogatták. Tudtam, hogy az ilyen küzdelmet Pista bírja jobban, mert ugyan világos volt, hogy a puskást a kíváncsiság hozta apámhoz, talán nem is külön-külön volt kíváncsi őrá meg rám meg Pistára, hanem az érdekelte, hogy mit csinálhatunk itt mi együtt. Az is tudható volt, hogy azért ígért meg mindent, mert el akarta nyerni a bizalmunkat, s azt még nekem se tudta beadni, hogy azért bukdácsol a havon, mert beszívott. Apám keze lecsúszott a felsőkaromra. Erős, aránytalanul nagy kéz. Melegített. Lehet, hogy ő nem jött rá arra, hogy csak kifaggatás folyik? Ennyit azért már mi is tudunk, „az ifjú nemzedék”, neki mégis csak több tapasztalata van.

(Folytatjuk)

Nem kívánt rész törlendő

N. N. (énén), nevezzü(n)k így, egy szép reggel arra ébred(ek), hogy elfelejtette(m) a lélegzetvétel minden csínját-bínját. Különös érzés; fullasztónak is mondható. Ki akar(ok) menni a konyhába, mivel úgy rémlik nek(e(i)m), hogy a megoldás – ez a szó jut eszé(em)be: megoldás – ott keresendő; de természetesen a járást is elfelejtette(m), a járás knowhowja sem kattan be, ami jelen pillanatban a lélegzéshez képest elhanyagolható mellékkörülménynek mondható.

Kintről edénycsörgés hallatszik; a másodperc egy törtrészig szinte megnyugtatóan hatnak N. N.-re (rámrám) a meghitt zajok: egyrészt felesége(m), aki nála(m) valamivel hamarabb fölkel, és akinek hamarosan születésnapja lesz, a harminchatodik, mosogat; másrészt felesége(m) nem lévén, semmi kétség afelől, hogy a zörejek a szomszédos bisztróból szűrődnek át, ahová a rohamos korszerűsödés dacára (ellenére) mindmáig nem sikerült az egyszerű tálkáknak, eldobható pohárkáknak és műanyag evőeszközöknek benyomulniuk.

N. N. (énén) kiáltani akar(ok), sőt, nem is egyszerűen kiáltani, hanem hosszú, mindazonáltal arányos, jól fölépített, hatásos részletekben bővelkedő beszédet óhajt(ok) intézni egy volt osztálytársá(am)hoz, akiből orvos lett, részint a modern orvostudomány egészéhez, amely beszéd már csak átgondoltsága és megszerkesztettsége miatt sem hasonlít halálsikolyra, noha jócskán akad(ná)nak benne konkrét példák a fulladásos halált megelőző szimptomákra, amiket N. N. (továbbiakban ~), mint mondaná(m), a saját *bőrén(ömn)* volt(am) kénytelen tapasztalni.

Azt is kénytelen (vagyok) tapasztalni azonban, hogy a hangképzésnek, és egyáltalán, a száj kinyitásának módozatai egész egyszerűen, bár meg nem fogható módon kipárologtak a fejé(em)ből. És mielőtt e fölfedezés mámorából ocsúdhatna(nék), már ha ebben a zárványszerű pillanatban helyénvalók (időszerűek) az efféle, hosszabb folyamatra utaló kifejezések, az is kiderül, hogy a szemhéjak fölpatintásának gyakorlatából is, enyhén szólva, kijött(em), és a kar kinyújtásának művészete is karnyújtásnyi távolságon túlra került; utána akart(am) ugyanis nézni egy idegen szónak a szótárban, hogy legalább helyesen legyen kimondhatatlan, ami már csupán (még mindig) elgondolható.

És mennyi minden elgondolható! Miközben kíméletlen lüktetéssel agy(am)ába tódul a vér, esz(em)ébe jut az úgynevezett világ működésének teljes és végső magyarázata, annak minden részleteivel (csak úgy lazán). Miközben a jobb kéz ujjai kétségbeesetten próbálnak (már nem is próbálnak) a szájon keresztül utat nyitni a légcső felé, az elmében felötlik minden elveszettnek (létezőnek) hitt régi nagy mű, például megszólalnak egytől egyig (mind) a tekercsek az alexandriai könyvtárban, annak fölgújtatás előtti hosszú-hosszú pillanatában, amelynek során futószalagok és mikrobuszok szállítják az érdeklődőket egyik csarnoktól a másikig, és kilencvenkét ország csaknem tizenhatezer kiadója van többé vagy kevésbé képviselve, és herceg föliratok hirdetik, hogy a könyvtolvajoknak semmi-de-semmi esélyük. Azonkívül

megszólalnak Arany János elveszett versei, amelyekről N. N. (~), immár habcsomókat érezve hörgői(m)ben, megállapíthat(om)ja, hogy valóban aranyosak.

És persze, miközben a pontszerű, forró fájdalmakból a vérbő hólyagocskák meg-megpattanására lehet következtetni, beszűrődnek az edénycsörgésen kívül más, ugyancsak ismerős hangok is: például egy panaszos, már-már sivalkodó női hang, amely hang egyszersmind reszelős és kidolgozatlan, valamint elhasznált öreg hang (személyes ügyének elintézését sürgeti az agónia színhegye gyanánt szolgáló helyiségben, amely, úgy látszik, hivatali helyiség); vénasszonyi csökönyös hang:

– A Sport Világa a Hír Világban. A Sport Világa a Hír Világban. A Sport Világa a Hír Világban.

Az ügyintéző se hagyja magát!, igen-igen kultúrált és olajozott hangon, de azért a kötelességtudás eltökélt maszkulin hangján felelget:

– Azértis négy nimmel fogok szavazni! (Kurfnyukat!) Rohad- (Kurfnyukat!)-jatok meg!

Nem!, nem!, nem! és nem!: ennek az egésznek (mígésznek?) már semmi jelentősége. N. N. (önnön) hallása(om) eltompul, alighanem az egyre hangosabbban és követelőbben zúgó véráramtól. Aztán (még mindig) történik valami, ám ezt a kétértelműség (a félreértés) veszélye nélkül szavakba foglalni szinte lehetetlen. Mégis, hadd kapjanak a tiszteletre méltó szavak egy-egy, mint mondani szokás, utolsó lehetőséget!

Valami történik: N. N. (~) befejez(em)i életműködésé(m)et, fogantatnak az ilyenkor szokásos intézkedések, ismerősök szeme könnybe lábad, a tárgyi bizonyítékot (N. N.gem-et) elássák vagy elhamvasztják vagy megteszik vele mindkettőt. Nem arról van szó, hogy *ez történik*, ez éppen hogy *nem-történik*; hanem a lelki szemek látják így, márpedig lelki szemhéj nem borulhat lelki szemekre.

(1989. november)

Lelki szemekre nem borulhat lelki szemhéj: N. N. (~) tehát mélyet lélegz(em)ik, megszabadul(ok) azon érzéstől, miszerint lidérc nehezedik mellkas(om)ára, lezuhanyoz(om)ik, felöltöz(öm)ik, megisz(om)ik egy csésze teát, és újult erővel vet(em)i mag(am)át – magját? – az elé(m) tártuló feladatokba, amelyek, mint köztudott, számosak. Sok a tennivaló, forma és tartalom egyszerre kívánczik, és különben is, mindig történik valami.

Párizsi kettős

XIV.

BÁR MÁR TE IS SEJTETTED,

hogy megoldani voltaképp semmit se lehet. Még a matematikában sem. A „művet” is legfeljebb megközelíteni. Mint a *limeseket*. Mint Achillész a teknőcöt. Nem csak a frontálisan elénk álló (egész) „életet” nem, hanem az alkotás profiljából szemléltet se. Sem azzal, ha „érdekében” (hiába, itt minden „idézet”) „egy kockavetésre” teszünk fel mindent, jól tudva bár, hogy az sem „törölheti el a véletlent”, s hogy a véletlen minden köpenye alól is kilóg a sorsunk lólába; mindnyájan a magunk Mefisztója vagyunk. De azzal se, ha azt sulykoljuk magunkba, hogy az alkotáshoz „előbb meg kell halnunk”, miközben mindent elkövetünk, hogy ez a meghalva-élés mennél tovább kitartson. Sem úgy, hogy az „embertelenség” ódiáját vállalva, alibije mögé rejtőzve próbáljuk menteni az „alkotást” mint életet, az életet mint alkotást, szemforgatóan a tehetség gögjét mutatva alázatnak, a létezés előtti alázat helyett. Választani meg mégügyse lehet közöttük, mert nem a miénk a választás. Az „élet” pedig, „mint olyan”, bizonyára nem megoldható, mert nincs mit megoldani rajta, nem feladat: nincsenek premisszái és axiómái, csak antinómiái vannak. És így tovább. Íme, gondjaid, mikor a tengerkéek nadrág és a napsárga ing gondtalan megvásárlását követő ebéd után végre elolvastad Denise levelét, cellányi kollégiumi szobádba visszavonulva, ahol, ha untad már a szokványos heverést az egész kis helyiséget elfoglaló ágyon, nem találtál más testtartást, minthogy fektedben felemelt lábaidat az ágy melletti falhoz támaszd, olyasféle helyzetekben, mint a bordásfal mellett csinált „gyertya”. Itt viszonylag hűvös volt, bár körös-körül érezhetően, mégis érzékelhetetlenül gomolygott a sziesztai hőség, mintha ide tilos volna belépnie. A levelet Denise még elutazásod éjszakáján írta, alighogy hazaért a pályaudvarról, kiolvasható belőle a pontos idő. A levél a válni nem tudás dokumentuma volt, a megidézése, a szerelem e mágikus tudományáé. A szerelmes távolbalátás, amely még a vágyálmokon túl is érzékelhetetlen valósághoz kötődik. Írhatta volna azt is, hogy tudja, képzeletben te is éppúgy követed őt hazafelé mentében, ahogy ő nyomon követ téged a tőle távolodó vonaton. De nem; a szerelem nemcsak vak tud lenni, hanem látnok is; az pedig nem áttatja magát.

„Chéri”,

írta Denise,

„most is úgy láttam viszont a szobámat, ahogy vakációról visszatérve szoktam: békés, szelíd, kicsit szomorú; ahogy a kölcsönös meghittség, s az én szokásaim és emlékeim folyamatossága összeköti a szünidő-utánnal.

Tudtam, hogy szeret és várni fog rám ez után a három napi szünidő után, vagyis ez után a 259.200 másodperc után, amit együtt töltöttem az összes te-vel, aki benned van, meg az *Intermezzóval* és Combray-val és Swann-nal és az éjféli randevúval a Michel Bizot metrónál, és aztán az elutazásoddal. Az elutazásoddal, amely csak akkor vált számomra valósággá, mikor a csomagjaidat

megláttam, ahogy beléptél az állomásra, és rám tört az a szelíd, mélységes szorongás, amitől úgy torkomra forrt a sírás, hogy majd megfulladtam belé. Nem gondoltam semmire, csak néztem, ahogy kósza megfoghatatlansággal elúsznak előttem a közelmúlt legkedvesebb perceinek képei, s ahogy utoljára láttalak, felemelt karral mosolyogva... Szédülés fogott el. Először Yvonne-hoz rohantam, nála mindig készenlétben áll a biztatás. Lehet, hogy ő is velem jön majd. Ha lesz rá pénze. Holnap reggel megyek feliratkozni az Egyetem Touriste-nál. Néhány már el is múlt azokból az órákból, amelyek augusztus 10-től és tőled elválasztanak.

Mindjárt 4 órája lesz, hogy robog veled a vonat...

Feltetted a bőröndjeidet, váltottál néhány szót az útitársaiddal, szokásod szerint, persze, mindent jól szemügyre vettél, majd felfaltad őket a szemeddel.

Rágyújtottál, elővetted a *Fontanie*-t, haraptál valamit, beszélgetni kezdted Palival Rimbaud-ról meg Nietzschéről, persze, vagy Bartókról (vagy valami egészen másról?).

Aztán már csak azt vártad, mikor látod a tengert.

Most éjszaka van, rám gondolsz, már akkor is rám gondoltál, mikor az ülés támlájához hajtottad az arcod.

Hogy helyezkedtél el? Érzed, hogy hozzád simulok? Hallod a kerekek ringatózó dorombolását?

Most én is hallom, kicsit fátyolosan, feltehetően valami tündér-rádiókészülék közvetítésével.

Ébredéskor arra fogok gondolni, hogy látod a tengert. Mivel fogod először köszönteni? Meséld el nekem részletesen az egész utazást. Máris ezt a levelet várom, ezt a sok-sok levelet, türelmetlenül.

Ne légy lusta, olyan örömet szereznel velük. És milyen jó francialecke is volna.

Gondold azt, hogy nem írsz, hanem beszélgetsz velem, én meg a fülemmel fogom olvasni, s mind a többi csak irodalom...

Csókolom a szád minden kis zugát, és egész testedet, és mikor úgy érzed, a fáradtságtól vagy az ajtórésen beáramló szélről borzongsz, az mind-mind az én csókom lesz,

a te kis Függőnöd."

Hogy Denise miért nevezte magát – valami francia gyermekmesealak nevét kölcsönözve – *Perpendicule*-nek a veled való viszonylatában, mikor leginkább sorsotok párhuzamosságában szeretett volna bizakodni? Mert szerelme nemcsak vak volt, hanem látnok is? Bármennyire vak szeretett volna lenni inkább? Leveleit mindenesetre többnyire így írta alá (ha nem, olykor, a francia keresztnév becézett alakját magyar kicsinyítőképzővel látva el, *Nizoukának*, mikor gyöngédsége legmélyébe merülve, visszatévedt az önmagát harmadik személyként önállósító gyerekség grammatikájába, néha élőbeszédben is).

Óbenne minden levél a halhatatlanság benyomását kelti, írja egy halhatatlan (és talán nem véletlenül nőnemű) költő. Hogy miért? Mert, így indokolja, a levél tisztán szellemi, mentes minden testi vonatkozástól. Beszélgetés közben a viselkedésmódok, a testi jelenlét mindenféle megnyilatkozása (ma azt mondanánk: *metakommunikáció*) befolyásol, a pusztán gondolatban azonban magában álló spektriális erő rejlik...

Denise levelében valami ilyesféle halhatatlanságot éreztél – anélkül, hogy Emily Dickinsont olvastad volna. És talán nem is azért, amiért ő, inkább az el-

lenkezőjéért. Azért, mert az írás éppen testibb valójában maradandóbb a szónál. *Kezdetben vala az Ige*, vagyis nem a mondott, hanem az írott szó. Hiszen az ÍRÁS kezdődik így. És nem lehet véletlen (ha semmi nem az, miért lenne éppen ez?), hogy az írás vált a Biblia szino- vagy metonímájává. Nem a Biblia a szent írás, hanem maga az írás az, ami szent. Az írás adott testet a szónak, a testet öltött szó az, aminek halhatatlanságát a testiségtől egész életében tartózkodó költőnő olyan felfokozottnak érezte. Az írás már legalsó fokán is *irodalom*: amit elmondunk, azt sohasem lehet úgy leírni, amit leírtunk, azt sohasem lehetett volna így elmondani. Amit egyszer elmondtunk, soha többé, se mi, se más nem tudja még egyszer megismételni; amit leírtunk, a végtelenségig ismétlődhet az időben. Ami tehát születése pillanatában csupán az „írás nulla fokát” képviselte, az időben magától megjár(hat)ja a többi fokot, egészen a végsőig: ami *levél volt*, íme *regény lesz*; vagyis egy olyan uralom alá kerül, ahol egyszerre uralkodik az intimitás és az indiszkrécio. Hogy is tudhatnánk meg valaha is, hogy egy szerelmes kislány hogyan találja meg váratlanul a várva várt és már napok óta késlekedő levelet a postaládájában, ha nem a leveleiből?

„Chéri”,

kezde a másnap kapott újabb levél,

„ma reggel kilenckor találtam itt a lapodat, mikor kinyitottam a reggeli postaládát, mivel általában az első postakihordás előtt kell elmennem hazulról, a reggeli postaláda mindig üres. Ilyenkor az az utolsó reménység marad, hogy útközben összetalálkozom a postással, megajándékozom egy reggeli mosollyal, mire ő kiborítja zsúfolásig tömött táskáját, és nem talál benne semmit. Ó igen, ő maga a megtestesült jószándék. Néha egyáltalán nem hajlandó beletörődni, hogy mégse én vagyok az a Mme Duverdier, akinek a számára van egy levele. Olyan boldog lenne, ha... Kölcsönösen csalódottak vagyunk.

Mindez kikerülhetetlenül együtt jár azokkal a seprűkkel, amiket fölülről a fejemre ráznak, meg egy pár macskával, akivel találkozom első reggeli vadászatuk közben.

A lapot mindjárt első olvasás után még egyszer elolvastam, hogy a lehető legtovább veled maradhassak, de mióta minden szavát kívülről tudom (*par coeur*, vagyis: szívből), s a tinta színét és a betűk alakját is rögzítettem magamban, minden burkot lehántottam a szavakról, hogy kihalljam alóla a hangodat, amelyen a leírt szavakat kiejted, és már a tekintetedet is látom a papíron, meghitt mozdulataid egyikének kíséretében, akkor az öröm kezd elszállni, mert már nincs miért még egyszer elolvasnom. Ó, ha legalább egy picikét ki tudnám tolni ezt a pillanatot. Amitől fogva már csak a következő leveledre várok.

A további levelek szerint Denise-nek erre a következő levélre túl soká kellett várakoznia. S mint mindent, ezt is gyermeki feltétlenségének teljes összpontosításával várta: mindenesztül várakozássá vált, méghozzá kettős várakozássá: a „következő” levélre, és közben arra, ami egy csapásra megszabadítja majd a levelekre való várakozástól: az utazásra, a viszontlátásra. A levélváltás az a folyton megszakított áramkör volt, amelynek megszűntével a várva várt találkozás egyetlen kattintásra felizzik.

Mi tette, hogy mindkét várakozásnak, amely Denise részéről oly egyértelmű líraisággal telítődött, oly drámaira kellett fordulnia? Ha levelek nem volnának, ha nem volna regény, amely plagizálja, vagy kitalálja, egyszerűen eltu-

lajdonítja a valóságosan megírt leveleket, vagy megajándékozza a valóságot a meg nem írt levelek hamisítványával, mit tudnánk a világ nyilvános drámái mögött meghúzódó titkos kis, éppen csak egy-egy életre szabott, de ezeket az egy-életeket mindenestül felkavaró drámákról? Nem is beszélve arról, hogy a levelek kettős tükrök is: két drámát játszanak el egy színpadon. Nemcsak Denise-t magát, a te akkori magadat se lehet semmiből jobban megismerni, mint az ő leveleiből. Minden egyes levélváltás voltaképpen négy üzenet, a két képből négy képmás tűnik elő: mindegyik levél írójának pozitív felvétele, de egyben címzettjének negatívja is. Ráadásul a leveleinknek az a különös természetük is megvan, hogy mindig a *másik* életét kísérik tovább, nem a magunkét; hiszen ezekről legtöbbször el is felejtkezünk. De a másokéi velünk maradnak, és hányszor a másik önarcképéből bontakozik ki előttünk a magunk régi arc képe. Léted sokszoros feltételelességét, amely úgy imbolygott a levegőben, mint azok a foszlékony párák, amelyek a nyári vizek fölött testtelen parányállatokként lebegnek megfoghatatlanul a szem előtt, semmiből nem érzékelheted jobban, mint Denise *Chéri*-megszólítású és *ta Perpendicule*-aláírási leveleinek feltétlenségéből.

„Chéri”,

írta negyedik levelében, ideérkezéskor negyedik napján, mikor már megszerezted magadnak a *Côte* ezidei uniformisát, birtokba vetted kockázatos tengerkereső úszásoddal a tengert, és kísértáltál barátaiddal messze Golf Juan és Eden Rock felé a parton, ahol már megszűnik a plage-ok, paloták és hotelek sora, addig a kis árokig, amelynek pallójáról Laci azt a később úgy szívedhez nőtt akvarellt festette. Egyetlen más szín se, csak a kettő: sárga és kék, kék és sárga, minden árnyalatban, csupa glissandóval mindkét szín skáláján, az a hódító két szín, amely egymást kiegészítve minden más színt kiszorít maga közül, mintha a sziklák vöröse, a pálmák zöldje, a leánderek és hibiszkuszok fehére és rózsaszínje egytől-egyig érvényét vesztené... És mikor már nyakig benne voltál abban a munkában, amelynek ködös éjszakai gondolataival oly kevésbé volt összeegyeztethető e táj klasszikus déliessége...

„Chéri”,

jelezte magárazártságának kristálygömbjéből Denise,

„rossz

előérzetek.

Szürke, sárgás, alacsony, üres ég, mely minden láthatárt magába nyel.

Egyedül

mindenütt.

Félek.

Bizonyára vihar készül, de olyan vihar, mely semmi máshoz nem hasonlít. 8 napja mindenki érzi már, és mint mindenki, én is nyolcadik napja várom.

De ma reggel megérezttem, hogy már itt van, mert minden rosszat felébresztett, ami csak bennem van.

Ma reggel óta szomorú vagyok és nem bízom benned.

Ma reggel sem jött meg a levél, amire vártam.

Vacsoránál találkoztam egy ösztöndíjas fiúval, Cannes-ról kezdett beszélni, minden ösztöndíjas Cannes-ról beszél, meg a csinos lányokról, akikért az ösztöndíjasok oda járnak.

Rettenetesen féltékeny vagyok.

Lehet, hogy nem is mehetek le 22 vagy 23 előtt, mert nekem kell az ügyeletet ellátnom az irodán, mindenki egyszerre most akar szabadságra menni, és persze én vagyok a legfiatalabb...

Megint csak várni! Mikor úgy igyekeztem, hogy a reménység 15 napos kúrájával gyógyítsam türelmetlenségemet.

Miért nem írod meg, mit csinálsz mindig, és hogy senkit se szeretsz, csak engem?

Ha tudnád, hogy hiányzol, mikor a szívemben már nincs elég erő ahhoz, hogy rólad beszéljen nekem.

Kitört a vihar, de mindjárt el is múlt. Alig esett. Továbbra is ez az idegtépő hőség.

Rossz vagy és nem szeretlek, és nem akarom, hogy azokra a lányokra gondolj."

Három nappal később:

„Épp most kaptam a rossz hírt, hogy a cannes-i tartózkodás csak 3 hétre szól, és így augusztus 15-én vissza kell jönnöd Párizsba.

Csak 3 napunk maradna együtt!

(Nekem mégis sikerült közben 12-től kivenni a szabadságomat!)

Ha ez igaz, azonnal írd meg, és felíratlak St.-Aygulfra, és velem maradsz két hétig.

Úgy, de úgy szeretném veled tölteni a szünidőt.

Úgy, de úgy, hogy valóságos varázslót kellett csinálnom magamból, hogy mégis kicsikarjam ezt az utazást.

De ez egy másik história.

Ugye te is velem akarsz maradni?

Szeretlek."

„Aug. 6.

Meggyógyultam, és itt az ősz. 1 nap meg 1 éjszaka meg még 1 nap esett szakadatlanul, és ráismertem benne az ősze, arról az illatról, amely egyszerre mindenből felém áradt: a nedves aszfaltból, szögletes orrú cipőmből meg a levélpapíromból is: az iskolakezdés illatából. Amely általában október elején kezd terjedni, mikor már túl hosszúnak érezzük a szünidőt, s a meghitt kedves szokások, amelyekbe oly hamar beleuntunk, mégiscsak hiányozni kezdenek.

Másnap.

Szürke, nyirkos, lázas idő, tetszik nekem.

Hosszú, gyönyörű ősz ígér az idén Párizsban.

Egy pillanatra, ó, csak egy egészen röpké pillanatra! szinte már sajnálom, hogy el fogok utazni. De aztán hamar elúzi a sajnálatot a fáradtság, és az az érzés, hogy meg kell változtatnom, nem is tudom, mit, mindent meg kell változtatnom magamban és körülöttem.

Vannak napok, amikor azt szeretném elhítni magammal, hogy most látom először Párizst. Nézelődök, vizsgálgom, tanulmányozom a várost, néhez koffereket képelek a kezembe, azt képelem, hogy nem értem azokat, akikkel beszélek, úgy képelem, mintha eltévednék Párizsban. De aztán hamar visszatérek magamhoz. Más napokon kisiskolás vagyok; az ő gondolataival játszom, az ő szokásait veszem fel.

Micsoda szabadság!

Egészen megfeledekzem rólad!

Aztán arra gondolok, hogy megfeledektem rólad, és ez csak más formája annak, hogy gondoljak rád.

Egy napra rá.

Tegnap este megkaptam a leveledet.

Olyan boldog voltam.

Egy igazi, valóságos levél. Felbontható borítékkal!
És még szemrehányást is tesz benne.
Hát persze, hogy morcos vagyok, ha nem gondolsz rám. És csakis a te hibád, ha mindenféle gondok gyötörnek (mindenféle gond fölösleges).
Jogos volt a szemrehányás.
Mindegyik lapodat megkaptam.
Nagyon tetszetek, mégsem írtam róluk. Meg akartalak büntetni. Különösen az öreg tornyosat szeretem, persze, kicsit Combray-t láttam benne, a legutolsó is szép volt, a súlyosan álló vízben a nagy kövekkel.
Milyen csodálatos, hogy tudtad, nem szeretem a színes levlapokat.
Egy kicsit túl bolond vagyok, drágám, és biztos el fogok felejteni valami fontosat, mielőtt elutazom.
De most tényleg utazom.
Már nálam van a beutaló is.
Már csak be kell csomagolnom, aztán a búcsúzás.
És felszállok a vonatra.
Akár hiszed, akár nem, mindez igaz.
12-én délelőtt 11.15-kor érkezem St.-Aygulfba (St.-Raphael mellett).
Ugye, kint leszel az állomáson?"

És végül még egy levelezőlap – fekete-fehér –, az akkor még jelentéktelen kis halászfalu, St.-Tropez látképével: a kikötőben lábukat a vízbe lógázó házak, a partra tolt orrú csónakok, háttérben a kis bazilika.

A dátum már St.-Aygulf: augusztus 13:

„Drágám,

mint látod, megérkeztem ide St.-Aygulfba, ahol türelmetlenül várlak holnap este kilenckor a Grand Hotel halljában, vagy ha valami közbejönne, másnap (15-én) délelőtt 10-kor ugyanott.

Ui: autóbusz van Cannes-tól Fréjus-ig, onnan átszállással St.-Aygulfig.”

A levelek, amellet, amit felfednek, ugyanannyit, vagy még többet el is rejtene, nemcsak a kései olvasó elől. Az akkori címzett elől is. Fokozódó nyugtalansággal olvastad, nemcsak Denise folytonos hangulatváltozásait, amelyek, mint egy torz – ám amit torzítanak, azt éppen torzultságában nagyon is élesen visszaverő – tükörben, a te kétségeidet és vergődéseidet is visszaverték. Szegény kis „függőn”, a gyerekmese függőnjára, nem tudta, milyen homályos örvényekbe kell belemerülnie. Te viszont nem tudtad, mi van a Denise utazása elé tornyosuló, folytonosan megújuló meg elháruló akadályok mögött. Milyen keserves küzdelmet kell folytatnia – miért? mi ellen? – azért, hogy „kicsikarja” magának a veled való – végül kiderült, milyen nevetségesen rövid – szünidei együttlét lehetőségét. Milyen „varázslónak” kellett lennie, hogy megkapja a már egyszer megkapott, közben, úgy látszik, mégis visszavont kis hivatali szabadságot, majd diákbeutalót, közben pedig a jószándékú, de tehetetlen postástól a te nehezen érkező leveleidet, s hogy azokban, mikor végre mégiscsak odaszállingóznak a reggeli postaládájába, ne érezze kétségbeesve a te kétségeidet és ingadozásaidat. Minderről csak annyit tudtál, amennyit a levelek elárultak. Az volt a szándékom, hogy mihelyt találkoztok, elmeséltetted vele azt a „másik históriát”, amit a levelek csak sejtettek. Erre azonban végül sosem kerülhetett sor, a dolgok bekövetkezte miatt, amelyek az előbbieket iránt még jobban fölkellették érdeklődésedet, de egyben fölöslegessé is tették. Sose tudtad meg pontosan, mivel kellett Denise-nek viaskod-

nia Párizsban, hogy végül is az előre megbeszélt időben leutazhasson a Côte-ra. De azért eléggé csattanós alkalmad nyílt, hogy elképzeld. Legalábbis, ami a lényegét érintette.

Mint ahogy Denise se tudta meg sose annak okát, amiről az utolsó levele s az azt követő levelezőlap közötti ellentmondás tudat, hogy ti. 12-én 11.15-kor miért nem voltál (miért nem lehettél) ott a St.-Aygulf-i állomáson; miért kellett két vagy három nappal későbbre halasztani a találkozást, miért kellett a hosszú párizsi várakozás után még idelelni is további három napot várnia rád, ami minden bizonnyal hosszabb és keservesebb volt számára a párizsi három hétnél.

Az „ugye, kint leszel az állomáson?” bizalomba takart kételyére és kétségbe hajló bizakodására rövid expressz válaszban egy „majd megmagyarázom” odázta el az igazságot, amelyet Denise aztán később se tudott meg, s amely egyelőre arra a tényre szorítkozott, hogy legjobb esetben csak az említett időpont után két, de lehet, hogy csak három nappal tudsz St.-Aygulfba érkezni. Tudtad, ez a további két-három napi késés, amelynek már nem adminisztratív-hivatali-rajtatok-kívüli oka van, mint az azt megelőző háromhetinek, ennél a három hétnél is keservesebbé teszi számára ezt a három napot, ezt a *még három* napot. S talán még ennél is inkább annak az elmaradása, hogy várod az állomáson. Hogy te is *vársz rá*. Hogy elébe mész. Ami mintegy visszavonhatta volna azt a keserűséget, amivel ő ott maradt az állomáson (Párizsban, a Lyoni Pályaudvaron), mikor a vonat, azzal a kérlelhetetlen fémes zökkenéssel, amely a vonatok sajátja, lassan, majd egyre végzetszerűbb gyorsasággal megindult előle, veled. Mint az a borzongató reccsenés, amivel szálméntén kettészakítanak egy szorosan szőtt selymet. Ennek az elmaradása része – Denise számára súlyos része – lehetett annak a mindennapos közös tapasztalatunknak, hogy a dolgok többnyire nem úgy valósulnak meg, ahogy váránk. Amit még csak súlyosbított, hogy nem tudta, ám minden kis szellőre megrezzenő falevél-érzékenységével annál inkább megsejthette az okát is.

Borbála váratlan levele a tőle szokásos kettősséggel tört rád, ugyanoly ártatlanul lapulva az ebédhez készített terítéked mellett a szalvéta alatt, mint bármely más levél. Egyszerre sugárzott belőle az elesettség könyörgése és a zsarolás követelőzése, a megalázkodás és a gőg, a szemérmetlen hazugság és a kíméletlen önismeret, a fogadkozás és a hajthatatlanság, az öntetszelgés és az őszinte belátás, az érdek és a szeretet. S egyéb, ennél megfogalmazhatlanabb lelki antinómiák. A felelősség vállalásának hangsúlyozásával szinte észrevétlenül minden felelősséget a másakra hárítani: ez volt Borbálának, nem, korántsem szándéka vagy taktikája, csak öntudatlan önvédelmi rendszerének működése. A vele való kapcsolat olyan volt, mint egy háló, amelyen ugyan óriási szakadások tátognak, mégse lehet kibújni belőle, csak egyre jobban belegabalyodni lehet. A levele is ilyen volt. A hálóba végleg, tudjuk, később szörnyűségesen ő maga gabalyodott bele. A saját hálója volt. S éppen eme előre nem tudható, de sejtett végkifejlet előérzete tette, hogy te is fogva maradtál benne, valahányszor újra rád vetődött. Most is egyre kilátástalanabban belegabalyodtál, ahogy a levelet olvastad. A jól ismert kitárulkozások és bezárulások, fogadkozások és követelések. Neked a legrosszabbkor jöttek. De ő, mint ha – máskor is meglepő parapszichológiáról tanúskodó megérzésével – tudta volna, hogy az ő szempontjából a legjobbkor.

Egyszerűen azt közli veled, hogy most már biztos benne: tévedés volt – illetve a te hibád – illetve az ő hibája, hogy a te hibádnak vélte –, hogy kettőtök

közt minden olyan fájdalmasan elromlott. Le is vonta a következtetéseket, szakított Maurice-szal, s kéri, másnapra szerezz neki szobát Cannes-ban (úgy tudja, van ott egy Hotel de Jeunesse, ott viszonylag olcsón kapsz), a 12.15-ös vonattal érkezik Marseille felől, hogy mindent megbeszéljetelek. Két javaslata is van. Ő most – valami foltot találtak a tüdején – be van utalva a Combloux-i Châlet des Étudiants-ba, Haute-Savoie-ba (vagyis ő is hódolni akar, hogysis ne hódolna, a párizsi diákság *sana*-mániájának); vagy te is felmész vele oda – gyönyörű, csodálatosan békés hely, a Mont-Blanc alatt –, már előre szerzett is szállodát, nem messze a Châlet-től; vagy, ha ez nem lehetséges, ő csak egy hétre megy fel, és visszajön, hogy itt maradjon veled, ismétli, a Hotel de Jeunesse-ben biztosan tudnál neki hosszabb időre is helyet szerezni. Az egyszerű közlés után hosszan és ilyenformán következett a kommentár, mint egy filológiai szövegkiadás apparátusában. S a kommentárt magad se tudtad azonnali belső széljegyzetelés nélkül olvasni.

„Énnekem dolgoznom kell, hogy élhessek, hogy élni tudjak s élni kedvem legyen. Tudom én, hogy semmit sem lehet kezdeni velem, egy életre tudom, hogy az együttélésre minden aprócska nő alkalmasabb nálam. Attól, ami rám vár, éppúgy borzadok *(amikor ezt olvasod, még nem tudod, milyen prófétaian kellett borzadnia tőle, addig még vagy tíz évnek kell eltelnie – de mi volna, ha az embertől azt követelnénk, hogy minden hasonló prófétai sejtelmet hasonlóan prófétai belátással vegyen tudomásul? és akkor is, mit tudna vele kezdeni?)*, mint azoktól a képességektől és látomásoktól, melyek bennem élnek s mint a felhők, úgy változtatják alakjukat és méreteiket beláthatatlanul, s amelyek megszabják, hogy mi vár rám. De mit tehetnék egyebet, mint hogy elfogadjam a nekem szántakat s legálább ismerjem és kezemben tartsam mindazt, amin úgysis csak én uralkodhatom, tetszés szerint kihalászva az egész bennem forrongó kavargásból azt a keveset, ami kezeim között érthetővé és talán építővé is válik. Ne hidd, hogy abban, amit írok, a legkisebb tetszelgés is van, önmagam előtt játszva el az elátkozott művész szerepét. Mélységes félelemmel és szomorúsággal igyekszem rendet teremteni önmagamban, semmi kiválóságot nem érzek, csak türelmet, magányt és vágyat az emberek iránt, akiket nem vetek meg, hanem nagyon kell hogy szeressek. Élni akarok, mert ez a feladat, s talán éppen abban váltam felnőtté, hogy nem a hősies és romantikus ugrásokat és töréseket akarom, hanem az egyességet, azért, hogy élhessek. A túlzott önértékelés is egy gyerek védekező mozdulata, most a hiúság félelme nélkül kérlek: légy jó hozzám és szeress, én beleegyezem mindenbe. A közelségemben feloldódtam s a meleged édes ajándék nekem, most már csak a nyugalom kell, hogy dolgozni tudjak. Kívánságaimat és vágyaimat a tiedhez fogom alakítani, félelem nélkül mondom le arról az „egyéniségről”, amelyből úgysis még mindig túl sok marad nekem, s arról a „méltóságról”, melyet ha én hangoztatok, úgysis csak nevetséges szólam-má válik. A szeretetre, emberi és asszonyi életre szükségem van, enélkül csonka lennék, önmagam értelmetlen árnyéka. S ezért a szerelemért, akármilyen formában kínálkozik is az, de önként, a másik ember akaratából fakadóan, a legkíméletlenebbül le akarom törni mindazt, ami bennem elégedetlenségből, gőgből, uralom- és birtoklásvágyból, mértéktelenségből indul, és össze akarja zúzni a munkámat. Önmagamnak kell boldoggá tenni magamat, ezt nem várhatom mindig mástól. Édesem, alkuszom, de az életre és kettőnk nyugalomára, a fantomjaimat bezárom, és csak képeimbe engedem be őket néha, nem az életembe. Azt hiszem, ezt lesz a legnehezebb kiadagolni. De én akarom, és te szeress, akkor sikerülnie kell. Néha, ha félreérték valamit, légy türelmesebb velem, csak erre kérlek. Tudod, nem olyan könnyű az, mindig rendet teremteni.

De ezentúl minden elválásunkkor örülni akarok annak, hogy szeretsz, hogy dolgozunk, élünk, megismertük egymást. Így akarok örülni és nyugodt lenni akkor is, ha majd elutazol (*ti. haza, Pestre, látogatóba, az ösztöndíjad meghosszabbítása előtt*). Minden újból kezdődik, ha önmagát és a világot tisztán megpillanthatja az ember. A kiharcolt igazság csalhatalan, édes, ujjongó öröm. Ne tégy soha semmi olyat, ami engem eltéríthetne és megzavarna, ez nem jelenthet számodra feladatot és kötelességet, hiszen Te is csak ezt akarod. Érteni akarlak s ezzel önmagamot segíteni. És hiszek abban, hogy van egy igazság, ami számodra ugyanaz, mint az én számomra. Ezeket az úgynevezett „nagy” szavakat mégsem lehet elkerülni, ha végeredményekhez jut az ember. Ne hidd, hogy mindig megismétlem és megígérem ugyanazt, amit aztán nem tudok beváltani. Minden új felismeréssel és fogadalommal közelebb jutok a teljességhez. És te szeretsz, s így hinni akarnád mindezt akkor is, ha én az ellenkezőjét bizonygatnám.

B.

csütörtök éjszaka.”

Egyre fokozódó belső riadalommal olvastad a sorokat, érezve, hogy annyi, keserű tapasztalatra épülő hűvös, ironikus, olykor gonosz, a kívülről szemlélést megőrizni szándékoló megjegyzésed ellenére, amellyel magadban kísérted e vallomást, egyre menthetetlenebbül mind mélyebben gabyodsz bele a hálóba, az irónia, akarata ellenére, empátiába fordul, a kajánság száanalomba, a távoltartás az elmúlt szerelem foszlányaiba való visszakapaszkodásba. Mindent tudtál, mindenén átláttál, érezted mindennek a lehetetlenségét, és mégis. Talán, mert nem lehetett nem érezned a tragédia lappangó tűzét alatta; azt, hogy ekkora szélsőségek, ekkora kétségbeesett önismeret és ekkora kétségbeesett önismeret-hiány már nem férhet meg együtt a normálisnak tartható „lélek” bármilyen rugalmas keretei között. És még egyet éreztél, borzongatóbban, mint bármikor eddig. Hogy mindennek ellenére és mindennek ellenében, nemcsak minden józan éssen, hanem minden már átérezhetetlen érzelmi kötöttségen és szakadáson is túl – túl is – mégiscsak hozzád tartozik: épp azokban a meghatározhatatlan erőkörokben, amiktől mindig ösztönösen igyekeztél távol tartani magad. Ha valamit Borbála mindenkinél jobban tudott: a felelősség érzetét felkelteni a másokban: talán éppen azért, mert önmagában képtelen volt felkelteni. Ha valamit te nem tudtál sose elhessegetni magadtól, ez a másokért való (valós vagy képzelt) felelősség magadtól való elhárítása volt. Hogy miért? Nyilván valamiféle belső gyöngeségből? Ami arra kényszerít, hogy erősnek tudd magad. S e gyöngeség forrása? Mélyebben van, mint magad gondolnád. Mióta eszedet tudod, egész pontosan az első disznóölés óta a nagyszülői udvarban, amit már tudatosan éltél át, s amikor reggel, látva a förtelmes gyilkolás maradványait és a szorgos munkát, amely e vérengzés véres átalakítását célozta ízletes táplálékká, iszonyú száanalom töltött el, nem is a leszúrt disznó, hanem a szorgoskodó hentes, szobalány, és főként anyád iránt, akik e szörnyűségre kényszerülnek. Azóta nem tudsz felül-emelkedni azon az érzésen, hogy minden élőlény menthetetlenül szánnivalóan boldogtalan. S ha valaki téged netán a feltétlenül szükségesnél is boldogtalanabbá tesz –, az csupán az egyetemes boldogtalanosság szisztémájának sui generis része. S téged egyszerre tesz védtelenné és védettebbé az, hogy *te* ezt *tudod*. Semmit se inkább, mint ezt.

Tudtad, mit kellene tenned. Magad helyett egy levelet hagynod itt Borbálának. Kár, hogy nem jelezte időben jövetelét, éppen aznap kell elutaznod, nem is tudod, pontosan mennyi időre. Nagyon sajnálsz. Utazzon szépen tovább

Combloux-ba, majd levélben részletesen mindent megbeszéltek, azt is, hol és mikor tudtok találkozni, hogy mindent szép nyugodtan megtárgyalhassatok. („Szép nyugodtan”, igen, ez a te kiirthatatlan és bizonyára nem is mindig ártatlan illúziód..., ahogy azt Borbála ádáz pillanataiban nem egyszer arcodba is vágta.) De még azt is hozzá kell tenned, *neked* is dolgoznod kell, nyakig ülsz feldolgozatlan jegyzeteid és vázlataid között. És így tovább. Ez lett volna az egyetlen okos és tisztességes cselekedet. Magaddal és Denise-zel szemben. Borbálának pedig nem tartozol semmivel – legalábbis azzal nem, hogy már annyszor felforgatott párizsi életedet most puccs-szerűen itt is újra hagyd felforgatni általa. De bele voltál gabalyodva a hálóba. Utolsó mondataival Borbála nagyon is elevenedre tapintott. A legfélelmetesebbel. Amelyik azt árulta el, hogy Borbála (is) mindent tud (rólad), mint ahogy (gondoltad) te is mindent tudsz ő róla. „És te szeretsz, s így hinni akarnád mindezt akkor is, ha én az ellenkezőjét bizonyítanám.” Ennyire ki vagy szolgáztatva neki. Előre tudja, hogy nem azt fogod tenni, amit „okosnak és tisztességesnek” gondolsz. Hanem azt, amit most valójában teszel. Holott már nem is szeretted és egyáltalán nem tudtad elhinni, amit bizonygatott, nemhogy még akkor is azt hinnéd, ha mást bizonygatna. Nem, Borbála már nem tudott becsapni téged. De akkor is a becsapottjaként viselkedtél, ha átláttál rajta. A hitel nélküli fogadkozások, nagy szavak, öntiprások és önigazolások mögött tudattalanul is megérezted Borbála nem tudható jövőendő tragédiáját. Igen, bizonyosan ennek a még nem létezőnek a foglya voltál. Ez volt a háló, a csapda, a varsa. Minél fenyegetőbbé vált számodra Borbála lelkének gubanca, annál jobban magába rántott.

Fogtad magad, és a sietve bekapott ebéd után rohantál a postára, hogy táviratozz Denise-nek, miszerint másnap nem várhatod a vonatnál. Aztán tovább, abba a Hotel de Jeunesse-be, ahol azonban nem kaptál szobát Borbálának. Tehát tovább, szállást keresni.

Borbála – figyelemre méltó rendezése a sorsnak – ugyanazzal a párizsi vonattal érkezett Cannes-ba, amelyiknél Denise-t kellett volna várnod – egy órával korábban – St.-Aygulfban. Most őt vártad – egy órácskával később – a cannes-i pályaudvaron. *Ott* kellett volna lenned, érezted; és *itt* muszáj lenned – ha a kétféle késztetést lehet ezzel a két igével kifejezni. Miért, hogy benned mindig *ketté* szakad az imperativus? Holott te fölöttes is *egy* a csillagos ég. Vagy most, itt, a sugárzó nap, a mindig egyértelműen sugárzó napsütés.

Borbála ezen a selyemsuhogással szikrázó délelőttön úgy esett ki a vonat ajtaján, mint egy homályos rongycsomó. Úgy kellett támogatnod, taxiba ültetned az ötperces úthoz, amely a régi kis szállodához vezetett, ahol végre, hosszas keresés után sikerült a szoba-vadászat. Alig tudott megállni a lábán (amihez a rajta lévő szűk, magassarkú cipő is bőven hozzájárult), bedagadt a lába a hosszú vonatúton, a taxiban folyton öklendezni kényszerült, fáj a hólyagja, az arca felpuffedt, mintha az is egy túlfeszített hólyag volna. Rettentő állapotban vette át a tiszta és szociálpszichológiai státusza folytán amúgy is mindig gyanakvó *patronne* habozó és kelleetlen kezéből a kulcsot.

Borbála az önmagával és a világgal való állandó konfliktusát csak betegséggel tudta „kezelní”. Bor vagy morfium helyett homályos hólyag- és gymborbántalmakba fojtotta bánatát. Minden folytonos őszinte fogadkozása és erőfeszítése ellenére úgy viselte magán önmagát, mint egy szétnyílt pongyolát, amit képtelen összefogni. Most pedig nyilvánvalóan csúcspontjára jutott állandó feszültségeinek. Maurice-szal bizonyára történt valami (ha nem is pontosan az, amit veled el akart hitetni). Kétesnél is több volt előtte a mostani

„sorsdöntő” (általa annak vélt) találkozás kimenetele (annak ellenére, hogy biztos volt, ha nem is abban, hogy szerelmek maradék varázsa még fellobbanhat, legalább abban, hogy a benned – ugyancsak betegesen – túltengő felelősségérzet – mert te meg abba fojtod döntésképtelenséged keserveit) még mindig feléje billenti a köztetek ingó mérleget. Bele kellett törődnöd, mint már annyiszor, hogy ilyen vagy: hagyta miattad megszorítottan szállni ki St.-Aygulfban Denise-t a vonatból, s íme, magadat is megszorítottad, megfosztva az ő érkezésének örömétől (ha már a magad örömétől úgyis meg vagy fosztva – vagy megfoszt a véletlenek alól kilógó sorsod lólába). A szoba illet Borbálához, lerongyolódott szépségében, fehér márványkandallója fölött magakelletően előrebillent a velenceit játszó nagy tükör, ferdén megcsillantva a nagy franciaágy rojtos selyemtakaróját; a Côte fellendülésének idejét őrizve, a boldog századvéget, de már alaposan megtépázva, az aranykeret rozsdafoltjaival, a takaró nyílt hasadásaival, az egyik éjjeliszekrény-lámpa kissé félre volt billenve, bordázott ernyőjén tátongó fekete szegélyű lyuk, melyet valamikor, nem is frissen, egy hozzáért villanykörte égethetett ki.

Borbála, mintha utolsó erejét szedné össze, egyetlen szó nélkül vánszorogott ki a tusolóba. Rettegve fületél az ajtó mögött minden kis zajra, nem esik-e össze, nem zuhan-e neki valaminek. De csak a víz hosszabban-rövidebben megszakított csobogását hallottad, akár egy morzejelet, amely arról ad hírt, hogy eszméleténél van. (Mindig, most is, minden ólálkodó hitelenségeddel dacolva, el tudta hitetni veled, amit közben persze magával is elhitetett, hogy halálosan beteg, minden percben bármi megtörténhetik vele. De hiszen beteg is volt; többek között ebben állt a betegsége.) Egyszer megszakadt a vízcsep tititája, hosszú, vagy hosszúnak tűnő szünet állt be. Nyugtalanágodban már éppen be akartál nyitni, mikor a túloldaltól nyílt a tapétaajtó. Majdhogynem orrba vágott. Mint valami trükkfilmben, egy másik nő lépett ki rajta. Egyszínű mélykék bársonyköpenyének vállára hulló hosszú, kibontott haja visszanyerte sima szókeségét, keskeny ajka amúgyis paradox érzékiségét, kissé mindig féloldalas léptei azt a kellemet, ami a szépség esetlenséggel való keveredésének gyermeki bája. Lassan, úgy, hogy hátrahulló haja érje először, leengedte magát a selyem ágytakaróra, s ahogy egyik lábát kinyújtotta, a másikat úgy helyezve el, hogy térdben meghajlítva lazán lelógjon a szőnyegre, kivillanó combján látni lehetett, hogy a köpeny alatt teljesen meztelen.

„Gyere, gyere, gyeree”,

búgta buja, vékony, megbántott kislányhangján. Ez volt az első szó, amit hallottál tőle, mióta megérkezett.

A nyugtalanágodból, a Borbálára és magadra való haragvásból, és a Denise iránti lelkifurdalásból, meg a Denise örömeire való várakozás megghiúsulásából, valamint maradék szerelmed hordóalji seprőjéből, több hetes absztinenciád hormonzavarából, meg az ősi vágycsináló női praktika csodájából összekotyvasztódó olcsó bájjal nem téveszthette el hatását. Bármilyen szégyenletes is. Az ancien régime Franciaországában, mint a komédia mondja, *tout finit par des chansons*. A férfi és nő közötti konfliktusok ősidők óta az ágyban végződnek. Legalábbis átmenetileg.

Az enyhület pillanata után, a két nap és két éjszaka elmúltával, ami alatt ki se mozdultatok belőle, ebből a hotelszobából bűzös kocsmahelyiség lett, ahol látni se lehet már a viszály gomolygó gőzétől és füstjétől. Egymást se láttátok már, mikor rohanva – mert késésben voltatok – magatok után hagytátok a

rossz emlékű (s feltehetően általában is rossz múltú) helyiséget, hogy Borbálát kikísérd a buszhoz, amely az Alpeselek fénylő távolába vitte. Előbb még lóhalálában el kellett ugranod kollégiumi szobádba is, hogy egy pillanatra fellélegezz; felvetted a *bleu méditerranée* nadrágot és a napsárga inget. Hiszen magad is útra készültél.

„Milyen friss vagy és milyen elegáns”,

mondta fanyaran Borbála, aki, igaz, megint úgy készült felszállni a buszra, ahogy két nappal előbb leszállt a vonatról.

„Nekem, tudod, nélkül is tetszel”,

tette hozzá, már megint a sírással küszködve, hogy utolsó pillanatban még felkeltse benned a mindig szükséges rosszérzést, érkezése és távozása elmaradhatatlan ajándékát. Nem is sejthette pedig, hogy az ő busza után néhány perccel indul a te buszod is, ellenkező irányba.

(Folytatjuk)

BISZTRAY ÁDÁM

Kellett legyen

*Kellett legyen valamikor
egy nyárvégi délután,
ha volt, ha nem,
mind együtt időztünk
ma is élők, tegnapi holtak,
születések, halál,
érkezés, búcsúk mozdulatlan perce
asztal körül a sok kertiszéken,
amikor a sorsnak csévéje pihent,
megszámoltuk egymást,
a tányért, kést, poharat,
elvétettük,
kőre ült, aki elkésett,
a tűz már csak füstölt a sötét kertben,
fölkeltünk lámpást gyújtott a Vége,
bort töltöttünk ének szünetében,
de a földnek is jutott,
s nem kérdeztük, mi lesz holnap.
Jött már a hűvösség,
percege hullt a harmat fűre-levéltre.*

A ZSOLNAY-JELENSÉG

A kerámiaiparhoz és -művészetéhez oly szorosan kapcsolódik – nemcsak Magyarországon, hanem határainkon túl is – a Zsolnay név, mint amilyen ismert például az acélgyártásban egyebek közt Bessemer vagy Martin neve. A Zsolnay nevet viselt üzemekben a legkülönbözőbb kerámia-termékek gyártását honosították meg és fejlesztették több nemzedéken át. Az már egészen kivételes ipar- és művészettörténeti jelenség, hogy közben – a sokágú ipari vállalkozás keretei között – olyan találmányok, sajátos gyártási eljárások születtek, mint például az érckeménységű építési kerámia, a *pirográmit*, a Zsolnay-majolikaként ismert, különleges díszítésű *porcelán-fajansz*, vagy a hajnal színeit idéző pécsi *eozin*, melyek a művészetek világát is gazdagítják napjainkig. Az is eléggé elűt a hazai iparfejlődés szokványos útjától, hogy a Zsolnay-üzemek külföldi tőke igénybevétele nélkül létesültek, és a banktőkétől nem kerültek szoros függő viszonyba a későbbi, pénzügyileg igen nehéz időszakokban sem. S mindez *családi* keretek között valósult meg: a rendkívüli művészi és vállalkozói képességekkel megáldott Zsolnay Vilmos és tehetséges-szorgalmas leszármazottai tevékenységének eredményeképpen, nem éppen szokványos jelenségként a több-nemzedékes vállalkozó nagyipari és kereskedő polgárcsaládokban nem túlságosan bővelkedő magyar földön.

A Szombathelyről Pécsre került szabómester fia, a jómódú kereskedő, Zsolnay Miklós, telket vásárolt 1851 júniusában a városban, agyagbányával és tégláégető kemencével. Legidősebb fiát, a reformkor iparfejlesztési eszméiért lelkesedő Ignácot, a mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Akadémia oklevelével a zsebében a Szigetvár melletti Lukafára küldte, az ottani edénygyártó manufaktúra tanulmányozására. A megvásárolt kis edénygyár berendezéseit a következő nyáron szekereken áttelepítette a pécsi telekre, és az év végén már működött a városban a Zsolnay-féle kerámia-üzem, amely háztartási edényeken kívül épületdíszítési terrakottákat, csatornázási csöveket is készített.

1854 tavaszán Zsolnay Miklós átadta Ignác fiának az akkor nyolc munkással dolgozó kis üzemet, de az néhány év múlva mindössze 1-2 személyt foglalkoztató műhellyé hanyatlott. Ignác csak Vilmos öccsének a kölcsönével menekült meg az árverezéstől, majd egy évi társas viszony után 1865-ben átadta neki az üzemet. Vilmos festői hajlamai ellenére a bécsi Politechnikum kereskedelmi tagozatát végezte el, majd bécsi és német nagyvárosi cégeknél szerzett gyakorlati ismereteket. Hazatérése után apja rövidáru- és játékküzletét, „bazár”-ját a város, sőt az egész környék legnagyobb boltjává, valóságos áruházzá fejlesztette, a legkülönbözőbb cikkek árusításával; nagytrafik-jogot is szerzett, volt bérháza és szőlőföldje, üveghutát bérelt, műkertészetet rendezett be, vasútvonalat épített és csontszenet gyártott – egyebek közt. Mindez azonban csak a fővállalkozás, a kerámiaüzem támogatására szolgált.

A kiegyezés utáni évben a negyvenéves Zsolnay Vilmos „Első Pécsi Cement-, Chamotte- és Tűzálló Agyagárú Gyára” címen vállalatot alapított, és a városi tanácstól engedélyt kapott gyár építésére a régi kerámia műhely helyén. A cégnévben jelzett cementgyártás azonban hamarosan megszűnt, folytatta a termelést bátyja kisüzemében. A saját telkén bányászott és távoli vidékekről vásárolt nyersanyagokból kikísérletezett összetételű massa égetésére angol típusú új kerek kemencét építtetett a legkiválóbb német szakemberek közreműködésével. Minthogy a fejlett osztrák-cseh kerámiaipar elsőpró versenye, majd később a vasedények terjedése következtében a hazai edénygyártó agyagipar nehézségekkel küszködött – no meg talán fiatalkori festői hajlamai belső indíttatásánál fogva is –, Zsolnay Vilmos a háztartási használati edények helyett inkább jó minőségű díszműárú előállítására törekedett mind nagyobb lendülettel. És arra, hogy elegendő tőkeerő hiányában új technikai eljárásokkal növelje versenyképességét.

Munkásának száma az 1871. évi 16-18-ról a következő évben megkétszereződött, és

az 1873. évi Bécsi Világkiállításon termékei bronzérmeket kaptak elismerő oklevéllel, ő maga pedig Ferenc József-érdemrendet.

Gyermekeit is bevonta a munkába: a kiállítás sikere után megszorodott külföldi megrendelések intézését – alig 16 éves korától – a grazi kereskedelmi iskolában tanult Miklós fiára bízta, művészi érzékű lányai (Teréz és Júlia) népművészeti emlékek gyűjtésében szorgoskodtak, a legjobb Monarchia-beli szakemberek irányításával a legértékesebb iparművészeti alkotások nyomán tanulták-gyakorolták a tervezés munkáját, és alakították ki a termékek művészi formáját, magyaros és keleties (török, perzsa) stílizált, nem naturalisztikus ornamentikáját. Az 1878. évi Párizsi Világkiállítás aranyérmel díjazta a Zsolnay-család üzemének korábban soha, sehol nem ismert eljárással előállított *porcelán-fajansz* tárgyait, melyek a porcelántól és az ónmázaz vagy modern fahérserepű fajansztól egyaránt különböztek. A gyártulajdonost a kormány a francia becsületrenddel tüntette ki. A megsokasodott külföldi megrendelések következtében meggyorsult fejlődés során szükségessé vált a termékek védjegyztetése is az utánzási próbálkozásokkal szemben. A gyári bélyegen a várost jelképező öt egymás melletti torony és a kettős kereszten kívül a TJM monogram (Teréz, Júlia és Miklós nevének kezdőbetűivel) a gyermekek alkotó közreműködését ismeri el a vállalat munkájában.

1880-ban Zsolnay Vilmos eladta városi üzletét, és ettől kezdve nemcsak a reggeli és esti órákat, hanem minden idejét a gyárnak szentelhette. Új gyártási ágakkal bővíti a gyár tevékenységi körét: 1882-ben megindult a távíró- és telefonhálózat kiépítéséhez szükséges *porcelánszigetelők* üzemszerű gyártása, hamarosan erősrámú és nagyfeszültségű szigetelőket is állítottak elő, kezdetben külföldi, majd hazai szakemberek segítségével. A munkások száma 460-ra, a kemencéké az 1871. évi kettőtől kilencre emelkedett. Az 1884-ben megindult *kőgyagy-gyárrészlegben* barna sómázaz kőgyurma anyagból főleg csöveket, azonkívül saválló kádakat, korsókat, edényeket is gyártottak. A következő évben létesített *kályhagyárban* művészi cserépkályhákat – közel 250 típust! – állítottak elő, többnyire a módosabb rétegek igényeinek kielégítésére, s nemcsak a lakás, hanem olykor az épület stílusához igazodva – esetenként országos hírvű művészek tervei szerint.

Az *építészeti kerámiák* gyártására az 1880-as évek derekán felállított részlegekben bevezették a klinkertéglák, keramitlapok, útburkoló- és járdaidomlapok, fali- és padlóburkoló lapok, valamint az egészségügyi kerámiaáruk gyártását is. Megszületett 1893-ban az újabb találmány, a sómázaz vagy színes majolikamázazal bevont *pirogránit* – teljesen kiszorítva az épületdíszítésben a terrakottát. Megtaláljuk a pirogránitot a kor legjelentősebb – ma is reprezentatív – épületein: az Országháztól a Múcsarnokon át az Iparművészeti Múzeumig, főleg a századvégi szecesszió népművészeti motívumokat felhasználó Lechner-féle stílusirányzatának a szolgálatában. A vezető építészek mellett a legkiválóbb képzőművészek is rendszeresen hosszabb-rövidebb időt töltenek a Zsolnay-gyárban.

A század utolsó éveiben jutott a csúcra Zsolnay Vilmos művészi kutató-kísérletező és vállalkozói alkotó-tevékenysége. A kor legkiválóbb vegyész és keramikus szakembereinek a közreműködésével a legtekélyesebb eredményt ő érte el egy 15. századi különleges vörös rézlüszter máztechnikának a felújításában, és a pécsi *eoizinok* az 1900. évi Párizsi Világkiállításon – Zsolnay Vilmos halálának évében – igazi világsikert arattak.

A Zsolnay-gyár a század vége felé nemcsak Magyarország akkori területén, hanem az egész Monarchiában a legnagyobb kerámiaipari üzemnek számított, 700 főt meghaladó létszámával. De Zsolnay Vilmos tovább terjeszkedett: az egykori konkurens cég, a tönkrement Fischer-féle kerámiaüzem felszámolása során az 1895. júniusában létrejött *Budapesti Zsolnay-féle Porcellán- és Fayence Gyár Rt.* megvásárolta a Dob utcai üzemet. A túlnyomórészt tömegcikkeket: mázaz falburkoló (fajansz) lapokat és kevés egészségügyi kerámiát előállító gyár termelése a század végén értékben már mintegy harmadára rúgott a pécsi anyavállalatának. Az Erzsébetvárosból hamarosan Zuglóba kiköltöztetett budapesti üzemet már kezdettől fogva Zsolnay Miklós irányította, aki 1897-től a pécsi gyár ügyeiben is, bejegyzett cégvezetőként, apjával egyenrangúan intézkedett.

Zsolnay Miklós inkább üzletember volt, nagy műveltséggel, nyelvtudással, rendkívüli akaraterővel és munkabírással. Mint ismert és elismert üzleti-gazdasági szakember, alapítója-irányítója volt legalább száz gazdasági és kulturális-művészeti intézménynek, díszpolgára Pécsnek, tagja a főrendiháznak is. Hiányzott azonban belőle

édesapjának, a „fazekasmester”-nek – ahogy ő magát élete végén is nevezte – és a kutató keramikusnak szenvedélyes kísérletező kedve és sokoldalú művészi alkotó szelleme. A piaci lehetőségek maximális kihasználásával a meglevő termelő kapacitások minél tökéletesebb kiaknázására törekedett, és mindvégig igyekezett megőrizni függetlenségét a bankok befolyásától. A pécsi gyárban különösen a villamosipari porcelán termelését növelte: az 1895-ben épült porcelánszigetelő gyár teljes üzemmel dolgozott, 1905-ben pedig már egy nagyfeszültségű szigetelő-vizsgáló állomást létesített. Erőteljesen bővült a pirogránit-termelés is. A századfordulótól a világháborúig közel megháromszorozódott termelésnek több mint kétharmada műszaki porcelán és pirogránit volt, az edény- és díszműáru alig 15%-ra zsugorodott. Az égető kemencék száma harmincra emelkedett. A nagyarányú fellendülést azonban hosszú időre megszakította az első világháború és ami utána következett.

Zsolnay Miklós a leánytestvéreivel kötött örökösödési szerződés alapján kizárólagos tulajdonosa volt az atya nevét viselő gyárnak mint egyéni cégnek, és elnök-igazgatója a budapesti részvénytársaságnak, melynek minden részvénye 1902-től a Zsolnay családtagok kezébe került. A gyárak vezetésében és ellenőrzésében két sógora – Sikorski Tádé műépítész és Mattyasovszky Jakab, a magyarországi agyagok felkutatásában nagy érdemeket szerzett geológus – volt segítségére.

De már az 1910-es években ezek gyermekei is fokozódó mértékben vettek részt a Zsolnay-üzemek – főleg a pécsi – munkájában: Mattyasovszky Tibor a budapesti Kereskedelmi Akadémia elvégzése után, Zsolt vegyészmérnöki oklevéllel, Sikorski Miklós építészmérnöki diplomával, majd sógoruk, a svájci származású, jó üzleti érzékkel rendelkező Francesco Gilli is belépett a gyárba. 1919 tavaszától a pécsi gyár családi közkereseti társaság keretei között működött tovább, egyre súlyosodó nehézségek közepette. A pesti üzemnek hamarabb sikerült kilábolnia a háború utáni mélypontról, olyannyira, hogy forgalma 1927-28-ban már meghaladta a pécsit, és a nyereségből jelentős segítséget tudott nyújtani a csőd szélére jutott anyavállalatnak. Ilyen nehéz körülmények között is, családi összefogással 1928-ban méltó módon – egyebek közt múzeum megnyitásával – megünnepezték Zsolnay Vilmos születésének 100. évfordulóját. A közkereseti társaság tagjai nyereséget éveken át nem vettek fel, mindent beruházásra fordítottak, hogy fenn tudják tartani az erkölcsi helytállásra is kötelező Zsolnay-örökséget. A helytállók sorából korán, alig 50 évesen kidőlt azonban a jó keramikus szakember, Zsolt, majd a művészi kerámiagyártást irányító festőművész, László. Ekkor, 1934-35-től az utóbbi özvegye, Sikorski-Mattyasovszky Márta vállalta a részvételt az üzemek vezetésében. Különleges érzéke volt a gyártástechnológiai bajok okainak felismerésére és orvoslására, név szerint ismert szinte minden munkást, s füle volt jogos panaszaik meghallgatására is. Így rövid időn belül mindkét gyárban tekintélyt szerzett magának, hallgattak szavára.

Fő mozgatójává vált annak az erőteljes fellendülésnek, amely a világgazdasági válság és pangás időszaka után javuló gazdasági körülmények között a termelő berendezések jelentős modernizálódását is eredményezte, egyebek közt új, folyamatos üzemelésű alagútkemencék építésével. Hamarosan felügyelnie kellett a harmadik Zsolnay-üzemnek is: a bérbe vett kolozsvári „Irisz” porcelángyárat, ahol mintegy 260 munkással 4-4 kemencében főleg edényárut és kályhákat, azonkívül szigetelőt és samottárut is gyártottak.

Az 1930-as évektől porondra léptek már Zsolnay Vilmos dédunokái is: a negyedik – sőt az első Zsolnay-üzemet alapító őstől számítva: az ötödik – nemzedék. Zsolt vegyész fia a pesti gyár laboratóriumában dolgozott, majd a megvásárolt nógrádverőcei – főleg laboratóriumi porcelánt előállító – kisüzemben fejlesztette a kerámia-tudományt és technológiát. (Eredményeit 1948-ban Kossuth-díjjal is elismerték.) Mattyasovszky Tibor idősebb fia gazdaságtudományi egyetemi tanulmányai után először a pécsi gyárban szárnysegéd volt, majd a kolozsvári üzemet vezette, másik, gépészmérnök fia a budapesti gyár üzemvezetője lett, ugyanitt az ügyvezető igazgatói posztot – 1943-ban elhunyt apja nyomdokaiba lépve – a jogi végzettségű Gilli Ferenc töltötte be.

A vezetés céltudatos korszerűsítő és kapacitásbővítő beruházásainak eredményeképpen a pécsi gyár kora színvonalán álló, a budapesti üzem pedig Európában az egyik legmodernebb kerámiaüzemmé fejlődött az 1940-es években. A második világháborús eseményektől viszonylag megkímélt pécsi gyárban már 1944 végén megkezdődött az edénygyártás. Az infláció idején edényben fizették a munkásokat, s annak ellenében ju-

tottak élelmiszerhez, a gyár nyersanyaghoz, az égetéshez szükséges tüzelőt pedig maguk a munkások termelték ki. A budapesti üzemet 1944 nyarán ért súlyos légítámadás éppen az új, modern gyárrészleget pusztította el, a termelés akadozva indult meg, folyamatosan csak 1947-től.

A Zsolnay-hagyományokat követve, 1945-től a budapesti üzem nyújtott otthont rövid időre a kerámiaművészetnek: nógrádverőcei műhelyének szétbombázása után az ugyancsak verőcei üzemtulajdonos Zsolnay-származék meghívására ide tette át munkálkodása színhelyét az országos hírvű keramikus, Gorka Géza. 1948 tavaszán azonban mind a pécsi, mind a budapesti Zsolnay-gyárat kártalanítás nélkül államosították, a nógrádverőcei üzemet pedig 1949 őszén. A „nemzeti vállalat”-ok nevéből hamarosan elmaradt az utalás az alapítóra – a budapesti gyár nevéből még ma is hiányzik. A magyarországi kerámiaipar és -művészet mindmáig legnagyobb hatású, világszerte ismert alakja, Zsolnay Vilmos tucatnyi dedunokájának többsége arra érzett indíttatást, hogy külföldön keresse emberi és szakmai kibontakozásának útját. A közel egy évszázadon át sajátos fénnnyel ragyogó Zsolnay-jelenség elenyészett.

KOVÁCS ORSOLYA

KLEIN ÁRMIN

A Zsolnay-gyár tervezőművésze (1876-83)

Klein Ármin Veszprémben született 1855-ben. Tanulmányait a bécsi Iparművészeti Főiskolán végezte. Innen került 1876-ban – tanárai javaslatára – Pécsre, a Zsolnay-gyárba. Szobrász, festő és formatervező volt egyszemélyben. Tragikusan korán, 1883-ban bekövetkezett haláláig jelentős részt vállalt a Zsolnay-kerámia sajátos jellegének kialakításában.

Zsolnay Vilmos, a gyár alapítója az 1870-es évek végén éri el első jelentős nemzetközi sikereit a porcelánfajanszon alkalmazott magastűzű zománccal. A dízműáruk esztétikai megformálását illetően számos példát találunk átvételekre, utánérzésekre. Tudatos, sokirányú tájékozódásra vall a család kerámiagyűjteménye is, amely az egyszerű fazekas edényektől a reneszánsz majolikán keresztül a magyar fajanszig, a különleges kínai porcelánig terjed. Zsolnay Vilmos nem igyekszik hasonulni egyik jelentős európai kerámiagyár stílusához sem. A művészi színvonal emelésére irányuló törekvéseinek megvalósításához szüksége van képzett művészek bevonására a gyár munkájába.

Klein Ármin, a bécsi akadémiáról érkező fiatal szobrász tanulmányai során, és később a Zsolnay család révén, közvetlen kapcsolatban állt a Bécset ekkoriban átható neoreneszánsz díszítőművészettel. A neoreneszánsz stíluseszmény az 1865-95 közötti évtizedekben döntő befolyást gyakorolt Nyugat-Európa iparművészetére. Kiindulópontul az itáliai reneszánsz szolgált, azonban az új stílus kialakításában szerepe volt a romantizmus középkor- imádatának is. A hetvenes években német nyelvterületen elnyerte sajátos nemzeti jellegét és szinte egységes nemzeti stílussá vált.

Az új stílusáramlat számára jól előkészítette a talajt a rohamosan fejlődő művészettörténeti kutatás, amely a reneszánszt illetően éppen Németországban, Jakob Burckhardt munkásságával mutatta fel a legnagyobb eredményeket. A tudálékos pontossággal feldolgozott reneszánsz motívumok nem kevésbé a sokszorosított mintalapoknak köszönhetik elterjedésüket. Az iparban megjelenik a tömegtermelés fogalma, egyelőre, paradox módon, letűnt korok stílusainak igénytelen másolásával. De elemi erővel tör fel az igény egy, az élet minden területét átható stíluseszmény iránt, amely kifejezné

a mind szélesebb és mind erősebb polgári réteg esztétikai ideálját. A rohamosan polgárosodó korszak éppen a polgárság megszületésének idejébe nyúl vissza eszményekért és igazolásért. A készülődés ideje ez, amikor a historizáló eklektika esztétikai követelményei az ipari formatervezést készítik elő. Jakob von Falke, a bécsi Iparművészeti Múzeum igazgatója, aki maga is a mozgalom elindító és szellemi irányító közé tartozik, a neoreneszánszról mint „egészséges, racionális, az új társadalomhoz végre méltó, nemes, gazdag” művészetről ír. Eszményei, legalábbis részben, egybeesnek azzal a Gottfried Semper által megfogalmazott követelménnyel, amely a művészeti alkotást a használat oldaláról közelíti meg. Már az 1873-as Bécsi Világkiállításon a franciák itáliai reneszánsz könyvszekrényekkel (credenzone) jelentek meg. A stílus terjedésében nagy szerepet játszott a kialakulóban lévő iparművészeti múzeumok, iparművészeti iskolák és könyvtáraik olyan együttműködése, amely a kor díszítőművészetének alakulását Európa-szerre meghatározta. Bécs a Habsburg-Monarchia központjaként élen járt a stílus terjesztésében. Mattyasovszky Zsolnay Teréz visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy a Zsolnay család tagjai is elismerték Falke esztétikai nézeteit, olvasták írásait, amelyekben többek között a stilizált ornamentikát népszerűsítette, sőt személyes kapcsolatba is kerültek. „Falke nemegyszer végigjárta velünk a múzeumot, felhívta figyelmünket a legérdekesebb darabokra. Bevitt a múzeum könyvtárába is, és meghagyta, hogy különös figyelemmel bányanjanak velünk, adják ki a legértékesebb szakkönyveket.”

A magyar historizmus kibontakozása a kiegyezés (1867) körüli évekre esett. Gyökerei nálunk is a XVIII. század végére nyúlnak vissza. Ehhez az évtizedek óta létező, irodalmisággal áthatott tendenciához kapcsolódik a népies romantika, amely a magyar historizmusnak mindvégig kísérőjelensége maradt. A születő történettudomány különös figyelmet szentelt a reneszánsznak, mint az utolsó olyan történelmi korszaknak, amelyben Magyarország az európai fejlődés élvonalában haladt. Az esztétikában és a történetekben egyaránt megfogalmazódik a gondolat: „Történeti érzékünk erősödése elsősorán a szükségére egész nemzeti életünknek, biztosítéka haladásunknak.” (Beöthy Zsolt)

1873-ban Kelety Gusztáv még szomorú képet fest a hazai iparművészet helyzetéről: „Nálunk szűk termelés, gyér részvétel, a műforgalom tökéletes hiánya, szóval a művészetek életfeltételeinek teljes pangása” jellemző. A Bécsi Világkiállítást követően mégis nagyobb figyelem irányul a „nemzeti műiparra”, megindul az „Iparrajziskola”, megszületik az Iparművészeti Múzeum létrehozásának gondolata és sokasodnak a tárlatok.

A „nemzeti jelleg” kívánalma hat a művészetek minden területén, és a kialakulóban lévő néprajztudomány ráirányítja a figyelmet az éppen utolsó virágkorát élő paraszti díszítőművészetre is. Mattyasovszky Zsolnay Teréz említi visszaemlékezéseiben, hogy a Pécsen és környékén gyűjtött népművészeti tárgyak mellett a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója, Pulszky Ferenc által a rendelkezésükre bocsátott tárgyakon tanulmányozhatta a magyar folklór díszítőkincs legjellegzetesebb motívumait.

Zsolnay Júlia török-perzsa modorú és Teréz népi motívumokkal díszített edényei mellett sajátos színfoltot képviseltek a gyár termelésében Klein Ármin reneszánsz jellegű munkái. A fiatal művész egyöntetű elismerést vívott ki szorgalmával, fantáziájával. Mattyasovszky Zsolnay Teréz lírai hangon idézi fel alakját: „Az a kis vézna fiatalember, akit Klein Árminként ismertünk meg, kicsi, hegyes, gyér szakállával, ferde metszésű szemével, egész arcformájával egy gyenge alkatú faunra emlékeztetett. De az istenek pánsíp helyett ecsetet és ceruzát adtak a kezébe. Vonalait harmonikus szépség és kecsesség jellemezte. Minden munkája, még ha el is rajzolt valamit, és egy nyak, egy kar, egy láb túl hosszúra sikerült, azzal a bájjal volt tele, amely elválaszthatatlanul összeforrt művészetével.”

Klein Ármin a neoreneszánszon belül ahhoz a – kiváltképp kezdetben – uralkodó irányzathoz csatlakozott, amely a reneszánsznak az antikvitásból átmentett, klasszikus elemekre helyezi a hangsúlyt. Művészetéből teljesen hiányzott a német historizmus tudományos pedantériája, az előképek akkurátus és következetes másolása. Szobrász léte nagyon jól ki tudta fejezni magát rajzban. Munkáinak meghatározó eleme a dekoratív, oldott rajzosság, amely lírai attitűddel társul.

A Janus Pannonius Múzeum gyűjteményében a nagyrészt a gyári gyűjteményből az államosítás során átvett tárgyak között számos Klein Ármin által díszített, illetve az ő tervei nyomán készült kerámia található. A tárgyak jelentős csoportja az 1878-79-es

„Amorett”-sorozathoz tartozik. Az Amorett-tálcáknak két alaptípusa van. Az egyikben a tányér korongolt csíkkal határolt peremét reneszánsz ornamentika díszíti, belsejében kobaltirónnal rajzolt jelenetek. A jelenetek szereplői párosával ábrázolt amorettek, akik némelykor az antikvitás egyes jegyeit viselik magukon. (Például a priaposz herma előtt táncoló amorettek, vagy az auloszon játszó ifjú, aki szintén a priaposz herma előtt ül.) Máskor az amorettek kötetlen zsánerjelenetek szereplői: halásznak, céla lőnek vagy enyelegnek.

Az Amorett-tálca sorozat másik típusánál az edény mélye – a jelenet háttere – bar-na, korongolt kék csíkkal szegélyezve. Ezáltal hitelesebben kötődik a mintaképül vett XVI. századi itáliai majolikához. Az amoretto, puttó motívum valójában nem szorul fel-újításra, hiszen a barokk óta kedvelt díszítőeleme az európai kerámiának, de a kortárs szalonfestészet is előszeretettel alkalmazza. Kiváltképp népszerűvé tette Hans Makart, a kor divatos bécsi festője, aki feltehetően közvetlenül is hatott Klein művészetére. Ugyanakkor a neves angol Minton cégnél is divatos téma volt a puttó.

Klein Ármin sajátos stílusát jelzi a szellős kompozíció, a lendületes, mozgalmas vo-nalrajz, amely életszerűvé teszi az együgyű kis jeleneteket, a környezetnek a növényi motívumokkal éppen hogy jelzett, már-már a szecesszióra utaló elvont dekorativitása. Az 1870-es évek végén Klein sokféle tálkát tervezett. Fehér alapon kobald, szépia vagy mangán irónnal rajzolt képmásokat, színes reneszánsz jeleneteket, amelyek néha már 1879-ben is, de 1880-tól szinte kivétel nélkül arany alapra készültek. Az 1879-es év termé-séhez tartozik egy tányérsorozat, amely 12 darabból állt, mindegyik gazdagon színezett, más-más jelenettel: kertészkedő lány, ifjú sólyommal, alabárdos, kürtös, éjjeliőr. A soro-zatból egyetlen darab sem maradt a gyűjteményben, de némi fogalmat alkothatunk e fi-gurális jelenetekről a megmaradt bútorlapok, csempék alapján és a mintalapokról.

Ugyancsak 1878-79-ben készültek a Gustave Doré meseillusztrációi nyomán festett falitálak és a jellegzetes fidibusztartók. Ez utóbbi kis, henger alakú, talpas edényeket rendszerint népies jelenetekkel díszítette. A mulató betyárok, a juhászok a nyájjal árny-képen jelentek meg. A dekoratív kontúrrajz ellentétképpen a talpon rendszerint apró-lékos ornamentális díszítmény található. Ez a típus az üzleti könyvekben „fata morga-na” fantáziánévvel szerepel. Osztatlan népszerűségnek örvendtek Klein népies mun-kái, amelyek a romantikus zsánerfestészetből és folklór díszítő motívumokból egyaránt nyerték ihlető forrásukat. Tervezett tiszta ornamentikát is csörgőkorsókra, csutorákra, tálakra, amelyeket a keleties burjánzással szemben a határozott szerkezet, az egyen-súlyra való törekvés jellemez. (Kleintől mindvégig idegen maradt a Zsolnay-gyárban is népszerű török-perzsa motívumkincs.)

A folklorizáló magyar keramika jellegzetes típusa a kulacs, amely a köztudatban sa-játosan magyar formaként él. Valójában az antikvitás óta általánosan elterjedt ivóedény, amely Európa tradicionális (paraszti) kultúráiban rendszeresen felbukkan fából készült változatokban. A historizmus kerámiaművészete nemcsak Magyarországon fedezte fel, különösen a két lapos, kerek, festői díszítésre alkalmas felülete miatt kedvelték Európa-szerte. Klein Ármin több kulacsot tervezett, amelyek közül talán a szüreti jelenetet ábrá-zoló volt a legnépszerűbb. (Ugyanez a szüret-motívum fellelhető egy, valószínűleg szin-tén a gyári festők által másolt tálon.) A szüret, a mulató betyárok, cigányzenészek mel-lett a leggyakrabban felbukkanó, az előbbiekhöz hasonlóan a népies-romantikus zsáner-festészetből átvett, irodalmias téma a lakodalom. A népies lakodalom témakörében két-ségtől legértékesebb az a lapos relief szegéllyel díszített tál, amely szintén 1879-ben készült, és amelynek csak rontott példánya maradt a gyári gyűjteményben. A népviselet-be öltöztetett figurák klasszikusan megkomponált jelenetében nem nehéz felfedezni a szimbolikus tartalmat, az élet és halál, öröm és bánat örökös körtancát.

Nem maradt fenn a Valentin Károly helybeli kereskedő számára készített Nereida-tál, amely hasonló módon, a tál peremén lapos reliefszerűen ábrázolt egy mitológikus je-lenetet: a főalak a lovat hajtó Neptun, akit a tritonok és nereidák hada követ. 1878-79-ben készültek a kis Achillesz-figurák is, magastüszű színezéssel vagy mattírozva, ezüst sisak-kal és karddal. Az Achillesz-figurában Klein Ármint nem a mitológiai hős iránti tisztelet, nem is az emberi dráma érdekelte, kizárólag az alak esetleges mozdulatának hiteles és életszerű megformálása. Ekkoriban mintázta a mulató parasztfigurát hegedűvel a kezé-ben, a táncoló betyárt és a dudást. A táncoló paraszt közvetlen előképe Izsó Miklós 1860-

1870 között készült, 15 darabból álló „Táncoló paraszt”-sorozata, amelyben a mozgás és a nemzeti jelleg érzékeltetésének szobrászi problémája egyszerre jelenik meg.

Klein Ármin szobrászként nem különösebben invenciózus, inkább az általa ismert előképeket igyekszik mintegy tanulmányyszerűen, elevenen megformálni. Az alakok arányai azonban gyakran kevésbé sikerültek, térbeli elrendezésük ügyetlen. A kompozíció bizonytalanságát nem feledtetik a részletgazdag és finoman megmunkált felületek.

1881-ben Steindl Imre az általa tervezett budapesti Polytechnikum falát kívánta Zsolnay-féle majolikával díszíteni. Az ablakok körüli színes domborműveket Klein mintázta. A kerek, homorú mezőben reliefszerűen kialakított portrék neves tudósokat – Leonardo da Vincit, Newtont, Wattot és Stephensont – ábrázolják. E portrékat később az 1886-ban meginduló gyári tanonciskola falán is elhelyezték. Klein színes domborművei díszítették a gyári napköziotthon bejárata fölötti falat is. Allegorikus nőalakjai, kerti plasztikái ékesítették a Vasváry házat és a Vasváry telepet, valamint a Pécsi Nemzeti Színházat. E néhány épületplasztikán kívül ismeretes egy pécsi magángyűjtő tulajdonában lévő, Tell Vilmost ábrázoló mázatlan terrakotta épületszobra, amelyet az államosítás során vásárolt meg a tulajdonos. Ez utóbbi, egyszerű kontraposztban álló figura kitűnik harmonikus arányaival.

Klein Ármin 1881-ben tervezte népszerűvé vált óriáscsutoráját, amely nem maradt fenn. Ezenkívül számos tájképet, historizáló életképet, vadászjelenetet festett, amelyeket bútortetlapokon is felhasznált. A múzeum gyűjteményében is fennmaradtak illatszeres flakonokra, dobozokra tervezett finom dekorjai.

A 80-as évek elején készült munkái, csakúgy, mint a korábbiak, eltérnek a neoreneszánsz stíluseszmeny sablonszerűségétől. Figurái olykor közvetlenül görög előképekre nyúlnak vissza. Sohasem alkalmazza az előtér-középtér-háttér akadémikus sémáját, a környezetet néhány jellegzetes, dekoratívan megformált architektonikus és növényi motívummal villantja fel. Munkáin változatlanul a rajz, a kontúrvonal dominál. Folytatja a már 1878-ban megkezdett tányérsorozatát, német reneszánsz modorban megfestett büsztökkel. Ez a historizmus idején általánosan elterjedt típus eredetét tekintve a XVI. századi itáliai majolikaművészetig megy vissza. (Nicolo da Urbino, Castel Durante fiatal női portréival díszített tálai az előképek.) Német nyelvterületen az ún. „Liebesschale” (szerelmi ajándékként készült tál, a hölgy portréjával) a Dürer idejéből vett mintákban lelte meg előképét. Jost Amman 1586-ban kiadott, 122 fametszettel illusztrált könyvét, amely a kor női viseletének széles keresztmetszetét adja, a XIX. század iparművészei forrásként használták. (A Zsolnay nők is ismerték.) Klein számára a téma sokkal inkább a kerek formában történő komponálás, a finom ornamentális részletek kidolgozásának lehetőségét jelentette, semmint a történeti hűségre való törekvést. Az sem lehetetlen, hogy legalább képről ismerte Theodore Decknek az 1878-as Párizsi Világkiállításon bemutatott hasonló jellegű tálaikat.

Ugyancsak a 80-as évek elejéről származik az állandó kiállítás két kiemelkedően szép és ritka darabja, a pate-sur-pate technikával készült „Vénusz” és „Ámor” porcelán falikép. A pate-sur-pate eljárást a múlt század közepén Solon fejlesztette ki Sèvres-ben. A technika lényege a porcelánra való festés több rétegben felvitt, híg porcelánmasszával, amely végül az antik camea hatását idézi. Az eljárással együtt Solon felhasználta a XVI. századi itáliai és francia manierizmus, elsősorban a fontainebleau-i iskola stílusának elemeit. Klein az előképek nyomán szabatosan komponált, harmonikus művet hozott létre.

Klein Ármin a kor jellegzetes, sokoldalú iparművésze. Munkáinak túlnyomó részét a világnak szinte minden tájára eladták, más része, romlandó anyagból lévén elenyészett. Zsolnay Teréz emlékirataiból tudjuk, hogy a család lakásának egyik falát reneszánsz ornamentikával díszítette, amely egy átépítés során elpusztult. 1882-ben a művészek Múcsarnokban rendezett jelmezbálgán Zsolnay Júlia és Miklós az általa tervezett reneszánsz kosztümökben arattak sikert. Munkássága 1883-ban bekövetkezett halála ellenére a korai Zsolnay-kerámia művészi arculatának egyik meghatározó momentum lett. Művészetében a kialakuló magyar iparművészet törekvéseinek megfelelően egyesítette a neves kerámiaközpontokból érkező hatásokat a nemzeti jelleg kialakításának igényével.

ZSOLNAY VILMOS MAUZÓLEUMA

Zsolnay Vilmost, aki magát szerényen csak „fazekasmesternek” nevezte, már életében a nagy felfedezőnek, a kiváló gyáriparosnak kijáró patriarchális tisztelet övezte. 1900-ban bekövetkezett halála után fia, Zsolnay Miklós, aki utóda lett a gyár vezetői posztján, elhatározta, hogy apjának méltó síremléket állít. A tervezést sógorára, az építész-mérnök Sikorski Tádéra bízta.

Sikorski 1882-ben Lengyelországból jött Pécsre, hogy megismerkedjen Zsolnay Vilmossal és gyárával. Tanulmányait Bécsben végezte Karl Hasenauernál, akinek asszisztense volt a bécsi Opera és a múzeumegyüttes építkezésénél. Később egy állami kerámiai szakiskola vezetője lett. Pécsi látogatásakor megismerte Zsolnay Vilmos leányát, Júliát, akit 1883-ban feleségül vett. Ettől kezdve a gyári díszmű és építészeti kerámia tervezésében szerzett kiváló érdemeket. Terveire jellemzőek a historizáló stílusfelújítások, a reneszánsz formák és díszítések. Gazdag sorozatokat tervezett az arab művészet elemeivel.

Sikorski Tádé 1901-ben elkészítette a sírépítmény és a környezet tervét. A szobrászati díszeket és a falfestést a gyár szobrászművésze, a szecessziós vázák és figurák legtermékenyebb alkotója, Apáti Abt Sándor kapta feladatául. A kivitelezés minden részletét – ahogy azt a korabeli sajtó közli – a Zsolnay-gyár dolgozói végezték.

A mauzóleum neoromán stílusú, kerek alaprajzú, centrális építmény. Átmérője 8,5 méter. Falazatát kívül körben tizenkét féloszlop tagolja, két-két oszlopot a kocka-fejezetből induló félkörív köt össze. A záróívek középpontjában egy-egy, összesen hat kerek ablak van. Ezek kerete, valamint a nyílást tagoló román kereszt alakú rácsozat pirogránitból, a Zsolnay-gyár fagyálló anyagából készült. Az ablaknyílások befelé kónuszosan szűkülnek. Az íveken fogasdísz, az ívek és a zárópárkány közötti háromszögekben, a csegelyekben plasztikus, szárnyas angyalfejek láthatók. A párkányon ívsoros és fűrészfogas díszítés fut körül. A tetőzet kúp alakú, belülről kupola-kiképzésű. Zöld mázas cseréppel fedett, tetején színes, mázas pirogránit angyal-figura állott, amelyet később, feltehetően a tető javításakor geometrikus záródíszszel cseréltek fel. A tető csapadékvízét hat griffes vízköpő vezeti le. Az egész falazatot kívülről pirogránit lapok burkolják, s ebből készült a lépcsős kiképzésű alapzat is.

A mauzóleum a gyár szomszédságában lévő kis dombon – az egykori vesztőhelyen – épült fel. A Felsővámház utcával határos oldalt magas kőkerítéssel övezték, amely a dombra felvezető lejtős gyalogút két oldalán folytatódik és támfalként szolgál. Ez a szakasz lépcsőzetes kiképzésű, a tagozatokra vörösbarna mázas pirogránitból készült, pihenő oroszlánokat helyeztek, összesen negyvenkettőt. Magas kőkerítés övezte a mauzóleum épületét is, amelynek Kovácsolt vaskapuja az épület főbejáratával szemben, kis térségre nyílt. A kőkerítést mindenütt díszes kiképzésű pirogránit zárólapok fedik, az alsó, bejárat kapunál nagyméretű virágtartó vázakkal.

Sikorski Tádé a mauzóleum tervezésénél Napóleonnak a párizsi Invalidusok Templomában lévő síremlékét tekintette mintaképül. Hasonlóan ahhoz, a belső teret körbefutó galériával két szintre osztotta. A középén hagyott kerek nyílást oszlopos korlát védte. A galéria megoldású felső szint a kápolna, színes eozinburkolatú oltárral, az alsó szint a temetkezési hely, a kriptá. Ennek közepén áll Zsolnay Vilmos színes eozincsempével burkolt szarkofágja, míg a kör alakú teret bezáró oldalfalat egymás felett két sorban elhelyezett sírkamrák tagolják. A kriptá kupolája ornamentális díszítésű, az oldalfal eozin burkolattal fedett, amelynek egyszerű motívuma az ismétlődő, körbe foglalt román kereszt. A mauzóleumnak két bejárata van: az oroszlános útról a felső szintre, a kápolnába lehet jutni, míg a kriptába az ellenkező, északi oldalon vezet a fekete csempével fedett, zárt lépcsőlejáró.

A kápolna korlátos galériájáról letekintve, Zsolnay Vilmos monumentális szarkofágjára nyílik rálátás. A szarkofág római előképre utal. Egyik hosszanti oldalán középen kerek emblémában Zsolnay Vilmos relief-portróját látjuk, mellette jobbról-balról az

oldalfalat kísérő palmetta-frízssorral. A szarkofág másik oldalán a palmettafüzér között körbe foglalt pajzsos gyári embléma, az „öttemplom”. A keskeny oldalon mitológiai áldozati jelenetet idéző domborműves ábrázolás kapott helyet. A jelenet főalakja a művészetek istennője, Minerva, aki szárnyas oroszlánnal díszített trónusán ülve fogadja a vele szembejövő menetet, amelynek alakjai áldozati edényeket, kerámiákat hoznak kezükben. A menet élén Zsolnay Vilmos halad, mellette védőszelleme, a kezében fáklyát tartó Génusz. Őket két nőalak követi, kikben Zsolnay Vilmos leányait látjuk, majd egy római férfi viseletében Sikorski Tádét, végül Zsolnay Miklóst véljük felismerni. A színes eozinburkolatú fedlap szélén római felirat fut körbe, a következőképpen:

„+ D + O + M + REQUIESCANT • A • LABORIBUS • SUIS • OPERAE -. . . . ILLO • SEORUM • . . . + UBI • EST • MORS • VICTORIA • TUA ? ”*

Az oldalfalon lévő sírkamrák nyílásait babérkoszorúval díszített zárólappal fedték. Ezekben Zsolnay Vilmos elhunyt családtagjait helyezték nyugovóra.

A kápolna díszes oltárát áldást osztó, nagyméretű Krisztus-szobor díszítette, a szentségtartó eozinos kivitelű, oszlopos kiképzésű. A kupolát színes, mázas kerámiából készült imádkozó angyalokkal és arany csillagokkal díszítették, a mennyei jelképeként. Középről, ugyancsak eozinból, nagyméretű örökmécses függött alá.

Szólnom kell még a kápolna gazdagon kiképzett bejáratú kapujáról. A román kori kis templomok bejáratának mintájára, a kapuzat félköríves záródású, befelé szűkülő, gazdagon tagolt fonatos díszítéssel. A félköríves felső részben növényi arabeszk közepén a Zsolnay-gyár védjegye, az öttemplom – mindez pirogránitból. A kapuszárnyak fából készültek, kerámiákkal befedve. Mindkét szárnyon 12-12 rozetta van párosan egymás mellett, s bennük apostolfejek és kereszt alakú pálmalevél csokrok váltakoznak. Az apostolfejek között, a jobboldali szárnyon a legalsó – Tadeus – mintázásában Sikorski Tádé portréját látjuk.

Említést érdemelnek még a kerítések és a kriptalejárat kovácsoltvas kapui és olyan – gondosan tervezett – kisebb részletek, mint például egy kilincs vagy vas-szegecs, amelyek mind az épületegyüttes harmonikus, egységes stílusfelfogását tükrözik. Gondja volt a tervezőnek az épületet övező terület parkosítására, a dombról lefolyó esővíz elvezetésére, az akkor még beépítetlen, tágas környezethez való alkalmazkodásra. Az időjárás viszontagságaival a pirogránit fagyálló anyaga az eltelt közel kilencven esztendő alatt megbirkózott. Nem tudott azonban ellenállni a szándékos emberi rongálás ördögi fondorlatainak, amelyek kikezdték ennek a maga nemében egyedülálló, nagyszerű műemléknek a sérthetetlenségét. Az 1950-es évek közepétől kezdődően a bejáratú kapukat többször feltörték, a burkoló eozincsempék nagy részét leszedték, az oltárt összetörték, a sírkamrákból a csontvázakat kidobálták. Véletlen szerencsének mondhatjuk, hogy Zsolnay Vilmos szarkofágját – bár megkísérelték – eddig még nem tudták felnyitni.

A súlyos rongálások láttán 1981-ben, majd 1988-ban Pécs lakosai hangot adtak felháborodásuknak, s ennek hatására a városi tanács a Zsolnay-gyár közreműködésével a legszükségesebb állagmegóvási munkákat elvégeztette. Az épületet 1989-ben a Zsolnay-család távolban élő leszármazottaitól Pécs Város Tanácsa megvásárolta, hogy ily módon mint tulajdonos, annak további megóvását biztosíthassa. A megóvás azonban nem elegendő, szükséges az elpusztított díszítmények újragyártása, pótlása, és majd a mauzóleum kertjébe otrombán beépített élelmiszerbolt és a kerten átvezető út megszüntetése is.

Szeretnénk remélni, hogy a Zsolnay nevet viselő porcelángyár segítő közreműködésével a pécsi kerámiának világhírt szerzett Zsolnay Vilmos nyughelye a helyreállítással a régi szépségét nyerheti vissza.

* A kipontozott részeknél a szöveg sérült, hiányos. A magyar fordítás így hangzik: D + O + M = Deo Optimo Maximo = A legjobb, legfőbb istennek (ti. Jupiternek szentelve). Római templomoknál szokásos felirat. REQUIESCANT • A • LABORIBUS • SUIS • OPERAE - ... ILLO • SEORUM... + idézet az Újszövetségből, a jelenések könyvéből, 14. rész 13. bekezdés. Az idézet elejét, ti. „Boldogok a halottak, akik az Úrban haltak meg” – a felirat nem tartalmazza, csak a második felét: „Hogy megpihenjenek munkáiktól, mert cselekedeteik követik őket.” „UBI EST MORS VICTORIA TUA? ” – „Halál, hol van a te győzelmed?” = Idézet az Újszövetségből, Pál apostol második levele a korinthusbeliekhez, 15. rész 55. bekezdés. (A latin nyelvű szövegek feloldásánál Maráz Borbála régész nyújtott szíves segítséget.)

VONZÁS ÉS VÁLASZTÁS 11.

„Nem én vagyok! Nem én!”

(Pályi András: *Kövek és nosztalgia*)

Érdemes lenne egyszer közelebbről és részletesebben megvizsgálni, miért oly kevés az utóbbi években a jó novelláskötet, a jó novella, s ezzel szemben miért szaporodtak meg meglehetősen a regények. Pedig a hetvenes években fellépett írónemzedékek majd mindegyik tagja novellákkal kezdte pályáját, a korszak elejét ez a kisforma uralta, hogy aztán egyre inkább teret hódítson a nagyobb, átfogóbb forma, a regény. Az alkotói lélektan felől is meg lehetne közelíteni e problémát, tudniillik az irodalomban elterjedt a tévhit, hogy igazi prózaíró tehetségét és annak nagyságát végül is regényben bizonyítja be alapvetően; közkeletű az a hamis tudat, hogy komoly epikusnak a regényíró számít. Másfelől, a forma oldaláról viszont az mondható el, hogy van valami törvényszerűség is mindebben; a klasszikus, tradicionális novellaforma egyre kevésbé, egyre ritkábban képes az évszázad vége felé uralkodó formátlanság érzését magába szívni és hitelesen közvetíteni, éppen lekerékíthettség, kerekdedség és szabályossága miatt. Ritka és nagy kivételnek tartható tehát ma, mondjuk, Bodor Ádám vagy Tar Sándor novellisztikája. Bizonyos értelemben Pályi András könyve is hasonlókat tükröz. Pályi eddigi pályáján végeredményben mindig kisprózát publikált: novellákat és kisregényeket (bár például *Másutt* című műve inkább az elbeszélés kategóriába tartozik). Új könyve, akár az első, megint novelláskötet, ám e meghatározást az olvasó fogadja fenntartásokkal, előzetes elvi minősítésként, mert a részletesebb elemzés majd kimutatja, hogy a könyvben szereplő írások nagy része műfaji szempontból meglehetősen kétséges.

A műfaji kérdések mentén továbbhaladva: a *Kövek és nosztalgia* egész szerkezete arra utal, hogy bár kisebb-nagyobb különálló egységekből tevődik össze, a teljes szerkezet mégsem ennyire széttagolt, s különösen nem az, ha egy tradicionálisan összeállított úgynevezett novellagyűjteménnyel hasonlítanánk össze. Kétségtelenül találhatók a könyvben olyan írások, melyek önmagukban is zárt, kerek egészet alkotnak (*A nyugat imádata*, *A filmes*, *Próbafelvétel* s még néhány), a legtöbbjük azonban igényli a többi művel való viszonyba állítást, sőt igazán csak e viszonyban kapja meg saját értékét is. Ez a tény már önmagában is egy összefüggőbb szerkezetre utal, ám vannak még mások is, melyek már első olvasásra is megerősítik ezt. A szövegekben ugyanis felfedezhetők bizonyos tematikai, kronológiai összefüggések, melyek jelzik, hogy nem egyszerűen novellák egymásutániságával van dolgunk. Még arra is következtethetünk, hogy igen töredezetten, széttagoltan, rengeteg megszakítással ugyan, de Pályi szövegeiből egy nem tradicionálisan felfogott fejlődés- vagy nevelődés-regény körvonalai bontakoznak ki. Időben ez úgy rögzítődik, hogy a szövegek tematikai-kronológiai rendje a gyermekkortól halad a férfikorig. A „halad” kifejezés itt persze pontatlan, nemcsak az ímént jelzett megszakítások, széttagolódások miatt, de azért is, mert a gyermekkort megidéző szövegek elbeszélői szituációja, perspektívája a felidéző narrátoré, tehát mintegy az utólagos rekonstrukcióé. Az idő tehát sem az egyes szövegeken belül, sem nagyobb egységekben szemlélve nem reflektálatlanul, egyenes vonalúan halad előre. Az említett kronológus rend homályosan mégis felfogható. Bizonyos megszorításokkal tematikusan is érzékelhető a különálló szövegek utalása egy nagyobb egészre (összefüggésben az idővel is). Az egyes szövegekből ugyanis, ha nem is áll össze, de mégis körvonalazódik egy különös elbeszélő életének eseménytörténete, pontosabban élettörténetének néhány, úgy tűnik, fontos, jelentős ténye, mind a gyermekkorból, mind a férfikorból. Mindezek ismeretében azt mondhatnám, egy tradicionálisan felfogott életút is felrajzolódnak az ártatlanság korától az ártatlanság elvesztéséig, vagy ahogy jobban illeszkedik

a megfogalmazás a tradícióhoz, a világ szemléletétől a világ birtokbavételéig. Csak-hogy mindennek ellentmond a felidéző elbeszélői szituáció, mely reflektálja a múltat is, emlékezik: „Megfigyelni a gyerekkori helyszínt” (5.) – olvasható a *Mozdulatlan* című szövegben, mely a kötet nyitódarabja. Így aztán, bár valóban észrevehető valamiféle mozgás e szövegtől a záródarab szövegéig, például ilyen idézetekben is: „Most megálapítom, hogy a kövekhez letagadhatatlanul közöm van.” (11.), mely a nyitószövegből való, míg az utolsó szövegnek már a címe is – *Búcsú a kövektől* – ezzel ellentétes eredményt mutat, mégis megjegyezhető az, itt nem egy vonalszerű építésről van szó, hanem inkább nyitás és zárás összeéréséről, talán azt is megkockáztatnám, hogy egymásba kanyarodásáról, azaz körszerűséget sejtető szerkezetéről.

A nagyobb egységekben való gondolkodásra utal a kötet egy másik jellegzetessége is, mégpedig az, hogy – s ez is az egyes szövegek önállóságának viszonylagosságát bizonyítja – a kötetet átszövi néhány állandóan variálódó, újra és újra visszatérő motívum. Ennek csak külsődleges jele az, hogy az egyes szövegegységekből bizonyos szavak, kisebb-nagyobb szövegrészletek átemelődnek egy másikba, akár azonos formában, akár módosítva, s ott folytatják életüket, lényegében lazán, nem történetyszerűen összefűzve a szövegeket.

Ha a kötetet mint nagyobb szerkezetet szemléljük, akkor az ezen belüli ilyen szövegösszefüggések belső idézéseknek számítanak, a belső idézés pedig nem más, mint öntükrözés. Az így felfogott belső idézésnek extrém esete a címadó szöveg, a *Kövek és nosztalgia*, mely lényegében újraírása egy 1969-es novellának, beépítve annak szövegrészleteit az új szerkezetbe. Nem véletlenül ez a szöveg a kötet címadója, az egész szerkezetben és a motivika szempontjából is meghatározó fontosságú írás, és szinte Pályi szövegeinek minden poétikai és világképi jellemzőjével rendelkezik. Az első ilyen tulajdonság, hogy e szövegek nem történetyszerűek. Szerkezetük nem írható le egy időben megszerveződő cselekmény mentén, mert ilyen cselekmény a legtöbb írásból hiányzik, s alig néhányban fedezhető fel valamiféle eseménysornak legalább a töredéke. Ahol igen, azok az írások a hagyományosabb szerkesztésűek, bizonyos fokig az egész kötetből kissé „kilógnak”, s hangvételük is eltér a többitől; különösen a már említett *A filmes, Próba felvétel, A nyugat imádata* ilyen. A második jellegzetesség, mely az előzővel össze is függ, hogy az idő az elbeszélés megszervezésében alig-alig játszik szerepet. Sem mint kronologikus rend, sem mint a szereplők által átélt tartam nem rendelkezik szerkezeti jelentőséggel. (Zárójelben jegyzem csak meg, más kérdés az, hogy a Pályi-szövegek világképe szinte mindig az idő problémájára alapozódik, de ez egy másik elbeszélői sík.) Természetesen olykor feltűnik egy-egy dátum, egyes események időbeli meghatározása (ilyen például 1968 vagy 1956), de ezek legfeljebb bizonyos konkrétabb körvonalakat adnak csak az írásoknak, s ilyen értelemben mondható még az is el, hogy e felszíni síkon olykor megkülönböztetődik múlt és jelen a szövegekben. Egyébként úgy tűnik, a Pályi-szövegek egyfajta közelebből meg nem határozott jelenben léteznek állandóan, mintegy elvont, általánosított pillanatban. Azért is lehetséges ez, mert vagy ennyire elvont az éppen adott szöveg időbelisége, vagy ha konkretizáltabb, akkor ott az elbeszélői szituáció, a felidézés módosítja az időszerkezetet a jelen, a pillanat felé, nevezetesen afelé a jelen felé, amelyből az elbeszélő szemléli akár a múltat is. Az előbbi két jellegzetességből is következik a harmadik, hogy sem az elbeszélő, sem az elbeszélésben megjelenő szereplők nem, vagy csak megszorításokkal írhatók le valóságos személyekként; nem személyiségrajzokat, pszichológiailag megokolt jellemábrázolásokat kapunk, hanem inkább állapotrajzokat, lélekállapotok kivételéseit a valóságra, s ez még akkor is így van, ha olykor egy-egy szövegben a pszichológiai megokoltság is szerephez jut, vagy olyan konkrét valóságdarabok tűnnek fel a szövegben, melyek egy úgy mond realista típusú értelmezést, felfogást is megengednének. Pályinak ugyanis – s ez talán felületes olvasásnál kevésbé szembetűnő – nagy erőssége egy-egy metszetben a valószerű megjelenítés is. Ez különösen korábbi kisregényében, az *Életemben* érzékelhető. Pályi szövegeiben mindezek következtében a legtöbbször nem azonosítható az elbeszélő, legfeljebb következtethető, sejtethető, hogy nagyobb részükben szerző és elbeszélő azonos lehet; életrajzi mozzanatok is utalnak erre. Ha az elbeszélői grammatika felől nézzük ugyanezt, akkor is az állapítható meg, hogy igen gyakori az első személyű elbeszélésmód, többször felbukkan kisebb-nagyobb egységekben az önmegszólító beszéd-

mód, olykor a függőbeszéd-szerű előadásmód, s viszonylag kevesebbszer csak a harmadik személyű elbeszélés. Az azonosítás kérdése azonban itt nem egyszerűen poétikai probléma, hanem világképi, s ez tágabban értve vonatkozik más jelenségekre is a szövegekben. Például arra is, hogy az írásokban valószínűség és valószínűtlenség hogyan keveredik. Igen sok művében csak sejteni lehet, hogy egy eseményrészlet, egy állítás valóban megtörtént-e, valószínű-e, vagy csak a képzelet „játéka”. Valóság, illetve a valóságról alkotott kép és fikció a szövegekben összeecsúszik, s ad abszurdum nem azonosíthatók, illetve e viszonyból következően maga a valóság is fikciónak tűnik. A *Kövek és nosztalgia* végül is éppen erről „szól”. Anna, az eredeti novella hősnője természetesen fikció, s e fikcióról íródik egy másik fikció, mégis a lány – például az írás befejezésében – valóságos személyként szerepel; arról itt most még nem is beszélve, hogy az elbeszélő kijelenti: „itt én vagyok ő” (95.), tehát további azonosítási problémák is felbukkannak a szövegben.

E három jellegzetesség – a történetyszerűség, az időbeli megszervezettség és a jellemábrázolás hiánya – összefonódik egy általános poétikai jelenséggel, és a korábban már említett motívumtechnikával, pontosabban néhány alpmotívummal. A Pályi-szövegek poétikai-világképi szinten e hiányokkal a folytonosság megszakadására utalnak, mely úgy értelmezhető, hogy a világ nem írható le összefüggő egészként, a személyiség nem ragadható meg belső összefüggésekből felépülő, pszichológiai értelemben vett ok-okozati láncolatból felfejthető önazonos egészként. Nem a modernség megrendült személyiségképéről, világfelfogásáról van itt szó, hanem már egy további fokozatról, melyben az egészbe és az egész felépíthetőségébe vetett hit eltűnt. A folytonosság éppen ezért e szövegekben másként jelentkezik, mint a tradicionális szövegépítkezésekben, s ez az ismétlés. Az ismétlés egyfelől mindig megszakítást jelent a szövegben, másfelől azonban folytonosságot is, akár egy szövegen belül, akár több szöveg között. Ez a fajta szövegépítés tehát paradoxális, mert alapelve, hogy az egészként megragadhatatlant így is tüntesse fel, ám az ismétlés révén mégis utal legalább összefüggésekre a széttagolódásban. Az ismétlés egyik bonyolultabb formája a belső idézés, mely öntükrözésnek számít, de a belső idézés szoros kapcsolatban van a változattal, a hasonló jelleggel is. Mindkét jelenségnek kitüntetett szerepe van Pályi szövegeiben. Az öntükrözés pedig mint poétikai jelenség utal a könyv egyik legalapvetőbb motívumára, a tükrözésre, a tükrö-motívumra, ez pedig a szövegekben megnyilvánuló személyiségfelfogásra, azonosság problematikára. Ez utóbbi szinte mindegyik írásban felbukkan, már a kötet második szövegében „a kétarcúságról” (19.) olvashatunk, itt azonban még lélektanilag és történetileg is konkrétumokhoz kötve, tehát tradicionálisan indokoltan. Az *Ellenforradalom* című írásban már a lélektani motiváltság a háttérbe húzódik, s a tükrö-motívum teljes egészében bontakozik ki: „Egy fürdőszobai tükör, csiki-csuki. Ki beszél a tükörből? Én? Ha én, akkor inkább magamból, nem? Talán igen, talán nem. Azt mondják, a szem a lélek tükre. És ha megfordítom? A tükör a lélek szeme? De akkor mi az én? A lélek? A tükör? Aki a tükör előtt áll? És ki áll a tükör előtt? Egy alig pelyhedző, gyerek-szemű naiv kisfiú? Én.” (32.); majd az írás befejezésében a motívum kiteljesedik, így: „Tükör a mosdó felett. Csiki-csuki. Mondhatnám, az egyik arc kifelé tekint, a másik befelé. Lehet valaha egy a kettő? Vagy ha nem, felejtsen el magam? téged? melyiket?” (39.) A tükrö általi kettősséget hangsúlyozza a szövegben az is, hogy az elbeszélő hol önmegszólító második személyben, hol első személyben beszél, tehát a szöveg grammatikája is tükröt idéz. Az önmegszólítás pedig már eleve, önmagában is a személyiségválság poétikai „tünete”. Egy másik szövegben, a *Love story*-ban az elbeszélő így szól: „Farkasszemet nézek a tükörképemmel.” (185.) Magától a tükrö szótól elszakadva azonban még ennél is több példát idézhetné a motívumra. A *Kövek és nosztalgia* című írás már utalt szerkezetére is a tükröre épül, a kettős tükrö-motívumra, a kétszer megírt novella ténye tekintetében. A kettősség értelmében felfogott motívum igen erősen van jelen például az *Elmozdulás*-ban: a lány Andi—fiú Andi-megkettőződés, vagy a lány Andi—kő Andi-kettősség is ezt rajzolja ki. Mindez újra és újra, ismétlődéseken keresztül az elvesztett én (308.) problematikájáról szól, a megfoghatatlan személyiségről, az azonossággént felfogott egész eltűnéséről. Talán nem túl kockázatos értelmezés, ha az egész problematikára kivetítve utalok a könyv egyetlen szavára is, mely tipográfiailag is ki van emelve: a *Fehér kereszt expedíció* című szövegben szerepel a *midlife crisis* kifeje-

zés, kétszer is (249., 260.), mely egyszerre jelentheti a középkorú férfi válságát (tehát egy lélektanilag is indokolt, életkorhoz kötött válságot), és etimológiailag beleérthető az a jelentés is, hogy az élet középpontjának a válsága, amely nem lehet más, mint a személyiség válsága, vagy még inkább e középpontnak, a személyiségnek az eltűnése mint a világnak mint egésznek a végső összetartó eleme. Ha úgy tetszik, a Pályi-szövegek ismétlődően arról a keresésről (ez is alapotívum) beszélnek, mellyel az elbeszélő (aki tehát maga sem azonosítható) saját identitását kutatja, az identitás lehetőségeit.

Az egyik lehetőség a személyiség magjának feltérképezésére, ha a szerepeket, a személyiség által vállalt szerepeket vizsgáljuk. Ahogy a *Kövek és nosztalgia*ban is olvasható: egykori magamban keresem magamat; itt a helyzet annál is bonyolultabb, mert az egykori én az egy másik, a már idézett Anna (aki viszont fikció!). A szöveg tehát eleve azt állítja – bár itt még csak burkoltan –, hogy az identitás csak a másság által, a másik által létezik, önmagában elképzelhetetlen. „A szerepből nem fejthetem meg az ént, legfeljebb az énből a szerepet” (103.), szól a további szöveg. A különféle szerepek mögött azonban nincs én, sőt, az idézet is inkább úgy értelmezendő, hogy csak szerepek vannak, s hogy ezek végül kit, mit takarnak, az eldönthetetlen, amint a kötetzáró írásból vett idézet mutatja: „A szerep? Benne vagy? Kívüle vagy?” (304.). A szerep-motívum ezért természetes módon kapcsolódik össze egy másik, a szövegekben kevésbé gyakran felbukkanó, kevésbé kifejtett motívummal, a bábuval. Ha az én mint önmagában vett azonosság lehetetlen, akkor csak szerepei léteznek, s ha csak szerepei léteznek, akkor az én valójában csak bábu, üres edény, mely épp azt a formát veszi föl, melyet a világ „színháza” rászab. Nem véletlen, hogy a *Búcsú a kövektől* többek közt a színház körül forog, s ezzel, illetve a színészettel kapcsolatban hangzik el: „Te csak egy bábu vagy.” (301.), azaz nem valóságos, nem identitás. A *Fehér kereszt expedíció*ban a szereplők egy részéről nem tudható, valójában mik is: mivel „sci-fi” novelláról van szó, teljesen természetes is, hogy viaszbábuknak látja őket az elbeszélő, reprodukcióknak, akik csak hasonmásai, alakváltozatai a valóságnak. A hasonmás-motívumnak ezen kívül is alapvető szerepe van a szövegekben.

Annak a keresés-motívumnak, mely az ént kívánná felfedni, a végső következtetése tehát az, hogy „Mindenáron egy akartam lenni, és végleg kettő lettem.” (306.) Egyetlen út marad végül az én azonosságára – paradox módon –, a különbözősben való magáratalálás, a másikban önmaga szemlélése. A címadó írásban ez így körvonalazódik: „Íme, forma vagyok, nem több, csupán a te formád, a személytelenségemben is személyes, a te, akiben az én testet ölt, akár a szellem a kőben és a nosztalgia a vérben.” (109.) Ez a másik a Pályi-szövegekben a legtöbbször a férfi-nő kapcsolat valamelyik tagja, miután a szövegek elbeszélői gyakran férfiak, ezért kézenfekvő, hogy a másik a nő, s az azonosulás, az identitás elérése a szerelem, a szeretkezés, az egyesülés testi-lelki pillanata. Ezzel kapcsolatosan több dologra is fel kell hívnom a figyelmet; először is, ezt a fajta személyiségfelfogást vagy világképet a szövegek plaszticitása nagyon felerősíti. Pályi a szexualitásnak, a szeretkezésnek, a női-férfi testnek egyfelől kivételesen naturális, ugyanakkor mégis „spirituális” értelmű leírását adja olyan erővel, mely a magyar próza történetében is ritkaságnak számít. Másfelől a szövegek pontosan mutatják be azt a mozzanatot is, hogy hiába ez az intenzitás, a szerelemben megvalósuló identitás is csak egy pillanatra érvényes, a következőben már az elkülönülés és az érvettség következik. A pillanatból is kiléphet a szereplő, mint ahogy a *Love story* elbeszélője valóban egyszer csak kívülről szemléli szeretkező önmagát: „Nem én vagyok! Nem én!” (94.) E „pillanat” magyarázza azt, hogy miért is jelen idejűek ezek az írások szinte kivétel nélkül, függetlenül attól, hogy milyen konkrét időket is idéznek meg. A pillanat örökkévaló jelenideje szervezi végső soron a szövegeket.

A másságban szemlélt önmagunk a Pályi-szövegekben, mint utaltam rá, a nő és férfi kapcsolatra transzponálódik. Ebből származik a szövegeknek egy különös vonása, nevezetesen, hogy a különböző szövegek szereplői és elbeszélői valójában csak alakváltozatok, hasonmások, egyik szövegnek a másikban való „idézései”, s így végül két szereplőre redukálhatók az írások. Hogy ez talán nem túlbonyolított értelmezési kísérlet, azt az *Idill* című mű is bizonyíthatja, mely Ádám és Éva történetét írja újra, s mintegy metaforikusan tükrözi az egész kötet azonosság és elválás, elkülönöződés problematikáját.

Közel sem érintettem minden motívumkört a könyvben; lehetne és kellene is szólni például a „köröl”, mely Pályi szövegeiben mindig a rend, az elrendezettség értelmében szerepel, vagy mozgás és mozdulatlanság jelrendszeréről, s nem tértem ki a külső, stiláris vagy szöveges idézetek jelentőségére sem. Egy valamire azonban még kell utalnom: az eddigiekből talán kiderült, hogy a kötet egységét sajátosan irodalmi elvek szervezik meg. Tehát nem a valóságból leszűrt ábrázolási elvek, hanem az irodalom valóságának elvei. A szövegek a valóságot is fikcióként kezelik, hisz hogy mi a valóság és ennek tükörképe, mint láttuk, nem dönthető el. A szövegek így az irottságra apellálnak, saját belső törvényszerűségeikre, nyelvi, motivikus megalkotottságukra, melyek segítenek saját „labirintusukban” (175., 176.) eligazodni. Mindez persze nem jelenti azt, hogy töredékekben ne találánánk nagyon is erős valóságanyagot bennük. Ez, úgy gondolom, Pályira kivételesen jellemző. Ha a szövegeket az előzőek értelmében fogjuk föl, akkor érthető lesz az is, miért állíthatja az elbeszélő joggal: „végleg megszabadultál a jelképektől” (308.), s önmagát, önmegszólításként, miért nevezi így: „Te művelődésügyi főelőadó.” (308.) A könyv szerint szövegek születnek szövegekről, ami nagyon egybehangzónak tűnik Eco véleményével: könyveket írunk könyvekről. A *Kövek és nosztalgiával* szemben mindezek következtében csak olyan „kifogások” fogalmazhatók meg, melyek ebben az irodalmi megalkotottság-térben mozognak. A dolgozat elején utaltam rá, hogy egyes szövegek – bár ezek az önállóak – nem illeszkednek pontosan a kötet egységébe. Ez bizonyos érték hullámvázra mutat, ezt azonban nem gondolom az egész megítélésében jelentősnek.

A kötet, melynek műfaját egy posztmodern regényhez nagyon közel állónak látom, erőteljes metaforája az ezredvégen annyira aktuális világképi problematikának, amely a hit és az egész elvesztéséhez kapcsolódik. A szövegek az elvesztés útját járják be; attól a ponttól, melyet az elbeszélő így fogalmaz meg: „hitt abban is, hogy létezik az aromák titkos világrendje, csupán ki kell bontani a dolgokból” (90.), odáig, hogy: „Kirekedtem magamból. Így akartam. Elveszteni az ént.” (305.) S itt aztán „A kör bezárul.” (246.) Nem marad más, mint a szeretet. (*Szépirodalmi*, 1989)

FEJTŐ FERENC

A FELFEDEZÉS ÖRÖME

Kristóf Ágota és Jozsif Geraszimov könyveiről

Micsoda öröm, ha az íróasztalomon „elfekvő” sok más könyv közül szórakozottan kiemelt kötetekben remekművekre bukkanok! Márpedig az utóbbi időben kétszer is volt részem ebben a ritka örömben. Először egy magyar írónőnek, másodszor egy orosz írónak köszönhetően. A magyar írónő neve Kristóf Ágota (nevéből ítélve szülei Agatha Christie-rajongók lehettek), az orosz íróé pedig Jozsif Geraszimov. Az előbbiről csupán annyit tudok, hogy Magyarországon született, 1956-ban húsz éves volt, és jelenleg Svájcban él, francia nyelvű regényeket és színpadi műveket ír. Itt fekszik előttem a Seuil által nemrég megjelentetett két regénye: *A nagy füzet* és *Az álom*. Az elsőt, mint hallom, máris tizenöt nyelvre fordították le.

Kristóf Ágota regényeinek helyszíne egy háborús ország. Valószínűleg Magyarországon, de bármely másik is lehet, hiszen az országra utaló jellegzetes vonások homályban maradnak. A szerző személye ugyancsak, lévén mindkét könyve afféle napló, „nagy füzet”, amibe hősei egyszerűen, kommentár nélkül feljegyzik életük kisebb-nagyobb eseményeit. Hősei ikrek; anyjuk, akiről csak annyit tudunk meg, hogy vörös a

szeme, egy idős asszonynál helyezi el őket, vidéken, öt perc járásra egy kisvárostól. Az idős asszony cseppet sem barátságosan fogadja az ikreket. A történet a közte és az anya között lezajló párbeszéddel kezdődik, amit a kertben várakozó ikrek hallanak, és soha nem fognak elfelejteni.

Anyánk hangja: *„Nálunk nincs már mit enni, se kenyér, se hús, se zöldség, se tej. Semmi. Nincs mit adnom nekik.”*

Egy másik hang: *„Szóval eszedbe jutottam. Tíz évig nem jutottam az eszedbe. Nem jöttél, nem írtál.”*

Anyánk hangja: *„Tudod jól, hogy miért. Szerettem az apámat.”*

A másik hang: *„Igen, és most az eszedbe jutott, hogy van egy anyád is. Idejössz, és azt akarod, hogy segítsék rajtad.”*

Anyánk hangja: *„Magamnak nem kérek semmit. Csak azt szeretném, ha a gyerekeim túlélnek ezt a háborút.”*

És ugyanebben a száraz, kemény stílusban folytatódik a nagyanyjukra bízott ikrek napról-napra rögzített története. Az öregasszony rabszolgaként dolgoztatja az „ebfajzatokat”. Az ikrek egy mosolytalan, kedves szavak és gesztusok nélküli világot ismernek meg. A szomszédok a nagymamát „boszorkány”-ként emlegetik. Az is, a szíve helyén egy darab kő van. A gyerekek megtudják, hogy nagyanyjuk megmérgezte a férjét. Ezt a tényt ugyanúgy veszik tudomásul, mint a többit, a gondoskodás hiányát, a mocskot, amiben élniük kell. Mindent feljegyeznek, csodálkozás nélkül, érzelmek nélkül. Zokszó nélkül dolgoznak, a világ olyan, amilyen, alkalmazkodni kell hozzá. Segít kibírni mindezt, hogy ketten vannak. Hamar megtanulják, hogy csak akkor maradnak meg, ha megkeményednek. Megszokják, hogy napokig nem esznek semmit. Rosszalkodnak, verekednek, megveretik magukat a nagyanyjukkal. Lopva azonban írni, olvasni, gondolkodni tanulnak, teljesen egyedül. „Úgy intézzük, hogy az emberek bántsanak bennünket, aztán megállapítjuk, hogy sikerült közömbösnek maradnunk. De itt vannak a régi szavak. Anyánk azt mondta nekünk: kedveseim, báránykáim, bubáim stb. Amikor eszünkbe jutnak ezek a szavak, könnybe lábad a szemünk. De ezeket a szavakat el kell felejtenünk, mert most senki sem mond nekünk ilyesmit, és mert az emlékek, amelyeket felidéznek, elviselhetetlen terhet jelentenek számunkra.”

Nem mesélem el az egész történetet, amely anyjuk és apjuk kegyetlen halálával végződik; ugyanazzal a közönnyel veszik tudomásul, mint a nagyanyjukkal dacolva leölt és megevett csirkék halálát. Tökéletessége ellenére, vagy éppen amiatt, felkavaró olvasmány. Az embertelen, lealázó szenvedések elbeszélésének elegáns egyszerűsége pokoli és költői egyszerre.

A másik könyvben, *Az álomban* Lucas egyedül él, miután a nagyanya meghalt, Claus pedig terv szerint elutazott, és sikerült átmenekülnie a szomszédos országba, ahol nincs háború. A testvéreknek nincs hírük egymásról, mert úgy döntöttek, hogy teljesen megszakítják a kapcsolatot, „a hallgatás is kötelező”. Amikor évekkel utóbb Claus visszatér megkeresni Lucast, az már nincs sehol. Csak a Nagy Füzet maradt meg, amelyben folytatta örömtelen élete viszontagságainak lejegyzését.

Ha azt mondjuk, hogy Kristóf Ágota könyvei felkavaróak és lenyűgözőek szadisztikus szépségükkel, akkor keveset mondtunk.

Térjünk át Geraszimovra: lehet, hogy az Ohrana legendás tábornokának, Azov nagy barátjának a leszármazottja? Oroszországban bizonyára más Geraszimovok is vannak. Joszif 1960-ban, tizenegy évvel az elbeszélt események után írta meg könyvét. A címe: *Kopogtatnak*. A regény csak tavalay, a glasznosztynak köszönhetően jelenhetett meg, és megkapta az év legjobb könyvének járó díjat.

Mit tudhatunk meg Szolzsenyicin, Groszman, Kopelev, Ribakov után Geraszimovtól a sztálini rezsim borzalmairól? Először is, olyan eseményekre derít fényt, amelyekről nem tudtunk. Ismeretes, hogy a háború után Sztálin többszázezer embert deportáltatott Moldáviából. De azt már nem tudtuk, hogy négy évvel az első, tömeges tisztogatás után moldáviaiak újabb ezreit deportálták minden látható ok nélkül. Szeszélyből. Geraszimov elbeszélésében azonban nem az a lenyűgöző, hogy egy újabb terrorakcióra derít fényt. Abba már belefásultunk. Ellenben rendkívüli technikai precizitással mutatja meg az elnyomás belső mechanizmusát. Hogyan kényszeríthet rá egy zsarnok egy bátor emberekből álló, a kegyetlenségre semmi hajlamot nem mutató egész közösséget

arra, hogy az esztelen parancsoknak engedelmeskedve barátokat, ismerőseket, szülőket adjon ki a GPU-nak? Geraszimov könyvének tárgya az általános és szüntelen félelem, amely ellen nincs védelem, nincs menedék, nincs oltalom. A történet főhőse, Baulin iskolaigazgató, pártaktivista, közkatonaként harcolta végig a háborút – a háború azonban rég volt, és a faluban a rezsim átláthatatlan játékszabályaihoz igazodó békés munka folyik. Baulin nem érti, mi célt szolgálnak a kapott embertelen parancsok. De fél. És félelmét átadja a parancs végrehajtására kiszemelt falujabeli aktivistáknak. „Egy szót se, különben holnap a feleségeitek, a gyerekeitek...” Az aktivisták kopognak az ajtókon, és a kiszemelt parasztok néhány holmit összeszedve némán felszállnak a teherautókra, amelyek elindulnak velük ismeretlen úticéljuk felé. Elhagyott házaikat már ki is fosztották, már el is foglalták, az ólak üresek, s az ellenállás nélkül megcsonkított falura újra csend borul. Ez az „ellenállás nélkül” az, amit Geraszimov mesteri kézzel ábrázol. A regény művészi ereje elkápráztatja, mondandója pedig főbe kólintja az olvasót.

CSORDÁS GÁBOR fordítása

RÁBA GYÖRGY

ÁSATÁS EGY KÖLTŐKIRÁLY UDVARÁBAN

Weöres Sándor: A sebzett föld éneke

Oszlopfő levéltöredéke, ágmű leszakadt motívuma, elárvult vázadísz, hevederív csonkja: ami csak egy nagyúr palotájából felszínre kerül. És egy-egy ép remek: szoboralak, kútmedence, pártázat, amit a kutató ásó föltár, s ami aztán, akár egész, akár részlet, egy fenséges udvartartásra világít vissza.

Ezt a benyomást kelti Weöres Sándor posztumusz kötete, főként *A fogak tornáca* (1947) megjelenése idején keletkezett és *A hallgatás tornyából* (1956) kirostált versek, de több későbbi vers, valamint számos költői futam, mesteri tollpróba, eleven hatású vázlat elgondolkodtatón érdekes, meggyőző gyűjteménye. Oromdíszek egy palota falairól, ugyanakkor teljes értékű művészi leletek is.

A sebzett föld éneke másképpen posztumusz kötet, mint Emily Dickinsoné, akinek életében kiadatlan verseit halála után jelentették meg, és másképp posztumusz, mint Babits *Hátrahagyagott versei*, melyet a figyelmes tanítvány, Illyés tett ugyan közzé 1941-ben, de ha a költő él még egy-két esztendőig, ugyanezeket a verseket, nyilván bővítve, gazdagítva, maga is könyvbe foglalja. *A sebzett föld éneke* verseinek zömét költőjük tudatosan hagyta ki köteteiből, ezért a kiadvány közreadójuk, a költő-feleség áhítatos munkája, és ez az ásató föltárás eredményét juttatja eszünkbe; a könyv költői anyaga, az egyes darabok, de maga a kiadvány is a művészi töredék rendszertani szerepében jelenik meg.

Aki az irodalomtörténetben kicsit is járatos, tudja, hogy a „töredék” fogalma egyáltalán nem értékfokot jelent, sőt sajátos értéket hordozhat, olykor magas alkotói szándék formája. Utalhatok a német romantika, kiváltképpen Novalis töredék-kultuszára, vagy Rimbaud-ra, aki a *Színvázlatok* (Les Illuminations) prózaversét maga nevezi Delahayennek írt levelében „töredék”-nek. Rimbaud „töredék”-eiről (prózaverseiről) szólva André Guyaux többek közt elmondja, egy kiásott cseréptöredék rávall az egészre, a preszókratikus filozófusok töredékei egy-egy gondolatrendszerre vetnek fényt. Rimbaudval ellentétben, aki eszmei indíttatásból hagyta egyik-másik prózaversét befejezetlenül

vagy helyesebben: függőben, annak idején Weöres, a nyughatatlan kísérletező, programszerűen írta meg a maga töredékét, az *Egerrágtá mesét* (Túzkút, 1963), egy rágcsláló csonkításait sugalló, itt is, ott is hiányosra kipontozott tündérhistóriát. De *A sebzett föld éneke* megint csak másképp töredék: a gyűjteményt Károlyi Amy komponálta, holott életében Weöres maga szerkesztette kötetait, vagy legalább áttekintette az összeállítást. Itt az egyes versek, egy-két sor terjedelmű költői sóhajok, szösszenetek talán folytatásra vártak, ezért valóságos töredékek, vagy az utolsó simítás híján minősítendőek a költői műhely purgatóriumi darabjainak.

Mindamellett a könyvben számos kerek költemény akad. Az ásatáskor előkerült oszlopok – Károlyi Amy egyet-egyet oda is állított a kötet pilléréül, mégpedig másodiknak: *Íme, a sebzett föld éneke*, illetve a kiadvány végére, hátulról számított harmadiknak, ez *A kerub sodrában*. Két tág lélegzetű, megkapó költemény. Mit regélnek a költő-király palotájáról?

Közös vonásuk, hogy egyaránt hieratikus versek. Az előbbi archaikus helyzetdal, egy kozmogóniai misztérium műfaji leleményei ötvözik, az utóbbi liturgikus rendeltetésű himnusz; mindkettő versbeszéde, jöllehet az első szabad vers, a másik ritmusa fragmentáltan tagolt, a beavatottak szent kinyilatkoztatásainak hatását kelti – úgy, ahogy az ősköltészet, a teremtménymítoszok vagy keleti szertartásénekek előadásmódjából ez ismeretes. A sebesült föld a „hasraborult” férfi és a „felszántott” nő nevében énekel. De miről? A természet rendjéről, a lét törvényeiről. A költészet ránk maradt szent énekei általában a mindenséget, az egyéni túli harmóniát, a világ egyensúlyát magasztalják, mégpedig poláris ellentétekkel, a világegyetem rendszerét tükröző párhuzamokkal, gyakori refrénekekkel, sőt még a köznapi mértékkel vett képtelenség stílusalakzatával is. Hasonló stíluseljárások jellemzik a kötetnek címet adó Weöres-költeményt. „Egyforma Néked a holt, az élő, a születendő”, mondja, és akit megszólít, az „Isten Ördög”, a tudatunkban dualisztikusan antropomorfizált világrend. „Íme, itt állok előtted, föl nem tépve halotti / pólyám: most vagy régóta vagy a jövőben” – folytatja az egymást kizáró ellentétek stílusfordulatával, aminek az érvényessége csak egy természetén túli világ létében gyökerezik. A poéma misztérium-jellegét erősítik a szóismétlések sarkalló paralelizmusok pszeudo-liturgikus kinyilvánításai: „Már elszaggattuk húrjainkat lakodalmunkban, / ahol eszeveszetten ittuk a bort: a vér az! / csámcsogtuk a húst: a hús az! / Észre se vettük: fölfaltuk a hitestársat; / futottunk a rács felé s lemaradtunk, folyton / nász küszöbén, nászban a vérrel, a hússal; / lámpában a szétmarcangolt tetem mögötte feküdt”. Az idézet mintha valamely természeti fokon élő nép beavatás-mítoszáat közvetítené. Vagy a költő az egyén fölötti törzs-teremtésnek talált leleményesen analóg stílust a természeti népek szertartás-himnuszainak mintájára? Választ csak eredményes vagy éppen eredménytelen, folklorisztikus forráskutatás adhat, nekünk elég a látomás barbár költői ereje.

A kerub sodrában líraibb híron, de nem kevésbé a hieratikus retorika figuráival, stílusalakzataival szól, s bár címéből hiányzik, még jellemzőbb rá az ének-hang: „A tánc országa feléd hajlik, / fehéren lobog a csúcsokon / az éj pántjai közt, / ne félj, rádvirrad” stb. Ünneplés kinyilatkoztatás hangzik-e, vagy művészi fufang az önmegszólítással keveri a bensőségesen emelkedett lírát a himnikus általánosítással? Itt is elsősorban az eredmény számít.

A két „pillér” 1946-ban keletkezett. Művészi súlyuk ellenére miért nem iktatta Weöres *A hallgatás tornya* című gyűjteményes kötetébe egyiket sem, a többi egyidejű vers közé? Talán azért, mert ott több más, hasonló szemléletű vers érzékletessége, síkváltása, szabad képzettársítása mellett (*Téli reggel, A sorsangyalok, A fogak tornáca* stb.) ezeken a költeményeken meglátszott volna a stílusmimikri. Pedig teljes értékű kompozíciók, bár *A kerub sodrában* nyomdai szedése térközoeket (spáciumokat) jelez, ami utalhat csupán költői csöndre is. A költészettörténet ilyen liturgikus vagy himnikus alkotásai ünneplésesek, de ritkán művésziek, tanításokban gazdagok, de költői erejük egyenetlen. A két Weöres-poéma költőisége ezzel szemben jelentős. Néhol éppen az említett stilisztikai-retorikai alakzatokban jelenik meg, például ebben a végletes ellentétet kifejező látományban: „Dáridó után a csontokért / Te szólsz belőlem”. Megkapó az eltérő esztétikumokat, így az élethű naturalizmust a metafizikai megrendüléssel egyeztető följajdulás: „mint kártyacsomagot kevered az ősök csontját az utódokéval”. A másik, a kerub-vers képzet-

fűzései a lét távlatait nyitják meg, amikor az anyagi elragadtatottság állapotát érzéketlenül, testi-lelki jegyekkel vetítik elénk: „és lengeni fogsz lábatlanul / a túlsó messzeségben, / mégis mindennel közösen – / jegyezd meg és ne irtózz, / takard ki arcod!”.

Akadnak még a kötetben a szertartás-költészet stílusmimikriájában fogant költemények, de valamelyest halványabbak. A négyrészes *Istenasszony* fejlődéstörténeti szempontból érdekes. A költő végül a II. részt a *Rongyszőnyeg* egyik darabjában, variáltan használta föl, a III. rész önálló vers *Óskori sziklarajz* címen az *Egybegyűjtött írásokban*. Mágikus helyzetdálnak nevezhetnénk *A magzatot*. Kétsorosai az „Ahol...ott akarok...” visszatérő fordulatra építve hirdetik – de gépiesen – az emberi élet misztériumát. A *Litánia* városképi látományainak ígétlen felsorolásai szerkezeti jegyükkel emlékeztetnek a szertartási szövegek ünnepélyességére, vizionárius erejük nem elég erős; ugyanakkor a versbeszéd menete hasonlít a szürrealista automatizmusra, holott igencsak távol áll tőle: sem az álom, sem a tudattalan meghökkentő valószínűtlenségével nem kíván hatni.

Weöres posztumusz kötetének első meggondolásra szürrealisztikus benyomást kelto versei más stíluseszményből táplálkoznak. Zenei kompozíció variációs ismétléseinek eljárásaira ismerünk bennük, ahogy még a kamasz költő Babitsnak föltárta ezt a formateremtő elvét; vagy kevésbé szerencsés esetben önnemzéssel születtek. Az *Ós kő* meglepő eszmefűzéseinek animisztikus groteszkjét egy *rubato* ritmus ihlete varázsolta ennyire érdekessé, már-már fantasztikussá, de meggyőző költészetté mindenképp. A címben is vad mulatságosságot előre jelző *Groteszk* kötötthebb ritmusterve az abszurd hatásig fokozza a fizika törvényeit megcsúfoló jelenségek pillanatképeit.

Dologi tárgyak, lelkiesített érzékletek szokatlan képzetkapcsolása az *Éneknek* mintegy a profán litánia hatását kölcsönzi. A vers egyébként is a posztumusz közlés előnyeinek és hibáinak együttes példája. Dús szószerkezetek színesítik („angyalok forgó malma”; „lárma kezemben” stb.), bár az utóbbit együttérzékelésnek is fölfoghatjuk, de akkor is szép; viszont önnemző közhelyek szeplősfítik: „Unalom hangja, ravatal unalma, / folytonos ravatal a szívben...”. A szentimentális felhang sem ösztönözhetette a költőt ennek a versnek a közlésére. Találunk még a kötetben néhány imamalomszerű szóórléssel előadott más verset is, mégpedig a legutolsó időkbeli. (*Mindannyian, Cigányballada*).

Elsősorban a „pillérek” tanúsága szerint a posztumusz kötet szemléletének középpontjában, akárcsak a korai *Aurora combattans*, az *Újszövetségi apokrif levél*, az *Istár pokoljárása* vagy a *Háromrészes ének*, az *elveszített napernyő* esetében, sőt tovább, a teremtés-élmény áll. Szórványos kivételektől eltekintve, Weöres ezt a költői tárgyat kozmikus, vagy mitikus eseményként, himnikus vagy liturgikus hangnemben adja elő – bár még az *elveszített napernyő* is fölfogható mindenségtörténetnek, földmítosznak. Ami a posztumusz kötetet illeti, a teremtés-élmény hieratikusan versein kívül talált Károlyi Amy olyan kerek, utó-kamaszkori költeményeket, mint a hűszévesen írt *Kórházban*, vagy épenséggel kései darabokat, mint a *Közelgő vihar*, illetve az *Esőkopogás (bútorok, holmik)*. A korai versek zsánerrajzok – jelesül a *Vak verklis* –, a későbbiek életképek. A gyűjtemény azt a gondolatot ébreszti az olvasóban, hogy a zsánerrajzok és életképek rokonságban állnak a teremtés-élmény ünnepi énekeivel. A tapasztalati valóságot, emberit és természetit egyaránt, az ifjú és az idős költő is a leírás teljessége igényével ábrázolja. A valóság vallatásában ifjan, az egyetemesség szemléletében érett fővel Weöres a teljes körű, egyszersmind intencionált (áthatott) megjelenítésre törekszik, mint ahogyan a fenomenológiai megismerés az anyagi világban a megismerő tudatot is kinyilvánítja. Ennek a korai költői látásnak közeli rokona a létet ellentéteiben megragadó poétikai szemlélet. A kamasz költő vak verklise „mert semmit se lát, / hősén a Napba néz”, és hangszere ugyan harminckét fogú, ő maga üres ínyű, kintornájában „sziszegnek az istenek”. Ez a teremtés-élmény korai, röpké kifejezése – profán mikrokozmoszra vetítve. A *Kórházban* jellegtelen nyelvű zsenge, de kiragyog belőle egy merész, majd végképp elszabadult költői kép: „a szenvedés, mint őrt-álló huszár, / áll bennem, áll. És néha föl-le jár”. Íme a köznap tapasztalat és a tragikomik látás társbérlete.

A későbbi életképek gyakran rekednek meg a pusztaság leírás szintjén (*Közelgő vihar*), s ha a *Tél* elevenebb is, ez a vizuális élménynek, azaz realista érénynek köszönhető. Persze Weöres realista sorai nem önértékűk, hanem valami ellentét vagy ellentmondás költőiségében fénylenek föl. De van verset fűszerező, ajzó szerepük, hiszen például az *Uzsonnázók* két sorral bővebben („Néhány halk szó röppen. / Duzzadt piros csönd.”) a

Négy rajz 3. darabjaként a költő életében megjelent. Az *Uzsonnázóknak* ez a posztumusz változata alig több családias idillnél, s még leginkább az *Esőkopogásból* halljuk ki az őselemnek a testi létben és a tudatban megragadott egyetemességét, mely a szertartás-költészetre is jellemző.

Ismeretes, hogy Várkonyi Nándor a *Szíriai oszlopain* dolgozva, mitológiai tárgyú fordításokra kérte föl Weörest (*Gilgames, Istár pokoljárása*), de a lét transzcendens élményének ezekben az átültetésekben kifejezett érzése mintegy megtalálta a maga költőjét az ifjúkori zsánerrajzok teljesség-képre áhító verseiben. Északi utazását követően, az ugyancsak 1936-ban elnyert Baumgarten-jutalom összegéből, a költő ihletének forrásvidékeit keresi föl távol-keleti útján. Költészettanát tovább mélyíti, árnyalja a *Tao Tö King*, valamint a hindu mitológia, s ahogy a posztumusz kötet függelékében közölt, Hamvas Bélának 1946 végén írt levele tanúsítja, „az elsüllyedt, ősi földrés: Gondvána” kultúrmitológiája izgatta. A levélből kitűnik, Weöres kevésbé volt tanítványa Hamvasnak, mint inkább rokon lelket, szellemet talált benne, és már ott előterjeszti művelődéstörténeti korszakolás-elméletét. Eszerint Weöres lírája az első korszakok, az aranykori, derűs-sztatikus, a lemuriai, növényi és a gondvána kultúra örököse, ez utóbbi jelszava: „Létezem, hogy örülhessek”. Hiányzik azonban költészetéből az atlantiszi-intellektuális-meditáló, valamint az európai arisztotelikus-individuális-cselekvő vetület. Amikor Hamvas a *Medúzáról* (1943) a Diáriumban kritikát adott közre, ahogy ezt Kenyeres Zoltán monográfiája kiemeli, Weöres orfizmusában ismerte föl egyénítő poétikai elvét, melyet aztán a költő egy levelében a belső dolgok átélésével azonosított; ez a költői út vezet a dolgok szívébe hatolástól a mitikus, transzcendens „létegész” megragadásához.

Az „atlantiszi”, illetve „európai” felfogással gyökeresen ellentétes költészettani előfeltevéseinek bizonyítéka a posztumusz kötet *Mai francia modorban* című verse. Ahogy nincs egységes „mai magyar modor”, úgy nincs francia sem. Weöresben alkalmasint a karteziánus gondolkodás legendája élt, de ha az álmok nem hazudnak, az ilyen aranyigazságok mindig torzítanak. A *Mai francia modorban* egyébként élénk szatírája éppúgy vág a trágárságra, mint „agyvelőnk szeszélyes csatorná”-jára, a „levegő ábrázolása”-ra csakúgy, mint az „élhetetlen józanész”-re. Ha a fogalmak nyelvére fordítom, a költő általánosítva obszcénnek, túltengő képzeletűnek, elvontnak és túl racionalisnak tartja a francia költészetet. Hogy írhatta ezt a szatíráját az átszellemült Reverdy és az aforisztikus Char, a valóságfestő Ponge és a csípős humorú Michaux fordítója? Alighanem az ő lemuriai, gondvána, emberen túli, „virágszerű”-nek és a szó nemes értelmében állatnak mondott vitalitása, spontaneitása sugallt itt neki egy művészi erővel, de téves ítélettel és hibás fölfogással papírra vetett ellenképet. Igaz, ezt a verset maga Weöres nem adta ki. Hadd mutassunk itt nyílt szóval a posztumusz kiadások gyöngéjére, az ásatások esetlegesen félrevezető hírértékére. Amit a költő kiad, programjának része – amit asztalfiókjába zár, lehet, hogy futó felhőjáték vagy azonnal megbánt szalmaláng.

Jogosan állnak itt viszont és színezik a kiadványt a fordítások. A VII. században élt erotikus költő, Bhartrihari száz strófás gyűjteményeinek egyikéből átültetett rövid részlet megkapó, bár nem erotikus, ám annál pittoreszkebb gnómákkal fűszeres; az örmény Nareki Gergely hevesen érzékletes himnusz-részletének kevésbé méltó ellentétpontja, legalábbis ami művészi értékét illeti, a súlytalan *Grúz áldozati ének*.

A cserepek és szilánkok is a palota stílusára derítenek fényt. Töredéknek ható, önálló versek, így *A völgyben* is az allegorikus áthallást sem nélkülöző, röpke látomás erejével hat: „A völgyben / hova a nap pihenni tér, / meglátszanak a gyújtogatások / amíg volt mit – / az árulások / amíg volt kit”. Sokan vonták kétségbe a költő történeti érzékenységet, és poézise időtlen törvényfűrkészésével csakugyan ellentétben áll az időszerű mérlegelése, de teljesen nem hiányzik lírájából. Ez a könyv is tartalmaz szisszeneteket, történelmi panaszokat, jobbára személyes üldözöttsége éveiből. „Bajt idéz rám a költeményem”, kesereg az *Árokszegélyben*, és visszakérdez cenzor-kritikusaira: „Mért nevezel »izolált én«-nek?” (Mért?); már 1946 őszén baljós előérzetekkel idézi meg a *Szózat* költőjét (*Vörösmarty árnya*) és az intő című *Magyarok* nyitánya textusként utal a vállalt nemzeti sorsra: „Ezer évig a Duna partján ültém és sírtam”. Az élete végén írt *Arcjáték-próba* is tanúsítja, az egyéni megpróbáltatás leckéjét költői nagyítóján az ősi rossznak ellentétekben állandóan jelenlevő tanulságaként mutatja meg. Ezek a hátrahagyott versek a Mah-

ruh veszése alkotójának oroszlánkörmeire vallanak: a mitikus-archaikus költői tárgyhoz odaértett, a közéleti tragikumból eredő fájdalom poétikai felhajtó erejét jelzik.

De a töredékek ciklusba rendezetten tárják föl igazán a költő építkező elvét. *Cserepek*, mondja rájuk az egyik cím. Az egyes „töredékek” paradoxont lekerekítő aforizmák (mondások) vagy az *oximoron*, a képtelenség hatásával élő maximák (jeligék). „A születés sivatagában a víz a holtaké” – olvassuk, vagy ezt: „Hiába minden, az ember önmagában bukik fel”. Az idézetek tanúsága szerint mi a költői ezekben a töredékekben? A fogalmi ellentétek feszültsége, a kerek képtelenség strukturális teljessége, a retorikai figurák szimmetriája sugallja azt a poézist, melyet máskülönbén hagyományos poétikai eszközökkel teremt meg a költő. A ritmus a nyelvi alakba költözött, s itt nem szóképek, hanem képzetek vibrálnak. Ezek a töredékek – maximák, aforizmák – Weöres nagy lélegzetű mítoszainak miniatűr másai. A nyitott jelentésű töredékek tükrében még inkább tudatosodik, hogy Weöresnek transzcendens szemléletű, tágas poémái is e töredékekkel analóg költői kijelentésekből épülnek föl: „A nap feszíti izmos sugarát: / azt hinned, meghasad a menny harangja. / Tág világ – benne mennyi szűk világ!” (*Az elvesztett napernyő*) Vagy: „Átkozott vagyok és szent vagyok: görnyedj meg előttem. / Poklos vagyok és tisztult vagyok: érints”. (*Orpheus*) Weöres költészete éppúgy a beavatott beszéd helyzetében előadott költemények sorozata saját kezűleg összeállított, nevezetes kötetekben, mint a posztumusz gyűjteményben. Mégis érdemes volt, egyenlőtlen színvonaluk ellenére, sajtó alá rendezni a félrejtett régebbi vagy újabb, talán kiadásra szánt verseket, valamint a töredékeket, mert valamennyi a jelenségvilág rejtett összefüggéseinek igehirdetőjére világít – más-más szemszögből, de épp ez a könyv szellemi haszna. A kötet kiadványként is töredék, elmélyíti a költőnek azt a jellegzetességét, amit annak idején Rónay György szóba hozott: a lírai személyesség hiányát. A részt vállaló egyén drámai vallomása mind a kerek, orfikus kompozíciókból, mind a korai zsánerrajzokból és későbbi életképekből el- és kimarad. De hát minden nagy alkotó birodalmának határait hiányai rajzolják ki. (*Magvető Könyvkiadó, 1989*)

DOMOKOS MÁTYÁS

KÖZÖSSÉGI SZEREP ÉS KÖLTŐI TERMÉSZET

Csoóri Sándor: *A világ emlékművei*

Nehéz kritikát írni *A világ emlékműveiről*, Csoóri Sándor új verseskötényéről, mert nehéz – s az uralkodó közfelfogás nyomása miatt egyre nehezebb – megszabadulni egy kötelezőnek vélt és sulykolt előfeltételezéstől, hogy a költő verseiben is annak a közéleti gondolkodónak és politikai közszereplést is vállaló személyiségnek a tükörszimmetriáját kell látnunk, aki cselekedeteivel és tollával mindenütt ott van, ahol *recrudescunt vulnere Hungariae*. Ez a hamis szindróma a valóságban még zavarosabb, mert azt az imperatívuszt is tartalmazza, hogy tilos észrevennünk azt, amit pedig világosan látunk, hogy tudniillik az eredendő költői hajlam és természet, illetőleg a szív természetes becsületérzésének engedve felvállalt társadalmi szerep a Doppler-elv sebességével távolodik egymástól a megélt idő több évtizedes történelmi valóságában.

Ami a szerepet illeti: a rövid emlékezetűek figyelmébe ajánlom, hogy a malomkővet elhajtító Toldi Miklós-i indulat nem csupán a Duray Miklós New Yorkban megjelent *Kutyaszorítója* elé írt bevezető, vagy *A magyar apokalipszis* esszéje óta él Csoóri izmaiban, hanem a költői pálya kezdeteitől szinte. Attól a pillanattól fogva, amikor még nem az

összszemzeti lelkiismeret magas őrtornyából, csak a zámolyi kertek alól, az árokpartról szemlélve „a szédelő, éhenkórász borjakat” és „a csupacsont teheneket”, Illyés Gyulának címezett, tízoldalas magánlevélben foglalta össze – 1952-1953 fordulóján – a faluból Pestre szakadt, majd szülőfalujába betegségtől sújtottan visszazuhant fiatal lélek megemészthetetlen tapasztalatait; a Rákosi-idők közállapotaira rádöbbenő költői érzékenység rajcáros levélpapírra bízott sikolyát a magyar parasztság életének egyik történelmi mélypontjáról. Ámde a személyes élet e véletlenszerűnek is minősíthető pillanatában egyszersmind a közösségi, majd nemzeti gondnak a költői életpályára gyakorolt visszafordíthatatlan tömegvonzása is helyet és szerepet kapott. Abban a pillanatban, amely egyszerre lehetett a megvilágosodás és az összenövés pillanata, talán maga Csoóri se igen sejtette meg azonnal ennek a magyar irodalomban nagyon ritka együttállásnak, amelynek a tehetségével vesztületelt lírai létforma és az emberi becsület erkölcsi nyomására vállalt közösségi szerep nem-illeszkedése a lényegi karaktervonása, írói pályájának tüneményeit – és értelmezési kísérleteit – látszólag évtizedeken át determináló következményeit. Ez a szokatlan összenövés ugyanis, a sakkfeladványszerzés egyik műszavával élve, színpompás és gazdag, de a lényegre tekintve mégiscsak látszólagos és megtévesztő játékok látványát produkálva eltakarta a „fejtők” elől, hogy a tehetségnek, mint egy megoldandó metafizikai feladat lírai kicsomózására rendelt „potentia”-nak a kulcslépése nem az egyébként hiteles, igaz és becsülettel kitöltött szerep politikai koreográfiájában keresendő. S amilyen mértékben vált egyre nyilvánvalóbbá, hogy Csoórinak a cenzurális körülmények miatt szakadékonny folyamatossággal olyasmi is a tollára kerül, amit írói tehetségével remekül szolgál ugyan, de nem a költői természet és hajlama diktálja, mert verseiben nem felel meg azoknak a szerepsugallatoknak és elvárásoknak, amelyek a közéleti személyiség gondolataiból és cselekedeteiből következnenek, szellemi közállapotainkra jellemzően ez a távolodás a befogadó közvéleményben okozott feszengtető identitás-zavart, s nem a költőben. Mintha az a körülmény, hogy Csoóri Sándor nem a tulajdon közszereplésének a ditirambusait és elégiáit írja, s mégcsak nem is az esszéíró gondolatainak a hangszerelője verseiben, esztétikailag és politikailag is egymást kompromittálná. Holott erről szó sincs, s ha e fényes tehetség kortársainak hiányérzete támadhat a Csoóri névvel fémjelzett költői világgal szemben; ha van igazság abban a megállapításban, amelyet kerek tíz esztendővel ezelőtt vetett papírra nemzedéktársa és költő-barátja, Orbán Ottó, hogy Csoóri sokra vitte, de nem annyira, amennyire tehetsége feljogosította volna (*Honnan jön a költő?*), akkor ennek az oka igen egyszerűen inkább abban keresendő, hogy a közösségi feladatvállalás kényszere mégiscsak elvonja őt „saját kertje”: költészete művelésétől.

De a kritika figyelmét is, ezért úgy gondolom, hogy szerepkritika helyett szabadon és őszintén megnyilvánuló verskritikára vágnék Csoóri Sándor is, mert mint minden költő, bizonyára Adyval együtt vallja ő is: „Akarom: tisztán lássatok.” Különbözik nem írni ő sem új kötete *Így lásson, aki látni akar* című versében, hogy igazi arcát abban a lírikusban vegyük végre tudomásul, „aki hátracsavart fejével / a maga megtéríthetetlen álmát / álmodja végig: / a félresiklatott remény évszázadában / az erőtlén szabadokét”. „Engem a szeretet, az igazságkeresés természetes ösztöne formált politikussá”, mondotta nemrégiben a költő. (*Tudom, többféle szabadság létezik...* Eszéki Erzsébet beszélgetése Csoóri Sándorral. *Magyar Nemzet*, 1989. július 29.) E kijelentés hitelét és igazságát Csoóri Sándor közéleti pályájának és esszéírói munkásságának ismeretében nem lehet elvitatni. A költőt azonban – minden költőt – egy másfajta – másra irányuló, s más szférákban mozgó – igazságkeresés rejtelmes impulzusokat felvevő ihlete formálja, s nem utolsó sorban tulajdon versei – költészetének fokozatos megvalósulása. Vagy hogy Csoóri egyik esszéjének a gondolatmenetét használjam: mindaz, amit a verseivel visszaszerez, újra meghódít a világból. De ez a hódítás csak akkor lehet időtálló, ha csakugyan érvényesül benne *A világ érzéki metaforája* című esszéjének az evidenciája, hogy tudniillik a jó vers „nem ismer el semmiféle kompromisszumot.” Szemben a politikával, teszem hozzá én, amely az illúziók és a hamis tudatok mezején a becsületes kompromisszumok sorozata, a valóságban sokkalta inkább és sokkalta gyakrabban a becstelenség érzetét kiváltó megalkuvásoké. S ez az, amit – Csoóri szerint is – a vers „nem ismer el a halállal szemben, nem ismer el a politikában, sem a szerelemben. Számára nincs kidekázható gyönyör, kicentizhető végtelenség. Nincs megfontolás és nincs sem-

legesség. A kívülről és a belülről korlátozott ember az igazi versben visszaszerezheti szabadságát, képzeletét, saját maga illúzióját. Visszanyerheti természetes és szabad lélegzetét, amely rokon a fákéval, a madarakéval." S mintegy végső argumentum gyanánt idézi Rilket, aki azt mondta, hogy „Amikor alkotok: igaz vagyok.”

Csoóri Sándor is igaz, amikor verset ír, de a világot zavarba ejtő költői becsületessége éppen abban rejlik, hogy a költészet révén „visszaszerzett” szabadságának legigazabb igaza rendszerint nem azonos azzal, amit a politikus igazságkeresés ösztönével megtalál korában, a hatvanas, hetvenes, nyolcvanas évek társadalmi folyamataiban. Új verseinek alaprétege, hasonlatait színező festékanyaga változatlanul a második világháború apokalipszise, amelynek a magyar apokalipszis is csak része: a kora kamaszkor mindent megremegtető alapélménye és esszenciális rémülete, mint gyógyíthatatlan seb és el nem feledhető, semmilyen belátással vagy bölcsességgel nem szublimálható vagy finomítható brutális Lét-élmény. „Csontpolgárok”, „füstlelkek”, „fejbeoltott templomtornyok” úsznak át a nyolcvanas években is a versek vetítívásznain; „égből zuhanó tüzes gerendák sikolya” figyelmezteti a költőt, hogy „múlhat a múlt, de itt van minden aljasság emléke a bőröm alatt, amit a háború reánk hagyott.” (*Éjszakai utazás Némethonban*) Olyan eleven-séggel, hogy serdülő kora óta a bőre alatt kuporgó kis Rousseau (ahogy önmagát jellemzi *A világ érzéki metaforája* című vallomásában) naiv szenzualizmusának vagy pantheizmusának is a háború véres metaforakincséhez nyúlva (milyen groteszk szóösszetétel ez) ad a legváratlanabb vershelyzetekben kifejezést. Így igazolódik az a megállapítása is, hogy kötelete verseiben a háborús kiszolgáltatottság, „a tehetetlenség titkos története folytatódik” változatlanul (*Látom előre az időt*), „az elrabolt s a megbecstelenített időben” (*Csak napok vannak*). Ismét másik versében (*Vakulnom kell*) az Esztergom dombjai felett az ősz idilljében és „életem boldog havában” merengő költő egyszer csak minden szerep- és helyzet- vagy logikai kényszer nélkül arról kezd beszélni, hogy „Távrolról nádas zörgött / gyöp-hantú mező dobogott, / mintha kísértet-órán / a halál hajtott volna nyugat felé fekete ménest: / gazdátlan csordát a csataterék összefogdosott lovaiból. / Jó volt ilyenkor együtt-remegni velük, / együtt remegni a földdel / s könyörgő himnuszt írni / a haza és a háború istenéhez.” S ugyanebben a versben „hallgatnék vadlúd-sírást a sorok között: / a háborúk visszatérő álmából hátrafelé kiáltó madarakat, / mint aki rég nem azt csodálja már, hogy élhet, / hanem hogy életben maradt / --- / s a hegy tetejére temetett katonahalottak / galagonyaillata lengte körül”. Ismét egy másik versben (*Hideg tavasz*) „a bokor alá belékölt világháborús / férfikoponya” látványa kísért föl, amelynek „szemürege is csupa latyak.” – A negyvenvalahány évvel későbbi jelen helyzetdalaiban úgy tolnak fel a háborús múlt emlékképei, ahogyan Pilinszky közvetlenül a háború után írt versében a francia fogoly torkán „még alig ért le, jött is a falat”: a „nyers marharépa”. S mindez megtévezve azzal a meggyőződéssel, hogy a háború 1945 tavaszán tulajdonképpen nem ért véget, hanem mind a mai napig folytatódik.

Nem az itt-ott folyton fellobbanó meleg háborúkbán, hanem a legalább annyi véráldozatot követelő belső háborúkbán, amelyek az éleződő osztályharc, vagy a levert felkelések következtében permanensen zajlanak a létező szocializmus viszonyai között. Ezért eleven igazság a *Hideg tavaszban* olvasható kijelentés, mely szerint „a halál emléke / visszataszítóbb, mint maga a halál”.

Esett már szó Csoóri költői becsületességéről abban a vonatkozásban, hogy ez a tulajdonsága jó szigetelőanyagként kirekeszt mindent a versből, ami különben az ő felismerése és megfogalmazott igazsága az irodalom más műfajaiban, például az esszében. Iskolapéldája lehetne ennek a lefegyverző költői őszinteségnek a *Te, Napra éhes* című verse, amely fölé azt írta dedikációnak, hogy „A Pergőtűz forratása közben”, csak hogy ebben a versben nem a túlélők beszélnek, hanem a halottak kérdeznek, s a vers folyton visszatérő kérdése: „Mit tudtál volna mondani nekik ott, a rögtönzött harctéri szalmaágyon?... a hullámzó front-recsegésben, akna-bűzben...”

Mit tudtál volna mondani nekik épp te, aki a csúszó-mászó sárral is szövetkezve az élet irgalmaért könyörögsz folyton?” S a ki nem mondott válasz: semmit, *az égvilágon semmit!* A magyar apokalipszis felkavaró esszéjének az írója, aki negyven esztendővel a Don-kanyar „hamupipőke magyar kínja” (Ady) után fel tudta kavarni a nemzet rossz lelkiismeretét, a leginkább felkavaró hatást, versben, éppen ezzel a szégyenkező hallgatással tudja kiváltani.

Ezek az idézetek (és számukat lehetne még szaporítani, de minek?) meggyőzően támasztják alá József Attilának azt a megállapítását, amelyet egy Ignótus Pállal folytatott verselemző vitában fejtett ki valamelyik kávéház (talán a Japán) asztalánál, hogy a költő világszemléletének legmélyebb rétegéről – életérzésének gyökereiről, vagy mondjuk így: lírájának „gyémánttengelyéről” – leginkább hasonlatai és metaforái árulkodnak. Számomra mindenesetre Csoóri verseinek hasonlatanyaga alapján nyilvánvaló, hogy a második világháború villámütése hívta elő belőle a költőt, s ezért vállal, érez sorsközösséget a kivérzett túlélők, „az erőtlen szabadok” sokaságával, s akit sokan vezérnek hisznek, ezért tudja magát saját hazájában is csak földönfutó szegénylegénynek; s akit ezzel párhuzamosan fegyelemmel palástolt „kínzó idegháborúk” is folyton összekaszabolnak belülről, és szegycsontján úgy ül a magány és a kirekesztettség kínja, mint a lidérc. S ezért rajzol kétféle képet is, lelki önportrét önmagáról: „megfoghatatlan, mozgó tűz vagyok, barátaim, mozgó akarat, függetlenedő remény” (*A világ emlékművei*), ugyanakkor: „Magam sem értem: sokszor ott álltam én, / ahová már csak egy madár / mert volna leszállni gyanútlanul” (*Önarckép, egyetlen tollvonással*).

Naivitása, gyanútlanága, költői becsületessége, s az a képessége, hogy az egyik versében megénekelt vak Milton áhítatával közel hajoljon a világhoz „arcához érintve a rózsát / köszöntötte az évszakot sugárzó szemüreggel”. Nem hiszem, hogy eredetiségét csorbítanám, ha azt mondom jellemzésül, ha azt állítom, hogy tulajdon élete revierjének egyszerre bensőséges-intim és borzongatóan kozmikus pillanatait rögzítő versei, versrészletei a Georg Trakl-versek légkörével rokon, szavakban szinte ki sem fejezhető hangulatokat és érzéseket kavernak föl az olvasóban: „Itt éltem én, itt voltam gyerek, / a padlásra itt osontak föl / zsákos árnyak, / a csúcsukon itt mászott be ősszel a Hold / s állított gyertyát a kémény mellé. / Az esők, az esők fehér ingüket levetve / itt értek haza” (*Hazatérés a menekülésből, háború után*).

A tiszta költészet neki rendelt önfelédtt pillanatai azonban a kíváncsinosnál kevesebbszer és ritkábban szakítják meg Csoóri magánháborújának a harci zajait. Persze vak volna az, aki ne látná, hogy amit a költő magánháborújának mondunk, s aminek a lenyomata, üszke (váratlan és nem mindig meggyőző asszociációk képében) ott van a versek szövegén is, „kint az életben” egybeesett egy közösség, egy nép, egy nemzet (több mint) harmincéves gerillaháborújának a történéseivel, csatavesztéseinek a szomorúságával, kényszerű vagy önfelédtt és öntudatlan árulásainak a szégyenével és mérgével. A *Húsvét másnapján* című vers költője csalás és önámítás nélkül szembenéz ezzel a lélek- és költészetmérgező állapottal: „túl vagyunk minden áruláson, / túl péteri s júdási éveinken / – / s beengedtük a hazugságot még a versekbe is, / be a vérbe, a simogatás, az ölelés / csuszamlós gyönyörébe –”. A kor túlélői maguktól is tudhatják, amire Csoóri verse igyekszik rádöbenteni, hogy ennek a gerillaháborúnak a hazugság, az árulás, „a sok nyálas csók” volt a vegyi arzenálja, amely áthatolt minden jószándék, szép szó, veretes meggyőződés és acélos jellem páncélzatán, és a tisztességes élet létfontosságú belső szerveit roncsolta szét mérgeivel. Ennek a pusztító betegségnek volt a neve, a politikai terminus technicus-a a hivatalosság szótárában a „közmegegyezés” pestise, s aki nem fogadta el a mögöttünk lévő emberöltő „aki nincs ellenünk, az velünk van” kegyes hazugságát, egy korszak amnéziára csábító felhívását, az valóban azt érezhette, aminek Csoóri Sándor költészete adott egyebek közt hangot: amilyen mértékben megszólaltatja az álbéke mögött elfojtott tartalmakat, olyan mértékben tűnik el az egyedüllét, a magány kódében, s miközben arról próbál beszélni, amiről közmegegyezéssel nem beszélünk, „mintha egy elfelejtett nyelv szótára volnék, / vagy időszerűtlen álom, melyben évszázadokat / ugrál az idő köről köre” (*Hátranézek és nem látom magam*).

„Minden tenyérnyi hely vesztőhely emléke volt körülöttem”; ez ugyan a háború utáni első pillanatokra vonatkozik eredetileg, de érvénye máig kiterjeszthető Csoóri költői világában, amelyet éppen az tölt meg fájdalmas feszültséggel, hogy tulajdonképpen egy életszeretetre rendelt emberi természetet fog körül az akkori s „e mostani véghomlás”, mert különben, mondjuk: szerepjátszásból aligha jutna eszébe „Róma fiatal apácáit” távolodni látva a Tiberis felé, hogy „Uram, Uram... micsoda édenkerti térd / és irgalommal megáldott mellek / múlnak el a világból céltalanul”. Éppen a szakrális őszinteséggel feltörő életöröm emeli itt költészetté a tulajdonképpeni blaszfémiát.

„Hamis tanúja voltam tán magam is ifjúságomnak”, mondja egyik versében szo-

rongva a költő. Én ezt nem hiszem. Ellenben úgy vélem, hogy Csoórit költői alkata, eredendő hajlama nem predesztinálja arra, hogy tehetsége szemzőkésével a történeti, társadalmi, politikai és nemzeti sorskérdések ágára ráojsa a modern líra egyik általa elképzelt változatát és lehetőségét. S lehet, hogy a költő egyik titkos, s belülről bénító félelmét mondom ki evvel, de a jóhiszeműen őszinte kritikai számvetés nem hallgathat erről sem. *Kettős köszöntés* címmel 1981-ben írt, s a *Tiszatáj*-ban megjelentetett jegyzetében Csoóri költői tehetsége és társadalmi szerepe kapcsán a következőket szögezte lilylyés Gyula: „A tehetség nem afféle ajándék, amellyel sarokba lehet vonulni magánüdvű szeszortyíngatásra. Kölcsön az, letét, amelyről számadást az Isten vagy az ördög vár, aszerint, hogy mennybe vagy pokolba szállunk-e vissza az örök dudával”. – Ez minden bizonnyal így van. De van egy harmadik hitelező is, a legnagyobb: a Múza, aki csendben és türelmesen, de annál könyörtelenebbül számoltat el kintlevőségeiről. S Csoóri sokat emlegetett költői becsületességének talán legnagyobb bizonyítéka, hogy *tud* erről a hitelezőjéről, s nem próbálja a szerep idegen devizájával kifizetni a vele szemben fennálló tartozását. Jól érzi, hogy bár „nemzedékéből neki van a legérzékenyebb idegrendszere a bajok kimondására” (Czine Mihály), ettől ő még nem válik automatikusan Ady unokájává a költészetben, legfeljebb Muszáj-Herkules lehetne egy feladatnak, amelynek a gondja szintén nemzeti örökséggé vált, s olyan költő-alkatot is igájába fogna, akinek különben egészen más volna a költői végeznivalója. A *Menekülés a magányból* megjelenése – 1962 – óta ebben jelentkezik Csoóri költészetének nagy belső, bénító dilemmája: éppen költő-ösztönével érzi-tudja, hogy ami felé a bajokra érzékeny radar-idegrete fordítaná, annak a költői kimondása: a kifejezőmódjának nemzeti hagyománya nemigen egyeztethető össze az ő modern költészetéről táplált elképzeléseivel alakított versbeszédével. Nem a hangköre, de a hangneme más radikálisan az egyiknek, mint a másiknak. Árulásnak érezné, ha „az erőtlen szabadok” minden gátlását levetkőzve és a politikától eltávolodva elvállalná teljesen azt a tehetsége, költői habitusa számára kínálkozó egyetlen utat, amely Babits-csal szólva: „az Isten szava bened / mutatta, hogy merre rendelte menned”?

Az irodalom Csoóri egyik gondolata értelmében „az erkölcsi bátorság edzőterepe”. Kíváncsi vagyok, hogy az élet, a magyar élet minden területén, elsősorban a hétköznapi gyakorlatában valósuljon meg ez a gondolat, amelyet viszont az irodalom sajátos funkciójának: esztétikai autonómiájának a megvalósításához és kitöltéséhez nem érzek elegendőnek, mert a Létezés 20. századi örömei és rémségei közé dobott individuum művészi kifejezésének ez a morális conditio csak az egyik feltétele (persze conditio sine qua nonja). Az erkölcsi bátorság pátosza és a művészi igazság ereje két különböző, s egymással nem mindig és nem feltétlenül vegyülő entitás. S azt hiszem, nem is neki kell becsületből azon fáradoznia, hogy ezt a kettőt összehozza; az ő költői predesztinációja nem a politika „kikiálthatatlan szavainak” a kidolgozása. (*Szépirodalmi*, 1989)

Visky András

FOTÓISKOLA HALADÓKNAK

Mahagóni íróasztal, falakban lapuló vízvezeték, flamingólabú festőállvány, fényképezőgép három öreg lábán, arckompót az ablaküveg mögött, de titkos repülőterek, bajonett és srápnél is – ennek a kavargásnak is szól az álmélkodás: „vajh honnan kerültek / a porcelántálra a fegyverek”? Ez azonban csak egyike azoknak a talányoknak, amelyeket a *fotóiskola haladóknak* című kötet tartogat. Az 1988-ban megjelent könyv Visky András második verseskötete, és nem egyszerűen „nagyon finom” és „érzelmes” ver-

seket tartalmaz, hanem az utóbbi évek egyik „legköltőibb” kötete. Mégpedig nem csak abban az értelemben, hogy elsőrangú költészet, hanem a szónak abban a jelentésében is, hogy maga a költészet, a költészet lehetősége vált fő motívummá.

Honnan a fegyverek? Bizony, a fenyegetett idillek ismerői is zavarba eshetnek e kötet olvasásán, amelynek szinte minden versében akadnak fegyverek: „A patak titkos lőszergyárában” kartács készül, az ajtón „kopog-ta-ta-ta-tás” hallatszik, és „fejedre csuklyát húznak”. Az olvasó természetesen külső megfeleléseket és utalásokat fog keresni bennük, már csak azért is, mert a versek a „gordiuszi-szalmári-temesvári-kolozsvári-várad-csomóban” fródtak. S bár az összefüggés nyilvánvalóan helytálló lehet, nekem mégis inkább úgy tűnik, hogy a veszélyeztetett-

ség érzése általánosabb, és szinte semmilyen külső tényrel nem hozható kapcsolatba. Láthatóan a vers az egyetlen bizonyosság: „jőjön, aminek jönnie kell / felsorakoztatják a fal tövében / a j-t az o-t aztán a j-t / majd az o-t / végül az n-t / / bazalt fejükre csukját húznak / vagy bekötözik háborgó szemüket” (vers) – így keletkezik a vers, amely az élmény teteme csupán – hiszen a hasonlat szerint az eleven élményt „kivégzik” –, nem kép és nem érzelem, hanem kapcsolat az élmény és a maradandó között. Mi kerül az élményből a versbe? És mi van a versen túl? „Van-e ott, s túl van-e, mitől lehessen itt is?” (egy meissen gyümölcsöstől). Hiszen a versben már csak az emlék, a reflexió foglaltatik, míg a pillanat, a helyzet, amelyből született, kívülre kerül. A fotóiskola verseiben a külvilág hiányával tüntet. Nincs benne gazdag életanyag, se sokféle lírai helyzet, hanem egyetlen fő gondolat, illetve metafora köré összpontosul a kötet.

A fotó-metafora valami eleven megszűnésére és valami maradandó keletkezésére utal: újjáteremtés, újjászületés: „a végtelen semmi vagy a végtelen minden előhívója”-ban (fotóiskola haladónak) keletkezik a vers, a „néhány sornyi öröklét” (Géza, Zsolt...). A fénykép-metafora természetesen egy sor vonatkozásban lefoglalt; például abban, hogy részvétlen, távolságtartó és a kamera-puska párhuzam révén agresszív gesztus. A fotóiskola részben eltér ezektől a jelentésektől. A fénykép nemcsak kimerevíti a látványt, hanem újra életre is kelti azt. A fénykép ablak, és a sötétdoboz keltette asszociációk miatt varázslat is: „micsoda pokoli / p r a c t i c a a megmaradás” (Géza, Zsolt...). A halálban való újjászületés motívumának egy változata ez. Következésképp a vers egy transzcendens létre utal, ablak egy másik világra: a betűk „állnak a nagy fényességben / aztán észrevétlenül átlépik / a látszat égisz éré küszöbét” (vers). A verbeli utolsó ítélet és feltámadás motívumához kapcsolódik az áldozat is, a kép a költői énben (mely itt gyakran: te) hívódik elő, illetve előfordulnak „előáldozatra” történő utalások: „leülsz az írógép elé / bekötöd szemedet / jőjön, aminek jönnie kell / és várod a ropogást.” (vers)

A versek egy másik részében gyilkos és áldozat szerepe kapcsolódik össze, illetve láncolatot képezve, a gyilkolás örök körforgását teremti meg. Íme egy szokatlan helyzetkép: „a költők... / szúnyogokra és legyekre vadásznak / mert hogy nem tudnak megenni élethálharc nélkül és ritkán adatik meg üldözőnek lenni,” majd a szerepek kétértelművé válnak: a bogár-áldozatok „a tenyér / a fal harapógófogójában szétszpricolt röpködő páncélcocskai, repülőgéprajok / és kötelekek”, majd végül körbeér a lánc: „az idő rövid, egy tenyér már megindult feléd...”. Az első Visky-kötetben, az 1984-ben megjelent *Partizán*ban is előkerült ez a gondolat, például

az *utrillo utcáin* című versben: egy halálraftált a vérpadon ébred rá; „hogy / egyaránt lehetünk / gyilkosok / és áldozatok”. És: „tulajdonképpen / az áldozat is / gyilkos egy kicsit” (Berlioz kapcsán).

Visky metaforái és metonímiái mind efféle áttételeken alapulnak, ez motiválja távoli képzetársításait és nyugtalanító szimmetriáit: a srapel seregélyeket, a vöröskeresztes madár-ijesztőket. Verseiben a fenyegetettség érzetét nem a veszély, hanem a költői látásmód kelti: „hiába adnád kezébe a csillanva gözölgő teát a benne ordító párdúccal.” (eljönnek atomév-szakok).

Az élveboncoló szemhez azonban meghitt hang társul, és talán ez ennek a kötetnek a legnagyobb bravúrja. Elmondható, hogy Visky tárgyias költő, de emellett kivételesen személyes is. Költészete piciny tárgyakból épül föl: „kőből, csillagokból van a világ, / megsemmisít és fölmagasztal, / fölmagasztal és megsemmisít: / ki merre fordul, aszerint.” (kő, csillag, cédrus) Ahol azonban a „lírai én” beszél, ott közhelyes lesz: „jelen vagyok / mérték és szabadság / a remény lázas homlokú / karszalagos öre.” (amelyben lerója tisztelget)

A ritka egyes szám első személyű forma mellett személyessége a tárgyakon keresztül érvényesül. Álljon itt például egy klasszikus helyzet-meghatározás, a *messziről* című vers, amely ki-tüntetett helyen van, első a kötetben; így kezdődik: „szállodaszobád ablakából a madarak / csőrében billenő épületeket látod” – a helymeghatározás önmagában nem személyes. De a szálloda a továbbiakban a költő-lét metaforájává válik: „becsukhatnád szállodaszobád ajtaját, / magadra gombolhatnád szállodaköpenyed / megragadhatnád szállodagyermekkorod bőrdínejt / ... hurcolod, / valamerre megy, szállodaléted...” A „szállodalét” kicsit meszeszerű és könnyed kifejezés, és ahogy már a nyitókép is megbillentette a tárgyak valóságos rendjét, a zárókép végképp egy másik régióba emeli őket. A tárgyakat pedig személyessé teszi a megszólítás („kedves fokföldi ibolya, kedves kő, kedves csiga”), illetve a megszemélyesítés: („ribiszke húgom”, „muskotály elvtárs”, „aranyos sasza úr”, „herr riesling” stb. (vakáció))

Úgy tűnik, hogy Visky második kötetében egészen egyéni hangot és motívumokat talált meg, bár már az első kötet néhány verse is előrevetítette ezt. Néhány ars poetikus sorban így fogalmaz: „nem fojtogatnak már a forma kötelmei / sem, lassan lemászkálnak a versek a papírról” (kő, csillag, cédrus). Ez a független hang egyébként egybevág a kötet egy nem túl erős, de igen jellegzetes szólamával, Visky nem agresszíven avantgárd, hanem inkább játékos nonkonformizmusával, amely a nyilvános, a monumentális és fennkölt tárgyaknak és

szövegeknek szól, inkább ironikusan, mint maróan.

„... lemászkálnak a versek a papírról” – Visky új versei valóban felülmúlják a korábbiakat és a nyolcvanas években indult fiatal erdélyi költőnemzedék egyik legfigyelemreméltóbb alakjává teszik. Verseinek elemei gyakran szélsőségesen ellentmondanak egymásnak, és kivételes érzékenységre vall, hogy mégis költészetté lesznek: ennek módját pedig – mint tudjuk – csak az értheti, kinek „szívében néha elidőz / a tigris és a szelíd őz.” (*Kriterion*, 1988)

KIRÁLY EDIT

Babics Imre

A KÉK ÜTEM LOVAGREND

Valószínűleg nincs könnyű dolga a mai fiatal irodalomnak a költészetben, amikor megpróbál ráakadni leghitelesebb szerepére; ám a kritika helyzete sem irigylésre méltó, amikor viselkedni próbál a legfrissebb lírával szemben, hiszen ha már egy virtuóz metaforában is nehéz hinni, legalább olyan nehéz egy még virtuózabb irodalomelméleti szakkifejezésben.

Babics Imre első kötetének bírálatát akár az öröm hangjaival is kezdhethetném, s azzal a pedagógus-jósággal, amit leginkább idősödő kritikusok alkalmaznak ifjú költők bemutatkozásakor, különösen abban az esetben, ha a vizsgált szerző műveiben felfedezni vélik a szakmai jártasság bizonyos jeleit, mint például a klasszikus formák szeretétét és ügyes alkalmazásukat, ami kezdők esetében (s főként a költészet mint szakma devalválódásának idején) már önmagában is komoly pozitívumot jelent, ugyanakkor jó alkalmat arra, hogy a vadzsennikkel vagy dilettánsokkal való vesződés helyett, önnön érzékenységének lelkes megkerülésével a kritikus saját vers-tani ismereteiről, s egy majdani „poeta doctus”-ba vetett hitéről beszéljen. Mindez talán igen egyszerűvé és problémamentessé tenné a dolgot, hisz Babics Imre a legnehezebb versformákat is hibátlanul kezeli, soraiból hiányzik minden fiatalos ügyetlenség vagy szedett-vedettség, s ugyan kibe szorulhatna annyi gonoszság, hogy azt gondolja: ezekről a szabályos alakzatokról bármely költészettani munkából megtudhatunk legalább ugyanennyit, csak sokkal magasabb színvonalú példákkal kísérve.

De próbálkozhathatnék lefróbb módon is, aminek segítségével elmondhatnám, hogy a kötet három ciklusból áll, s azok nem különféle témák, hanem különféle versformák (fajták) szerint szerveződnek: haikus, négy sorosok, hosszabb versek. Komoly hangon hozzátehetném,

hogy ehhez képest a kötet címe erősen mitikus-tematikus, ami azt jelenti, hogy a ciklusok valójában nem tematikai elvek, hanem egy nagy tematikán belüli külső szempontok alapján bomlanak csoportokra, s a legfontosabb kérdés minden bizonnyal az, hogy mi ez a mindent átfogó nagy-tematika, s ennek mi a viszonya a fenti három formában megvalósuló önmagához?

Annyi őszinteség azonban mindenképpen lenne bennem, hogy erre a kérdésre ne próbáljak meg válaszolni, s inkább apróbb teóriák és „meglátások” segítségével lopjam a recenzió végéig a távot. Ilyen lehetne az a vallomás, amelyben bejelenthetném, hogy hozzám Babics haikus-ciklusa áll legközelebb, mert abban egyfajta „kóborló”-attitűdöt véltem felfedezni, amit nagyon kedvelek és aktuálisnak tartok. Fejtegethetném, hogy ezen ciklusban a versforma megválasztása a legharmonikusabb viszonyban él együtt az említett költői magatartással: a „lírai én” legtöbbször az emberi közösségtől távol eső természeti képekben bukkan fel, s néhány szóban fogalmaz meg szövevényes mélységet takaró reflexiókat, hogy azután más és más helyszínen bukkanjon fel újra, amit e költemények egymáshoz való viszonya, pusztán egymásutánisága is érzékletessé tesz, s szinte folyamatos mozgást és útvonalat jelenít meg, amelyben mindig csak az adott pillanat szülte észrevételeknek van kiemelt fontosságuk, s nem pedig az út ívének vagy céljának. Affektálva hozzátehetném azután, hogy Babics szemmel láthatóan a tradicionális haiku-költészet gesztusaiból és külsőségeiből indul ki, annak módszerét funkcionálisan mégsem képes követni, hiszen hiányzik a szigorú konszenzusra épülő szimbólumok sora, bár a kötet címéből sejtethető magán-mitológiát fel-felvillantva (*a haikus árnyékai*) megpróbálja ezt a hiányosságot áthidalni, vagy legalábbis elhitetni velünk, hogy létezett, illetve létezik ez a történet.

Valószínű, hogy a négy sorosok vizsgálatakor sem tudnék megszabadulni a történet-problematikától, viszont gyakorolhatnék rafinált önkritikát, mondván: lehetséges, hogy hibát követtem el akkor, amikor a kötet címéből kiindulva a mítoszra voltam elsősorban kíváncsi, s a versekben felbukkanó különös neveknek (*Piros Tücsök*, *Hideg Kígyó*, *Kék Ütem Asszonya*) túl nagy jelentőséget tulajdonítottam. Feltételezhettem, hogy mindezek fricskái csak a mítoszoknak, vagy maradványai valami régi, széthullott mesének, melynek romjaiból nő ki minden, amiből Babics szigorú alakzatait szervezi. Saját szememre vetethetném a túlzott intellektualizmust: hogy durva és rugalmatlan fogalmakkal próbáltam bekebelezni egy olyan költészetet, amely láthatóan a költészet igazi, ősi, képi struktúráit kívánja fel-eleveníteni és megvalósítani, majd utolsó csapást mérve önnön kritikusi tekintélyemre, el-

áruhatnám azt, hogy kezdetben például a *Kék Űtem Lovagrend* címet a „kék vér” analógiájára szándékoztam megfejtetni, belőle pedig valamiféle arisztokratikus és zárkózott költői magatartás következne, ami magyarázatot ad egyben arra is, hogy miért nem „értem”, miféle *Angyali tervekről*, *Osmetaforáról*, és *Archaikus létről* beszél a szerző, viszont biztosíthatok minden kritika-olvasót, hogy igenis „érzem” az említett versek költői üzenetét.

Lehetnék azonban kérlelhetetlen is a mítosz iránti igényemmel kapcsolatban, s beszélhetnék rejtvénytársaságról, kirekesztettségéről, követelhetlenségről és kuszaságról, amit (némi gúnnyal) csak akkor tudnék megbocsátani a szerzőnek, ha a mítosz-rombolásnak e nagyon modern (sőt, posztmodern) gesztusát szintén mítosz-alakban fogyaszthatnám, mondjuk „Bevezetés a szépköltészetbe”-alakban, átszöve valami dekadens és arisztokratikus szalon-szellemességgel és briliáns műveltséggel, mert hogy ebben a szörnyű korban már-már az az érzésem, hogy csupán ebben a formában vagyok képes egyáltalán irodalmat fogyasztani.

A „Hosszabb versek”-ciklus tárgyalásakor otrombán kijátszhatnám a kötet borítóján található (reklám) szöveget, amely szerint Babics „kimeríthetetlennek látszó fantáziáját szoros szabályokat követő versformák zabolázzák, ebből pedig igazi pontosság születik”, s hangot adhatnék annak a véleménynek, hogy e ciklusban inkább a szoros szabályok látszanak gerjeszteni a fantáziát, daktilusnyi vagy spondeusnyi képek erejéig, s így a pontosság is csupán a metrumokban követhető. Azt állíthatnám, hogy Babics itt ugyanúgy „hexameter-szerűen” viselkedik, mint a négysorosok esetében „négysoros-szerűen”, majd korábban „haiku-szerűen”, s a különféle versformák különféle manírt eredményeznek költői magatartásában. Feltételezhetném, hogy ezért tűnik üdítő színfoltnak például a *Magyar homokszákok* című vers, amely formájában, humorában és oldottságában erősen elüt a ciklusban szereplő társaitól. Megpendíthetném azután a „józan objektivitás” húrjait is, amit Babics nyelvezetének (a hosszabb versekben igen szemléletes) elemzésével érhetnék el a legkönnyebben, azt taglalva, hogy mennyire tudatosan heterogén nyelvi anyaggal dolgozik a szerző, a stílárís allúziókat a mai nyelvhasználat, sőt az irodalmon kívülről beemelt (tetová-lás, WC-feliratok) elemekkel kombinálja; bár ez utóbbiakról nem tudnám eldönteni: vajon a couleur locale vagy a közönséges meghökkentés szolgálatában állnak-e?

Nagy, dogmatikus magabiztossággal még a „forma” és a „tartalom” útvesztőibe is beleszaladhatnék, például a kötet elején (cikluson kívül) található *Üzenet* című költeményt választva, s értetlenségem védelmében (Ba-

bicsnak pedig kárára) azzal érvelhetnék, hogy hiába a „forma” minden leleménye és eleganciája, ha a „tartalom” nem rezonál a leleményességgel és eleganciával, s nem hiteti el velünk a költészet uralkodni tudását a nyelven. Elefántcsonttoronyról fecseghetnék, meg hivatkozhatnék például Mallarméra, miszerint a nyelv igazi mesterének kell lenni ahhoz, hogy valaki a saját elzárkózását és magába fordulását is izgalmassá és csodálat-ra méltóvá tudja tenni.

S Babicshoz hasonlóan még hányféle jól ki-gondolt köpenybe bújva próbálkozhatnék mes-terességgel és mesterkedéssel, s rejtőzködhetnék mások, magam és a költő előtt? Milyen nyájasan dicsérhetném Babics költészetét, az alacsonyra taksált átlag fölé helyezve azt, vagy veregethet-ném a vállát és kedveskedhetnék neki, mintha kiváló emberi és kritikai tulajdonságaimról kí-vánnám meggyőzni, vagy tiszteletet nem ismerő gorombasággal ostromozhatnám abban a hit-ben, hogy a jó költészet mindig megbocsát a rossz kritikának, vagy félénken tapogatózhat-nék és óvatoskodhatnék, nehogy megharagud-jon rám, vagy baráti hangon biztosíthatnám a to-vábbi kötetek iránt bennem feltámadt őszinte vá-rakozásról.

Mindezen lehetőségeim azonban egyáltalán nem érdekelnek. Sokkal inkább az a makacs megrögzöttség, amellyel azt képzelem magam-ról, hogy képes vagyok a költészet élvezetére, meg az élmény, amelynek egyedül hiszek, s amely már akkor elmaradt, amikor még valóban kettesben lehettem a kötettel, s nem kezdtem el *szerepeltetni* a véleményem. Elolvastam egyszer, s azután újra meg újra, de leginkább azt kellett tapasztalnom, hogy csak haikukra, négysoro-sokra és hosszabb versekre emlékszem. (*Magve-tő*, 1989)

BAGOSSY LÁSZLÓ

Háy János

GYALOG MEGYEK HOZZÁD A SÉTÁLÓÚTON

Háy János 1960-ban született Vámosmikolán, bár kötetének utószava Budapestet említi szülő-helyeként. A szegedi egyetemi lapokban (*Böl-csész*, *Harmadkor*), különböző folyóiratokban és antológiákban (*Szövegek*, *Fagy*) publikált koráb-ban, és társszerkesztője volt a *Narancsszító-szo-nett* című füzetsorozatnak. Ez utóbbi az olyan saját kiadású kitörési kísérletek sorába illik, mint például a *Médium-Art*, melyek az 1984 kö-

rüli egyetemista-főiskolás generáció elégedetlenségét jelezték a fennálló lap- és kiadói struktúrával szemben.

Első önálló kötetét, 1976 és 85 között írt verseit, szövegeit 89-ben jelentette meg a Kozmosz. Fontos ezt azért előrebecsíteni, mert a *Jelenkor* 1989 májusi számában és a *Fiatalkor könyve* (1989) című antológiában a költő újabb oldalát mutatja későbbi verseivel, az első kötet ezeknek a fényében régi ciklusok gyűjteménye. Talán nem is áll különösebben távol Háy alkatától egyfajta elidegenítés; persze nem kívánunk posztmodern gesztust képzelni a könyvkiadás ismert és annyiszor kárhoztatott tehetetlensége mögé.

Tény viszont, hogy a bevezető vers még önmegszólításra sem hajlandó: a „Kicsoda Ó?” el-lentmondó állításokat közöl a Háy János nevű (esetleg) létező személyről. A különböző alteregók köre igen vegyes, a meg nem nevezett idősebb pályatárostól, akinek a kötet ötven évvel ezelőtti írt verseit tartalmazná, a fegyverét gitár-tokban hordozó bérgyilkosig terjed, de kétes legendák övezik az elhallgattatott 1849-es (valójában inkább mai) orosz kém, és a Szibériában élő Petőfi sorsát is.

A kötet nem teljesen csillapítja az elővers által felkeltett várakozásainkat, hiszen kronologikusan rendezett ciklusait a címeknél datálja a költő. Az első ciklus szecessziós hangulatú kellék-tárral indít, a „kiseurópai” természetes és civilizációs környezet korlátait érzékeltetve. A Balasit, Petőfit, Vörösmartyt és Micimackót aposztrofáló helyeken tovább tudatosítja: „csak atomokat szül képzeletünk a dolgok valósága helyett”, vagyis a versteremtés helyzete eleve lehetetlen. Ha ezek túlontúl ismerős gondolatok, csak arra emlékeztetnénk, hogy a ciklus 1976 és 80 között íródott. A *fél korsó hiány* Háynál: „az alkoholfüst csak szállt, röpült a tiszta égen”. A második ciklus (1982-84) nyitódarabja, a *Helyzetvers* tovább boncolja az első részben exponált lírai szituáció problémáit: „gyenge struktúra / a széthullás közepén / test...”, s kimondja: „...el-tűnik minden”. De Háy többrétűen elindítja ennek az igencsak általános toposznak a meghaladását is, először a Kandinszkij-képversben. Azután az *Adalékok...*, a *Tolnai úr...* és az *Archaikus verseletek* rafinált, posztmodern jellegű lábjegyzeteiben. Ugyanis: ha „visszafelé törlendő minden sor”, akkor az legalább két olvasatot tesz lehetségessé. A Tolnai Ottót elképzelő vers lábjegyzete – a karfiol áráról beszélve – a maga konkrétságában nagymértékben gazdagítja a parabolászerű verset. A személyesség a fő erénye a harmadik ciklusnak is. A negyedik és ötödik már teljesen egyéni hangot üt meg, a ««*Librettó*»» kiemelkedő vers, az eddig felmerült létél-mények sikerült szintézise.

A legemlékezetesebb mégiscsak a *szomorúmanó*-versek sokasága. Rajzos szekvenciák ezek, és

a kötet néhány más szövegével együtt (*Szorongás, A varázsló szonettje*) nyitottságukkal hatnak leginkább, amennyiben ritmusképletek éppúgy lehetnek, mint egyszerű karikatúrák. Egyben folytatják a korábbi jól bevált technikát, így például *Világító hagyományos szomorúmanótorony* az egyik mű címe – ezeket Tímár György költőtárs és nyelv-mágus rosszul összetett szavaknak nevezné. Egyrészt e vers-rajzok absztrahálnak, másrészt viszont helyhez és időhöz kötött történetekre utalnak, mint az akasztott manók sora. Mindenképpen kulcsa a kötetnek ez a szomorúmanó-ciklus, bár szinte kizárólag szubjektíven ítéltető meg, ezért is írhatta Esterházy Péter ró-luk: „Pont olyanok (hogy, hogy nem), ahogy elképzeltem őket.” Ugyanakkor sokrétűen összefonódottnak érzékelheti az olvasó a hamar ismerőssé váló egyetlen Múzsza, Eszter több ciklus-ban – és a dedikálásban – fölbukkanó törté-netvonalával.

A szerelmi viszony elementáris megnyilvánulásaiból nagyon sokat tudott Háy az olvasó számára átélhetővé tenni, talán ha nem is olyan ökonomikus és a megjelenített intimitást rögtön meg is szüntető módon, mint Petri György. Akár a profán („lett aztán pénzem nekem is, mert a verseidért kihozott a postás 225 forintot”), akár az eltörpülő-felmagasztosuló („hisz szemedből kitörült törmelék / egy felesleges szemétdarab / ... / sem vagyok”), akár a mindennappá egyszerűsödött („bevallom, úgy döntöttünk eszterrel, hogy / összeházasodunk, ezért szombaton két szép / aranygyűrűt vet-tünk”) aspektusát villantja fel ennek a viszony-nak a költő, az élményrétegek mélységéből adó-dóan biztos forma-érzékkel teszi. Felbukkan az *ewig weibliche*-féle gesztus, az önfeláldozás és az önmaga megkérdőjelezése a záróversben is, amelyikből a kötet címét is kiemelte a költő.

Méltán áll ilyen hangsúlyos helyen ez a vers, azért is, mert jól illusztrálja a költői fejlődés elért pontját. Nem hagyhatjuk viszont szó nélkül, hogy a kifejezés a kötetben helyenként tautologikus, nemcsak a címben; a stíluskeveredések pedig nem mindig maradnak a feltételezhető szándék korlátai között. Árnyalatlan a kötet ab-ban is, ahogy – főleg a melankólia érzékeltetésé-re – a hideg-meleg kontrasztot túl gyakran alkal-mazza („fagyott lelkem”, „lelkem már egy jég-verem”, „a jeges nyárban hideg levegőben, hiá-nyod ... / a hidegség” stb.), de az idő-toposz megformálásaiból is gyűjthetnénk önméltáse-ket. Ahogy fentebb utaltunk rá, a kötet *kijelenté-se* Háy újabban publikált versei fényében az az ígéret, melyet beváltani látszik, és lehet, hogy hi-vatása éppen abban a szerepjátszó-alakváltozta-tó lírában teljesül ki, melybe beleépíti újabb stí-lustörekvéseinek bizonyos eredményeit is. (*Koz-mosz*, 1989)

ZIPERNOVSZKY KORNÉL